

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De 'vergulden eeuw' van Javaans Banten: Vorstenstrijd in het sultanaat Banten als een gevolg van een verdeelde samenleving in een veranderende wereld, 1596-1682

Ent, Tim van der

Citation

Ent, T. van der. (2025). *De 'vergulden eeuw' van Javaans Banten: Vorstenstrijd in het sultanaat Banten als een gevolg van een verdeelde samenleving in een veranderende wereld, 1596-1682*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master Thesis, 2023](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4239258>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De 'vergulden eeuw' van Javaans Banten

Vorstenstrijd in het sultanaat Banten als een gevolg van een verdeelde samenleving in een veranderende wereld, 1596-1682

T. A. van der Ent

S.1956973

Universiteit Leiden

Faculteit der Geesteswetenschappen

Master Colonial and Global History

MA-scriptie

Inhoud

Inleiding - 350 jaar beeldvorming.....	3
1. 1527-1596, Staat en stad, Banten als centrum van Azië	12
2. 1596-1619, De balanceeract op een veranderend speelveld	25
3. 1619-1684, Batavia en bevelen, van burgerlijke ongehoorzaamheid tot verklaringen van vriendschap	39
Conclusie – Vorstenstrijd opnieuw bekeken	68
Bibliografie.....	71

Inleiding - 350 jaar beeldvorming

Op 1 augustus 1970 werd sultan Ageng Tirtayasa uitgeroepen tot *Pahlawan Nasional Indonesia*. Deze titel wordt per presidentieel decreet toegekend aan de nationale helden van Indonesië. Sultan Ageng Tirtayasa, ook wel bekend als pangeran Abdul Fatah, was de vorst van het Javaans-Islamitische sultanaat Banten. Hij wist in zijn regeerperiode (1651-1683) het sultanaat economisch sterk te ontwikkelen door de peperproductie van het sultanaat te vergroten en de internationale handel en samenwerking met verschillende Aziatische en Europese staten te versterken. Hij is echter met name bekend om zijn weerstand tegen de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC).¹

Deze regeerperiode kwam gewelddadig tot een eind met zijn gevangenneming en verbanning door de VOC. Hij was in 1680 met zijn zoon, sultan Haji, in conflict gekomen nadat er onenigheid was over de koers van het sultanaat met betrekking tot de herhaalde conflicten met de Nederlanders. Een burgeroorlog verdeelde het sultanaat, waarbij Haji (r. 1682-1687) uiteindelijk zijn vader met behulp van de Compagnie wist te verslaan. In ruil voor militaire steun kreeg de Compagnie het pepermonopolie en moesten andere handelsondernemingen vertrekken. In de jaren hierop zou Batavia een steeds belangrijker overslaghaven in de regio worden en Banten als protectoraat van de VOC geleidelijk aan rijkdom, regionale invloed en politieke zelfbeschikking inboeten, tot het uiteindelijk in 1813 ingelijfd werd bij Nederlands-Indië.² In de ruwweg 350 jaar hierop zou Haji te boek staan als een verrader, terwijl Tirtayasa zou uitgroeien tot een held.

Het Islamitische sultanaat Banten (1527-1813), gelegen aan de handelsroutes van de Straat Soenda op Noordwest Java, was een van de rijkste en belangrijkste staten van Zuidoost-Azië in de zestiende en zeventiende eeuw. De invloedssfeer van Banten reikte tot zuidelijk Sumatra, West-Java, en delen van Borneo. De succesvolle samenwerking tussen het peperproducerende achterland en handelaren aan de kust zorgde ervoor dat Banten haar eigen producten kon exporteren en tegelijkertijd luxegoederen kon importeren.³ Met de

¹ O. Mirnawati, *Kumpulan pahlawan Indonesia terlengkap* (Depok 2012) 38.

² O. Atsushi, *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java: Society, State and the Outer World of Banten, 1750-1830*, TANAP Monographs on the History of the Asian-European Interaction 2 (Leiden 2006) 3.

³ J. Kathirithamby-Wells en J. Viliers, 'Banten: A West Indonesian Port and Polity during the Sixteenth and Seventeenth Centuries' in: Idem, *The Southeast Asian Port and Polity: Rise and Demise* (Singapore 1990) 107-126, aldaar 108.

uitwisseling van mensen, goederen en ideeën werd het een kosmopolitisch centrum dat door A. Reid een van de belangrijkste stapelplaatsen tijdens de ‘Age of Commerce’ wordt genoemd. Dit was volgens Reid de periode tussen 1450 en 1680 waarin Aziatische handelsnetwerken zich uitbreidden en de samenlevingen in de regio sterk veranderden.⁴ Een reisverslag uit 1694 spreekt van een hoofdstad met 700.000 inwoners. Hoewel dit waarschijnlijk overdreven is, is het zeker dat de hoofdstad Kota Banten in de zestiende eeuw een van de grootste steden van Zuidoost-Azië werd en qua omvang vergelijkbaar was met Makassar, Ambon en Malakka.⁵

De strijd tussen vader en zoon en het hieropvolgende contract met de VOC wordt in de historiografie gezien als het eindpunt van een zelfstandig en internationaal relevant rijk. Toch was deze strijd slechts één van de vele voorbeelden van geweld die Banten teisterden. Het sultanaat raakte herhaaldelijk verzeild in een handelsoorlog met het nabije Batavia, dat in 1619 was gesticht op de ruïnes van Jayakarta, een voormalige vazalstaat van Banten.⁶ Zo werden de havens in de jaren 1619-1629, 1633-1639 en 1656-1659 geblokkeerd door Nederlandse schepen.⁷ Daarnaast twistte het rijk om de morele en militaire suprematie van Java met het machtige Mataram.⁸ Ook binnenlands was Banten tot op het bot verdeeld. Dat uitte zich in gewapende conflicten rondom de troonopvolging of tussen verschillende adellijke facties in 1580, 1596, 1604, 1608, 1609 en 1624.⁹ De facties die tegenover elkaar stonden waren verdeeld door economische en sociaal-culturele tegenstellingen, die zich vormden langs de lijnen van de adel in het achterland enerzijds en anderzijds de vorstelijke familie in de hoofdstad.¹⁰

Tegenwoordig is sultan Tirtayasa een haast mythische figuur, die aan de oorsprong van het moderne Indonesië staat. In de Bantense hofkroniek *Sajarah Bantěn Kecil*, een mythische

⁴ A.J.S. Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680 Vol. 2, Expansion and Crisis* (New Haven 1993) 280.

⁵ J. Talens, *Een feodale samenleving in koloniaal vaarwater: staatsvorming, koloniale expansie en economische onderontwikkeling in Banten, West-Java, 1600-1750* (Hilversum 1999) 47-50.

⁶ H.A. Breuning, *Het voormalige Batavia: een Hollandse stedestichting in de tropen anno 1619* (Amsterdam 1954) 19.

⁷ F. Colombijn, ‘De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw’, *Antropologische Verkenningen* 8:3 (1989) 1-20, aldaar 4.

⁸ F. Colombijn, ‘De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw: een studie op het raakvlak van geschiedenis en culturele antropologie’ in: H. Claessen, A.H. Huussen en E.Ch.L. van der Vliet red., *Kolonisatie en staatsvorming buiten Europa* (Groningen 1993) 51-66, aldaar 55.

⁹ *Ibidem*, 53.

¹⁰ T.A. Van der Ent, *Burgeroorlog op Banten: Een onderzoek naar de scheidslijnen van de interne conflicten in het vorstendom Banten, 1580-1682* (BA-thesis Geschiedenis, Universiteit Leiden, Leiden 2022) 42.

vertelling van de geschiedenis van Banten uit 1710-1713, wordt het opvolgingsconflict gebracht als het verhaal van een misleide zoon die door een kosmische disbalans en een falend geloof in Javaanse-Islamitische geloofswereld tegen zijn vader in opstand kwam.¹¹ In de moderne tijd is sultan Haji in films en kinderboeken een zondebok gebleven, waarin hij wordt neergezet als hebzuchtig en naïef.¹² Naar sultan Tirtayasa zijn tegelijkertijd wegen, bedrijven en universiteiten vernoemd. Dit doet denken aan de val van Gowa, op Sulawesi, waar de Buginezen onder sultan Arung Palakka als bondgenoten van de VOC tegenwoordig gezien worden als verraders, verantwoordelijk voor de val van een groot Indonesisch rijk en de opmaat naar koloniale overheersing.¹³ Zijn tegenstander, sultan Hasanuddin, die zich verzette tegen Arung Palakka en de Nederlanders, wordt daarentegen juist gezien als een grote held.¹⁴ L.Y. Andaya heeft de val van Gowa onderzocht om vragen te stellen bij de verkettering van Arung Palakka en om zijn daden te herevalueren.¹⁵ Zijn onderzoek liet zien dat het benadrukken van helden en verraders niet alleen de toon van een debat vormt, maar ook bepaalt hoe de geschiedenis wordt onthouden. Hierbij raakt de historische werkelijkheid vervaagd. Dit risico bestaat vooral wanneer historische figuren worden ingezet voor nationalistische narratieven, die niet altijd recht doen aan de complexiteit van het verleden. In navolging hiervan stelt dit onderzoek dat ook de historische werkelijkheid bij het opvolgingsconflict in Banten vervaagd is, met als uiting daarvan de verkettering van sultan Haji en de titel van *Pahalawan Nasional Indonesia* voor sultan Tirtayasa.

Deze opvolgingskwesitie is in de historiografie vrijwel unaniem weergegeven als een belangrijke historische gebeurtenis, maar niet uitvoerig verklaard. J. Kathirithamby-Wells wijdt er in haar artikel over de geschiedenis van Banten slechts één zin aan.¹⁶ Eerdere onderzoeken naar het sultanaat Banten richten zich vooral op de invloed van Europese machten op Aziatische rijken. F. Colombijn¹⁷ onderzoekt hoe Banten zijn sterke positie in de regionale transitiehandel verloor door de komst van Nederlandse handelaren, terwijl D.K. Bassett zich

¹¹ R. Wessing, 'Pangeran Dakar's Error: A Narration of the Events Leading to the Fall of the Sultanate of Bantén', *Journal of Southeast Asian Studies* 45:3 (2014) 427-443, aldaar 442.

¹² D. Armand, *Sultan Ageng Tirtayasa* (Jakarta 1983); B. Basir., *Sultan Ageng Tirtayasa* (Jakarta 1985).

¹³ L.Y. Andaya, *The Heritage of Arung Palakka: A History of South Sulawesi (Celebes) in the Seventeenth Century* (Den Haag 1981) 2-4.

¹⁴ *Ibidem*, 208.

¹⁵ *Ibidem*, 8.

¹⁶ Kathirithamby-Wells, 'Banten: A West Indonesian Port and Polity', 119.

¹⁷ F. Colombijn, 'Foreign Influence on the State of Banten, 1596-1682', *Indonesia circle: newsletter* 50 (1989) 19-30.

richt op de aanwezigheid van Engelse handelaren in Banten.¹⁸ M.C. Ricklefs, C.R. Boxer en L.Y. Andaya beschrijven Banten vanuit een breder perspectief in hun werken over de geschiedenis van de Maleisische wereld en de Indonesische archipel.¹⁹ Reid levert belangrijke inzichten in de economische en sociale context van Zuidoost-Azië tijdens de 'Age of Commerce'.²⁰ Voor specifiek onderzoek naar de interne geschiedenis van Banten zijn de bijdragen van C. Guillot²¹, met zijn werk over de troonsopvolging in de hofstad (*kraton*), en H. Djajadiningrat, met zijn studie van de hofkroniek *Sadjarah Banten*, van groot belang.²² Djajadiningrat vertaalt en vergelijkt deze hofkroniek uit 1662-1663 met Portugese, Nederlandse, Javaanse bronnen en orale tradities, wat waardevolle context toevoegt aan de geschiedschrijving.²³

Wat deze werken gemeen hebben, is dat Banten veelal wordt gezien als een eenheidsstaat, waar de vorst de binnenlandse macht in handen had en in het contact met de buitenwereld het aanspreekpunt was. Tijdgenoten, zoals Jan Pieterszoon Coen in een brief aan de Heeren XVII, beschreven de Bantense vorst als een absolute alleenheerser en despoot.²⁴

Dit beeld is door historici zoals J. Talens en F. Colombijn bijgesteld.²⁵ In hun werken worden de beperkte machtsmiddelen van de vorst besproken, waarbij de macht van de vorst afhankelijk was van relaties met vazallen. Dit komt overeen met Wolters' concept van 'mandala-samenlevingen'. Wolters beschrijft premoderne Indo-Islamitische staten bestaande uit overlappende invloedssferen van verschillende heersers, onder de universele heerschappij van een overkoepelende vorst. Hierin is de vorst voor zijn macht afhankelijk van zijn vazallen voor militaire, economische en politieke steun. Deze 'circle of kings' is te herkennen aan een permanente staat van concurrentie tussen verschillende lokale gezagsdragers, waarmee de overkoepelende staat een diepgewortelde interne verdeeldheid kende.²⁶ Dit wordt

¹⁸ D.K. Bassett, *The British in South-East Asia during the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Hull 1990).

¹⁹ L.Y. Andaya, *A History of Early Modern Southeast Asia, 1400-1830* (Cambridge 2015); C.R. Boxer, *The Dutch seaborne empire, 1600-1800* (London 1990).

²⁰ Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680 Vol. 2, Expansion and Crisis*.

²¹ C. Guillot, e.a., *The Sultanate of Banten* (Jakarta 1990).

²² H. Djajadiningrat, *Critische beschouwing van de Sadjarah Bantën: bijdrage ter kenschetsing van de Javaansche geschiedschrijving* (Haarlem 1913).

²³ Atsushi, *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java*, 7.

²⁴ J.P. Coen, 'Brief aan de bewindshebbers der Gener. Oost-Ind. Comp. Heeren XVII, Jakarta, 5 aug. 1619' in: J.K.J. de Jonge red., *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië (Java I): verzameling van onuitgegeven stukken uit het oud-koloniaal archief. Vierde deel* (Den Haag 1869) 161-185, aldaar 183.

²⁵ J. Talens, 'Het sultanaat Banten en de VOC, circa 1680-1720: nieuwe tijden, nieuwe verhoudingen' in: E., Locher-Scholten en P.J.A.N. Rietbergen red., *Hof en Handel. Aziatische Vorsten en de VOC, 1620-1720* (Leiden 2004) 113-138; Colombijn, 'De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw'.

²⁶ O.W. Wolters, *History, Culture, and Region in Southeast Asian Perspectives* (Ithaca 2018).

onderschreven door Reid en Ricklefs, die stellen dat fragmentatie eerder regel dan uitzondering was in de Javaanse geschiedenis en dat de vorsten geregeld te maken kregen met opstanden en burgerlijke ongehoorzaamheid. Ultiem bewijs voor de fragmentatie van de Javaanse samenlevingen zijn de momenten dat er verschillende vorsten aanspraak maakten op de troon en de positie van mystieke leider.²⁷

Recente werken onderzoeken steeds meer conflicterende visies op geschiedverhalen verweven met nationalistische denkwijzen. Een Frans-Indonesische publicatie uit 1990 stelt dat Tirtayasa de overhand had in de strijd met de VOC. Colombijn wijst dit af als anachronistisch en antikoloniaal, omdat deze visie moeilijk te rijmen is met het voor Banten nadelige vredesverdrag met de VOC uit 1659.²⁸ Dat 1682 het Bantense rampjaar zou zijn wordt genuanceerd in de dissertatie van Talens. Hij stelt dat de invloed van de VOC overgewaardeerd is en dat een postkoloniale lezing van de Bantense geschiedenis voorbijgaat aan de sterke veerkracht van het sultanaat na crises.²⁹ Dit wordt bevestigd door O. Atsushi, die latere Bantense revoluties en administratieve hervormingen heeft onderzocht.³⁰ Dit onderzoek volgt deze lijn en stelt vragen bij het negatieve beeld van sultan Haji. Met de visie van Wolters dat premoderne Indo-Islamitische staten gekenmerkt werden door relatief autonome machtshebbers die zelfstandig opereerden onder een overkoepelende vorst, wordt het interessant om te onderzoeken hoe deze lokale machtshebbers de geschiedenis beïnvloed hebben. Dit web van macht en belangen achter de bekende verhalen van vorsten en koningen biedt inzicht in hun motivaties en kan de sleutel zijn om bestaande narratieven kritisch te bekijken.

Zo ook bij de verkettering van sultan Haji. Haji kan met een andere lezing dan de gebruikelijke ook gezien worden als een *realpolitiker* die vrede met de VOC wilde om de blokkades van de havens op te heffen en opstandige groepen edelen die hun handelsinkomsten zagen verdampen tegemoet te komen. Het is namelijk opmerkelijk dat, hoewel hij al honderden jaren wordt gezien als de verrader, het juist Haji was die een tijd van vrede inluidde waarin het sultanaat haar macht in de regio behield en uitbreidde en volop

²⁷ M.C. Ricklefs, 'Unity and Disunity in Javanese Political and Religious Thought of the Eighteenth Century' in: *Modern Asian studies* 26:4 (Cambridge 1992) 663-678, aldaar 665.

²⁸ Colombijn, 'De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw', 62.

²⁹ Talens, *Een feodale samenleving in koloniaal vaarwater*, 237-241.

³⁰ Atsushi, *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java*.

handelde met de VOC.³¹ Bewijs is hier echter nog niet voor gevonden en verklaringen voor de vorstenstrijd gaan niet verder dan onenigheid over de buitenlandse politiek, ingefluisterd door de VOC.

Het doel van dit onderzoek is om de vorstenstrijd tussen Tirtayasa en Haji beter te begrijpen en mogelijk te verklaren. Dit is nodig omdat de vraag waarom dit conflict is ontstaan tot nu toe veelal beantwoord is in dienst van antikoloniale narratieven of door het te zien als een geïsoleerd incident. Dit doet geen recht aan de complexiteit van de gebeurtenissen. Om dit tegen te gaan plaatst dit onderzoek het opvolgingsconflict tussen sultan Haji en sultan Tirtayasa in een breder perspectief, waarin de gebeurtenissen van 1682 worden afgezet tegen eerdere maatschappelijke veranderingen. Het onderzoekt vervolgens of Haji's samenwerking met de VOC en de afzetting van zijn vader logisch waren. Hierbij valt op dat de elites rond de vorsten in Banten uitermate bepalend zijn geweest voor de uitkomsten van het conflict. Hiermee biedt het nieuwe inzichten in waarom Haji militaire steun kreeg van lokale heersers tijdens het conflict met zijn vader, hoe buitenlandse machten betrokken waren bij interne conflicten, en hoe de handelaren in de havenstad het beleid van de sultan beïnvloedden. Hoewel duidelijkheid hierover een onderdeel is van het debat rond de Indonesische geschiedvertelling, is de afbreuk of verheerlijking van historische figuren nadrukkelijk niet het doel. Er zal dus niet gekeken worden naar of bepaalde beelden over historische hoofdrolspelers gerechtvaardigd zijn; deze zullen alleen verklaard worden. Door dit conflict in relatie tot de opkomst, bloei en het verval van Banten te onderzoeken, wordt duidelijk hoe bredere thema's, zoals de ontwikkeling van intra-Aziatische handelsnetwerken, de concurrentie tussen Europese mogendheden, en culturele omwentelingen na veroveringen invloed hadden op het geschiedverhaal van Aziatische rijken.

Hiermee ontstaat de volgende vraagstelling voor dit onderzoek: 'Welke maatschappelijke ontwikkelingen lagen aan de basis van het opvolgingsconflict in het sultanaat Banten van 1682?' Dit zal onderzocht worden aan de hand van de deelvragen: 'Welke economische en maatschappelijke achtergrond had de Bantense aristocratie?', 'Welke invloed hadden Noord-Europese handelsondernemingen op de interne politieke bewegingen in Banten?' en 'hoe en waarom werden vader en zoon elkaars concurrenten?'

³¹ Talens, *Een feodale samentleving in koloniaal vaarwater*, 10-12.

Om deze vragen te beantwoorden wordt de periodisering van Colombijn, op basis van een staatskundig model van K.R. Hall, voor de geschiedenis van Banten aangehouden.³² Hall beschrijft een staatskundig model waarin hij *riverine-coastal states* ziet, waarin staten zoals Banten geordend zijn in verschillende stadia van ontwikkeling en concurrentie. Hierin is de riviermond het centrum van de staat waarvan het achterland van de staat gecontroleerd wordt door de beheersing van de rivieren. Hierbij de steun van lokale elites nodig was om het achterland te binden aan het centrum.³³ Colombijn ziet hiermee voor Banten een periode waarin de staat vooral buitenlandse handelaren kende die in Banten woonden, een periode met buitenlandse handelaren zonder nabije basis en een periode van competitie waarin buitenlandse handelaren een nabije basis hadden en functioneerden als een vijandelijke *riverine-coastal state*.³⁴ De eerste periode begint met de stichting van het sultanaat in 1527, toen Banten grote Chinese en Arabische gemeenschappen kende, en loopt tot de komst van Noord-Europese handelaren in 1596. De tweede periode eindigt met de stichting van Batavia in 1619, waarmee buitenlandse handelaren een concurrerende uitvalsbasis kregen. De derde periode, gekenmerkt door competitie, loopt tot de VOC in 1684 een pepermonopolie vestigde. Elke periode kent ingrijpende verschuivingen in handel en machtsverhoudingen. Door deze langere ontwikkeling te analyseren, wordt duidelijk hoe deze trends leidden tot het opvolgingsconflict.

Het vinden van verhalen over de elites rondom Aziatische vorsten kan een uitdaging zijn, omdat de meeste bronnen voor het bestuderen van Banten afkomstig zijn uit VOC-documenten en Westerse reisverslagen. Hierdoor wordt de geschiedenis van de archipel vaak gepresenteerd vanuit een Europees perspectief. Deze bronnen zijn vaak sterk gekleurd en momentopnames zijn. Colombijn noemt voor Banten dat archeologische opgravingen en Aziatische bronnen, zoals inheemse geschiedwerken, tegenwicht kunnen bieden.³⁵ Dit is echter problematisch omdat de archeologische onderzoeken naar Banten al afgerond en uitvoering gedocumenteerd zijn, waarmee er zonder nieuw veldonderzoek geen nieuwe informatie ter interpretatie is. Inheemse geschiedwerken zijn schaars, bevooroordeeld en lastig te interpreteren. Ze dienden vooral om heersers te legitimeren en vijanden zwart te

³² Colombijn, 'De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw', 51.

³³ K.R. Hall, *Maritime Trade and State Development in Early Southeast Asia* (Honolulu 1985) 236.

³⁴ F. Colombijn, 'Foreign Influence on Banten', 21.

³⁵ F. Colombijn, 'Bronnen voor het zeventiende-eeuwse Banten', *Jambatan: tijdschrift voor Indonesische geschiedenis* 6:3 (1988) 115-126, aldaar 115-116.

maken en waren bedoeld voor mondelinge overlevering in plaats van schriftelijke vastlegging. Hun gebruik wordt verder bemoeilijkt door ongewone conventies, zoals ontbrekende chronologie en symbolisch gekozen jaartallen, namen en aantallen. Vaak dienden ze niet om feiten weer te geven, maar om gebeurtenissen in een bestaand wereldbeeld te passen, wat leidde tot aanpassing van de geschiedenis.³⁶

Voor dit onderzoek wordt er daarom naar Aziatische stemmen in Europese bronnen gezocht. Dit onderzoek verkent daarom de diplomatieke brieven van het sultanaat. Vanaf de zeventiende eeuw werden duizenden diplomatieke brieven en geschenken uitgewisseld tussen hoven, kantoren en regionale bestuurscentra. De diplomatieke correspondentie is grotendeels terug te vinden in de dagregisters van Batavia (1624-1812), waarin vertaalde brieven van Aziatische vorsten en ambtsdragers samen met de VOC-reacties werden gekopieerd.³⁷ De meeste brieven van de Bantense sultans zijn nauwelijks onderzocht. Alleen twee brieven uit 1781 en 1810 zijn door T. Pudjiastuti op taalkundige aspecten bestudeerd, zonder historische duiding.³⁸ Hiermee was de *Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum* tot de recente digitale publicatie van diplomatieke correspondentie uit het VOC-archief de enige bron die inzicht gaf in het contact tussen de VOC en Aziatische vorsten in de zeventiende en achttiende eeuw.³⁹ Omdat deze bronnen onveranderd in het archief zijn opgenomen dienen ze als een belangrijk overblijfsel van Aziatische stemmen. Deze brieven zijn namelijk niet alleen afkomstig van de vorsten, maar ook van leden van adellijke families, belangrijke ambtenaren en handelaren. Hoewel dit diplomatieke contact vaak namens de vorst werd opgesteld, hadden auteurs eigen doelen en beschreven zij ook zaken buiten diens perspectief. Hiermee kunnen de brieven inzicht geven in spanningen, politieke spelers en veronderstelde feiten. Het onderzoek richt zich op de beschikbare brieven uit de periode 1625-1684. Om inzicht te krijgen in de periode buiten deze jaren, zal dit aangevuld worden met de vorstenkroniek *Sadjarah Banten* en *Overgekomen brieven en papieren* uit het VOC-archief, bewaard tussen 1609-1795. Deze brieven zijn getranscribeerd en toegankelijk gemaakt via de *GLOBALISE Transcriptions*

³⁶ Ibidem, 120-21.

³⁷ I.R. Katkova, 'Letters from the Malay Sultanates of the 17th and 18th Centuries: An Unknown Collection in St. Petersburg', *Itinerario* 43:1 (2019) 32-46, aldaar 36.

³⁸ T. Pudjiastuti, *The Letters of the Sultans of Banten: A Collection of the National Archives Republic Indonesia (ANRI)* (Leiden 2002) 3.

³⁹ H.E. Niemeijer, Arsip Nasional Republik Indonesia en The Corts Foundation, *The Diplomatic Correspondence between Asian Rulers and Batavia Castle during the 17th and 18th Centuries: The Digital Reconstruction of a Lost Treasure* (Jakarta 2015) 2.

Viewer van het Huygens Instituut. Tenslotte zal er gekeken worden naar de collecties van onuitgegeven koloniale bronnen, zoals die van De Jonge.⁴⁰ Nu de bredere historische en historiografische achtergrond is geschetst, richt het eerste hoofdstuk zich op de fundamenten van Banten als handelsmacht in de zestiende eeuw.

⁴⁰ De bundel van De Jonge is samengesteld om de activiteiten van Nederlanders in de Indonesische archipel toegankelijker te maken voor onderzoek. De bronnen zijn geselecteerd op samenhang met de opkomst van koloniaal gezag en geografische overeenkomsten, en vervolgens chronologisch geordend. Hoewel de individuele waarde van de bronnen behouden blijft, dient de bundel als geheel een koloniaal narratief waar men zich bewust van moet zijn.

1. 1527-1596, Staat en stad, Banten als centrum van Azië

Toen Banten in 1684 een protectoraat van de VOC werd, had het bijna 300 jaar als onafhankelijk sultanaat bestaan. Vooral in de eerste helft van de zeventiende eeuw, de 'gouden eeuw', was het rijk een belangrijk handelscentrum in Zuidoost-Azië. Dit eindigde na het opvolgingsconflict tussen sultan Haji en sultan Ageng Tirtayasa, gevolgd door de interventie van de VOC. Dit conflict kwam na bijna een eeuw van interne onrust, geworteld in de staatsinrichting van Banten. Om dit beter te begrijpen, moeten de rol van de elite, de macht van de vorst en de invloed van religie en ideologie worden onderzocht. Hierbij wordt bekeken of de 'mandala-staat' van Wolters voor Banten gold. Daarmee kan vervolgens inzicht worden gegeven in de verschillende facties die invloed op de vorst uitoefenden.

In dit hoofdstuk wordt onderzocht hoe Banten zich ontwikkelde tot de komst van Nederlandse handelaren in 1596, zonder grote invloed van West-Europese actoren. Dit wordt besproken aan de hand van de stichting van het sultanaat, gevolgd door de thema's adel en elite, het Javaans koningschap en religie. Zo kan de deelvraag 'welke economische en maatschappelijke achtergrond hadden de verschillende elites in Banten?' beantwoord worden. Door inzicht te krijgen in deze structuren kunnen de motivaties van lokale elites beter begrepen worden, evenals hun rol in de interacties met externe spelers, zoals Europese handelaren. Uiteindelijk kan hiermee de motivatie tot de vorstenstrijd, bijvoorbeeld dat het door de VOC ingegeven zou zijn zoals Talens noemt⁴¹, uitgebreid worden. Hiermee kan er aandacht geschonken worden aan Bantense belangen, in plaats van alleen het Europese belang binnen het conflict.

Banten, de Islamitische enclave

Het sultanaat Banten dankte zijn bestaansrecht aan de zeehandel. Rond het jaar 1000 ontstonden handelsroutes tussen China en de Indische Oceaan, waardoor ook Sumatra en Java werden aangesloten.⁴² West-Java kende slechte bodemomstandigheden, wat leidde tot de noodzaak om een actief deel te worden van deze handelsnetwerken. Zo kon er met weinig

⁴¹ Talens, *Een feodale samenleving in koloniaal vaarwater*, 92.

⁴² K.R. Hall en J.K. Whitmore, *Explorations in Early Southeast Asian History: The Origins of Southeast Asian Statecraft* (Ann Arbor 1976) 305.

inwoners en zonder grootschalige landbouw toch effectief geld verdiend worden. In het binnenland werden nog in beperkte mate gewassen, zoals peper, verbouwd.⁴³ Rivieren waren cruciaal voor transport, aangezien bergen en dichte bossen verplaatsing over land bemoeilijkten. Hierdoor werd het vervoer en de handel van goederen over de rivieren en langs de kust de belangrijkste economische drijfveer van de lokale bevolking.⁴⁴

In de 14e eeuw omvatte het Hindoe-Boeddhistische koninkrijk Pajajaran West-Java en Zuid-Sumatra. De hoofdstad Pakuwan, bij het huidige Bogor, had twee belangrijke havens: Kelapa, het latere Jayakarta⁴⁵, en Banten Girang. Banten Girang, gelegen aan de Ci-Banten rivier, werd een regionale stapelplaats dankzij de strategische ligging aan een natuurlijke baai nabij de Straat Soenda.⁴⁶ De *Sadjarah Banten* beschrijft hoe de moslimdynastie zich in de eerste helft van de zestiende eeuw hier vestigde.⁴⁷ Door het ontbreken van oudere schriftelijke bronnen bestond lange tijd het idee dat de stad pas hierna een regionaal centrum werd.⁴⁸ Frans-Indonesisch archeologisch onderzoek uit 1988-1990 toont echter aan dat Banten Girang al tussen de 11de-12de eeuw bestond. Fundamenten van stadsmuren uit deze periode wijzen op een belangrijk stedelijk gebied.⁴⁹ De vondst van luxeproducten zoals gouden sieraden, Chinese munten, geglazuurde potscherven en glazen kralen wijst erop dat de stad vroeg deel uitmaakte van een handelsnetwerk, met verbindingen tot China, Vietnam en India.⁵⁰

Na de Portugese verovering van Malakka in 1511 verschoof de interregionale handel naar gedeeltelijk havens zoals Patani, Johor, Pahang, Atjeh en Banten.⁵¹ Naast Chinese jonken en Indische handelsschepen zochten ook de Portugezen contact met Pajajaran, met name vanwege de peper uit het binnenland. Door de handel met Zuid-Azië en de bijbehorende overdracht van kennis en ideeën ontstond er in Banten Girang een welvarende en overwegend

⁴³ Atsushi, *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java*, 14.

⁴⁴ M.C. Williams, *Communism, Religion, and Revolt in Banten* (Athens 1990) 12.

⁴⁵ J.P. Coen noemt het huidige Jakarta in zijn brieven steevast Jacatra tot aan de stichting van Batavia. Dit was een verbastering van het Indische Djajakarta of Jayakarta, wat 'geluksbrenger' betekent. Hier is de Javaanse benaming aangehouden, behalve bij verwijzingen naar Nederlandse bronnen.

⁴⁶ Kathirithamby-Wells, 'Banten: A West Indonesian Port and Polity', 108.

⁴⁷ M. Dupoizat en N. Harkantiningih, 'Rapport préliminaire sur la céramique importée à Banten Girang', *Arts asiatiques (Paris)* 47:1 (1992) 57-68, aldaar 57.

⁴⁸ U. Tjandrasasmita, 'The development of Kota Banten Lama; Its relation to the "Silk Route"', *International seminar harbour cities along the silk roads* (1991) 1-23, aldaar 2, 15.

⁴⁹ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 12.

⁵⁰ Dupoizat en Harkantiningih, 'Rapport préliminaire sur la céramique importée à Banten Girang', 57.

⁵¹ Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680 Vol. 2, Expansion and Crisis*, 208.

Islamitische middenklasse.⁵² Portugese bronnen geven aan dat de handelsplaats in die tijd een grote mate van autonomie kende onder het door oorlog met het rivaliserende Demak verzwakte Pajajaran. Het Islamitische koninkrijk Demak had enkele decennia eerder nederzettingen aan de Javaanse noordkust veroverd en kon rekenen op de steun van Islamitische handelaren en *ulama*, Islamitische schriftgeleerden, in de Hindoeïstische havenplaatsen.⁵³ In 1521 zochten de Soendanese heersers Portugese steun, maar voordat deze effectief werd, veroverde Hasanudin, zoon van Sunan Gunung Jati, de stad in 1527. Hiermee werd Banten een Islamitisch koninkrijk.⁵⁴

Kort na de verovering van Banten Girang breidde Hasanudin zijn gezag uit over de waardevolle buitengewesten op Zuid-Sumatra. Hier werd de meeste peper van het koninkrijk verbouwd, wat daarom essentieel was voor de inkomsten van het hof. Om beter handel te kunnen drijven verplaatste Hasanudin het hof naar de kust, waar al een kleine haven lag: Banten Ilir.⁵⁵ De *kraton*, het koninklijke hof, werd volgens Javaanse traditie aangelegd, met een vierkant plein uitgelijnd op de windrichtingen. In het midden lag de heilige *watu gigilang*, een steen uit Pakuwan die het rijk symboliseerde. Belangrijke regeringsleden woonden rond het plein, met de moskee aan de westzijde. Buiten de stad woonden de handelaren en buitenlanders. Zo vervlocht de nieuwe hoofdstad⁵⁶ Javaanse en Islamitische invloeden.⁵⁷ Hiermee werd het Javaanse koningschap tot halverwege de zeventiende eeuw een afspiegeling van een vrij open en pragmatische Islam met Soeffistische kenmerken.⁵⁸

Na de dood van de sultan van Demak in 1546 maakte Hasanudin Banten zelfstandig. Zijn zoon, Maulana Yusup, werd co-regent en leidde Banten naar verdere economische groei. De irrigatiewerken werden uitgebreid en de kraton kreeg muren en een grotere moskee. Yusup

⁵² H. Djajadiningrat, 'Kanttekeningen bij 'Het Javaanse rijk Tjërbon in de eerste eeuwen van zijn bestaan', *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde* 113:4 (1957) 380-392, aldaar 380-381.

⁵³ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 12.

⁵⁴ H.J. de Graaf en T.G.Th. Pigeaud, *De eerste moslimse vorstendommen op Java: Studiën over de staatkundige geschiedenis van de 15de en 16de eeuw* (Leiden 1974) 118-120.

⁵⁵ Atsushi, *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java*, 172.

⁵⁶ Na de verplaatsing van het hof uit het bovenstroomse Banten Girang richting de kust werd het simpelweg 'Banten' genoemd. Om het gehele sultanaat te kunnen scheiden van de hoofdstad zal de hoofdstad vanaf de verplaatsing aangeduid worden met 'Kota Banten'. Dit komt van het Javaanse *kutha*, waarmee de *Sadjarah Banten* de hoofdstad aanduidde. Academics noemen de stad ook wel 'Banten Lama' (oud-Banten), maar dit is nooit in gebruik geweest onder de bevolking.

⁵⁷ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 20.

⁵⁸ M.C. Ricklefs, 'Religious Elites and the State in Indonesia and Elsewhere: Why Take-Overs Are so Difficult and Usually Don't Work' in: H. Yew-Foong ed., *Encountering Islam: the politics of religious identities in Southeast Asia* (Singapore 2013) 17-46, aldaar 21.

veroverde Pakuwan, de hoofdstad van Pajajaran, en annexeerde Kelapa als vazalstaat.⁵⁹ Bij Hasanudins dood in 1570 controleerde Banten geheel Soendanees Java, Zuid-Sumatra tot Bengkulu, en dorpen op West-Kalimantan.⁶⁰

De voorspoed kwam echter in gevaar toen Maulana Yusup in 1580 onverwachts stierf, waardoor de baby Maulana Muhamad koning werd. Hierop trok Yusups jongere broer, pangeran Arya Japara, met een gewapende vloot naar Banten vanuit Centraal-Java. Dit verdeelde het hof in twee kampen. Muhamad werd gesteund door enkele invloedrijke *ulama*, samen met de *kadi*, de spirituele leider van Banten, hoofd van de hofraad en opperste rechter. Japara kreeg steun van de eerste minister, de *mangkoebroemi*, en enkele edelen uit de bovenstroomse gebieden. Japara's vloot trof de schepen van Muhamad's bondgenoten, waarbij de admiraal van Japara stierf.⁶¹ Een burgeroorlog werd voorkomen toen de *mangkoebroemi* zijn steun aan Japara introk in ruil voor een benoeming tot hoofd van de hofraad. Japara trok zich terug naar Centraal-Java, en de *kadi* nam het regentschap, *patih*, op zich om Banten namens de jonge vorst te regeren.⁶² Hiermee had de aristocratie uit de Bantense hoofdstad een troonrivaal van gedeeltelijk Soendanese origine verdreven.⁶³

Enkele jaren na zijn aantreden in 1585 viel Muhamad het Sumatraanse Palembang aan. Volgens de *Sadjarah Banten* hoopte de jonge vorst dezelfde status te vergaren als Hasanudin, maar sneuvelde echter in 1596.⁶⁴ Zijn zoon, Abdul Kadir, was slechts enkele maanden oud, wat leidde tot een machtsvacuüm.⁶⁵ Verschillende edelen wierpen zich op als regenten, waarmee Banten tot 1608 herhaaldelijk van *patih* zou wisselen en gebukt zou gaan onder een jarenlange burgeroorlog.⁶⁶ Bij aankomst in 1596 troffen de Nederlanders zo een koninkrijk in wanorde aan.⁶⁷

Visies op de Bantense samenleving

⁵⁹ Djajadiningrat, 'Kanttekeningen bij 'Het Javaanse rijk Tjërbon in de eerste eeuwen van zijn bestaan', 389.

⁶⁰ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 20-21.

⁶¹ De Graaf en Pigeaud, *De eerste moslimse vorstendommen op Java*, 123.

⁶² Djajadiningrat, *Critische beschouwing van de Sadjarah Bantën*, 37-38.

⁶³ H.J. de Graaf en T.G.Th. Pigeaud, *Islamic States in Java 1500-1700: Eight Dutch Books and Articles by Dr.H.J. De Graaf* (Dordrecht 1976) 20-21.

⁶⁴ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 26.

⁶⁵ Sultan Abu al-Mafakhir Mahmud Abdulkadir was de volledige naam vanaf de kroning. Tot die tijd stond de jonge vorst bekend als Pangeran Ratu.

⁶⁶ De Graaf en Pigeaud, *De eerste moslimse vorstendommen op Java*, 124-125.

⁶⁷ Colombijn, 'De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw', 4.

Over deze conflicten bestaan verschillende ideeën die begrepen moeten worden om de samenleving tot dat punt duidelijk te schetsen. De opvolgingskwestie na de dood van Maulana Yusup is volgens Guillot het eerste geval waarbij politieke klassen van Banten tegenover elkaar stonden. Deze tegenstelling zou zich na de dood van pangeran Muhamad en tijdens de burgeroorlog van Tirtayasa en Haji herhalen. Hij onderscheidt hierbij conservatieve hofgezinden, die centralisatie en een grotere macht voor de koning voorstonden, en liberalen, die juist minder invloed van de vorst op de handel en het regionale bestuur wilden.⁶⁸ Onder de liberalen plaatst Guillot de handelaren en lagere ambtenarij, de *punggawa*. Deze groep was welvarend geworden door de groeiende rol van Banten in het intra-Aziatische handelsnetwerk. Hoewel de *punggawa* erg vermogend konden zijn, waren zij voor hun positie afhankelijk van de vorst en kregen ze niet de erkenning en status in de Bantense maatschappij die ze meenden te verdienen.⁶⁹ Een groeiende invloed van de vorst en zijn naaste adviseurs op het bestuur en de handel was een gevaar voor hun positie. Dit maakte dat ze zich beperkt zagen door bestaande machtsstructuren. Daar tegenover stonden de *pangeran*. Deze groep bezat landrechten en adellijke titels die ze toegang gaf tot lokaal en regionaal bestuur.⁷⁰ Deze adellijke klasse, waaronder ook de directe familieleden, de *nyaka*, had het meeste belang bij een sterke adellijke bovenlaag rond de vorst.⁷¹ De *pangeran* waren niet altijd vermogend en ontleenden hun macht vaak aan hun banden met de vorst en adellijke titels. Door de macht van de vorst te vergroten konden ze indirect ook meer invloed uitoefenen op de handel en het landsbestuur. Dit ging vaak ten koste van de vrijheden van de *punggawa*. In de landbouwgebieden langs de rivieren waren het de *pangeran* die het geld verdienden met de verkoop van het productiesurplus. Aan de kust waren het de *punggawa* die het meeste verdienden met de inkomsten uit de handel op de stapelmarkt van de Bantense haven. In westerse bronnen werden regionale bestuurders en leden van de adelklasse dan ook vaak aangeduid als ‘merchant-kings’.⁷² Hiermee waren de groepen gescheiden in economische en politieke belangen en elkaars directe concurrenten in een strijd om invloed en vrijheden.⁷³

⁶⁸ Hoewel deze tamelijk moderne termen problematisch kunnen zijn voor de aanduiding van zestiende-eeuwse politieke facties, is de kern zoals Guillot die ziet, namelijk de tegenstelling tussen centralisatie en regionale invloed, evenals de mate van vorstelijke controle over handel, nuttig om de politieke bewegingen van die tijd te duiden. Deze indeling wordt hier overgenomen met die nuance.

⁶⁹ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 22.

⁷⁰ Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680 Vol. 2, Expansion and Crisis*, 34.

⁷¹ Djajadiningrat, *Critische beschouwing van de Sadjarah Bantën*, 55.

⁷² Guillot, *The Sultanate of Banten*, 22.

⁷³ Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680 Vol. 2, Expansion and Crisis*, 34.

Deze deling in klassen werd door Guillot gemaakt om de gewapende conflicten in Banten tot 1682 te verklaren. Hoewel deze analyse van de bevolkingssamenstelling zeer nuttig is, lijkt dit als verklaring voor de binnenlandse conflicten problematisch. Colombijn ziet in Banten eerder een strijd tussen de *pangeran*, waarbij edellieden elk werden gevolgd door een achterban van *punggawa*. Zijn voornaamste argument hiervoor is dat de groepen niet zo strikt gescheiden waren als Guillot doet voorkomen.⁷⁴ Door te kijken naar de *Sadjarah Banten* valt dit te bevestigen. Prins Muhamad wordt in de schoot van de *kadi*, te midden van vooraanstaande prinses en ambtenaren weergegeven, toen pangeran Japara de troon opeiste.⁷⁵ Hoewel dit waarschijnlijk beeldspraak is laat dit zien dat zowel *punggawa* als *pangeran* achter de jonge prins stonden. Deze vereniging van groepen die Guillot als gescheiden ziet komt in de hofkroniek naast dit voorbeeld nog veel vaker voor.⁷⁶ Dat de groepen niet strikt langs klassenlijnen tegenover elkaar stonden, wordt verder benadrukt door de samenstelling van deze groepen. De *pangeran* behoorden tot de adellijke elite, wat was gebonden aan geboorterecht en stand. De *punggawa* bestond uit ambtenaren en de commerciële elite, gebonden aan functie. Leden van de adellijke klasse konden ook tot de *punggawa* behoren via hun functies of commerciële belangen, terwijl het behoren tot de ambtenarij of commerciële elite geen toegang gaf tot adellijke titels.⁷⁷ Er was dus sprake van overlap zoals Colombijn stelt.

Er is daarom eerder sprake van een factiestrijd dan een klassenstrijd, waarbij machtshebbers vanwege tegengestelde persoonlijke belangen de confrontatie met elkaar aangingen. Guillot maakt echter een valide punt door de tegenstelling tussen liberale en conservatieve groeperingen te benadrukken. Deze tegenstelling manifesteerde zich als een strijd tussen een autonome periferie en een centraliserend centrum. De conservatieve adel aan het hof wilde een machtige vorst, terwijl de liberalen minder invloed van het centrum op handel en regionale machtsverhoudingen nastreefden. De strijd om de troon tussen de achterbannen van pangeran Japara en Maulana Muhammad kan dan ook gezien worden als een conflict tussen een groep met sterke banden met de elite van het voormalige Pajajaran,

⁷⁴ Colombijn, 'De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw', 62.

⁷⁵ Djajadiningrat, *Critische beschouwing van de Sadjarah Bantěn*, 39.

⁷⁶ Ibidem, 35, 41-42, 56, 58, 64-65 en 69.

⁷⁷ J. Talens, 'Ritual Power; The Installation of a King in Banten, West Java, in 1691', *Bijdragen Tot de Taal-, Land- En Volkenkunde* 149:2 (1993) 337.

gesteund door de *mangkoeboemi* uit de *pangeran*-klasse, en een groep conservatieve machthebbers zoals de *kadi*, die de centrale macht wilden behouden.⁷⁸

Dit is echter voornamelijk commentaar op de structuur van de samenleving en biedt geen sluitende verklaring voor de waargenomen binnenlandse spanningen. A. Wink en O.W. Wolters schetsen een theoretisch kader voor conflicten in de premoderne Indo-Islamitische staten in Zuidoost-Azië. Lokale gezagsdragers en heersers streefden voortdurend naar uitbreiding van hun macht, vaak ten koste van de koning en elkaar.⁷⁹ Hier werd macht gemeten in mankracht en de mogelijkheid om troepen op de been te brengen.⁸⁰ Hoe dichter bij het centrum, hoe sterker de band met de heerser; verder weg was er overlap met concurrenten. Door veranderende allianties waren de machtsstructuren fluïde, wat resulteerde in een paranoïde samenleving van directe concurrenten.⁸¹ Dit wordt bevestigd door Ricklefs, die de Javaanse geschiedenis beschrijft als een complex machtsveld waar fragmentatie eerder regel dan uitzondering was. Grote vorsten, zoals Agung van Mataram, hadden regelmatig te maken met opstanden en ongehoorzaamheid, waarbij de autoriteit van de koning aan het hof begrensd werd door tradities en de dagelijkse realiteit van macht.⁸²

Bij Banten valt een sterke lokale adel die door een decentrale machtsstructuur in conflict met rivalen en de centrale regering kon komen op, gemotiveerd door economische, religieuze en culturele verschillen.⁸³ Deze verschillen zijn het beste te verklaren door te kijken naar hoe de Islamitische dynastie het rijk van Pajajaran veroverde.

Annexatie van het achterland

Met de machtsovername van Banten Girang door Sunan Gunung Jati werd het een Islamitische enclave, omgeven door Javaans-Hindoestaanse nederzettingen. Deze waren losjes verbonden met Pakuwan via een decentrale machtsstructuur.⁸⁴ Het geografisch uitdagende terrein, met hoge bergen en dichte bossen, zorgde voor gescheiden woongebieden en beperkte

⁷⁸ Van der Ent, Burgeroorlog op Banten, 27.

⁷⁹ Wolters, *History, Culture, and Region in Southeast Asian Perspectives*, 32.

⁸⁰ G. Moedjanto, *The Concept of Power in Javanese Culture* (Yogyakarta 1986) 41.

⁸¹ A. Wink, 'Sovereignty and Universal Dominion in South Asia', *The Indian Economic and Social History Review* 21:3 (1984) 271.

⁸² Ricklefs, 'Unity and Disunity in Javanese Political and Religious Thought of the Eighteenth Century', 665.

⁸³ Van der Ent, Burgeroorlog op Banten, 30.

⁸⁴ Colombijn, 'De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw', 55.

communicatie. Transport over land was vrijwel onmogelijk, waardoor het feitelijke gezag van de Javaanse heersers zich beperkte tot havenplaatsen en rivierdorpen. De Zuid-Sumatraanse nederzettingen van Pajajaran waren daarbij alleen per boot bereikbaar en opereerden daardoor grotendeels autonoom. De achterlanden, met daarmee de productiegebieden van peper, werden gedomineerd door de adel met landrechten.⁸⁵ Hier was het dus niet het centrum, maar de lokale adel met veel lokale macht en rijkdom.⁸⁶

Bij de uitbreiding van de Islamitische invloedssfeer richtte Hasanudin zich op het behoud van de peperproductie. Om dit te waarborgen liet hij de economische structuren intact en verzekerde hij zich van steun van lokale machtshebbers. Dorpshoofden en *pangeran* mochten hun land en titels behouden op voorwaarde dat zij zich tot de Islam bekeerden en de peperoogst veiligstelden.⁸⁷ Hasanudin kreeg controle over de pepervelden van West-Sumatra door een strategische huwelijken te arrangeren en lokale hoofdmannen uit Bengkulu de titel van *pangeran* te geven.⁸⁸ De afgezanten van de vorst, vaak *punggawa* uit de hofstad, regelden vervolgens de distributie van voedsel en luxegoederen in ruil voor de peperoogsten.⁸⁹ Dit economische systeem bestond uit een redistributienetwerk, waarin goederen werden verzameld in het centrum en vervolgens naar bovenstroomse gebieden werden vervoerd. Producenten van landbouwproducten aan de randen van dit netwerk waren afhankelijk van regionale knooppunten voor de verdeling van hun goederen.⁹⁰ De landadel, die afhankelijk was van de door de vorst bepaalde peperprijzen, vreesde een groeiende invloed van de vorst op de lokale economie en politiek, wat hun macht en inkomen kon ondermijnen.⁹¹

De bekering van de buitengebieden van Banten Girang had twee gevolgen die de relatie met de kraton onder druk zetten. Ten eerste ontstond er een kloof tussen de Islamitische kuststreken en de gebieden die Hasanudin had geannexeerd. De kustnederzettingen hadden

⁸⁵ Djajadiningrat, 'Kanttekeningen bij 'Het Javaanse rijk Tjërbon in de eerste eeuwen van zijn bestaan', 35.

⁸⁶ Colombijn, 'De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw', 6.

⁸⁷ Djajadiningrat, *Critische beschouwing van de Sadjarah Bantën*, 28, 35.

⁸⁸ J. Kathirithamby-Wells, 'Report from the minister of Banten Tsiely Godong and former translator of the English Harkis Baly concerning the English presence in Silebar and Bengkulu, West-sumatra, 1696' in: The Corts Foundation, *Harta Karun. Hidden Treasures on Indonesian and Asian-European History from the VOC Archives in Jakarta* (2013) 2.

⁸⁹ K.R. Hall, 'European Southeast Asia Encounters with Islamic Expansionism, circa 1500-1700: Comparative Case Studies of Banten, Ayutthaya, and Banjarmasin in the Wider Indian Ocean Context', *Journal of World History* 25 (2014) 229-262, aldaar 233.

⁹⁰ K.R. Hall, *A History of Early Southeast Asia: Maritime Trade and Societal Development, 100-1500* (Lanham 2011) 259-260.

⁹¹ Colombijn, 'Foreign Influence on Banten', 19.

door de handel een welvarende Islamitische middenklasse, met sterke banden met Mekka, en maakten zich los van het Hindoe-Boeddhistische Pajajaran in Midden-Java. Dit gebeurde echter niet in het binnenland van Java en Sumatra doordat er in die nederzettingen geen Islamitische middenklasse was.⁹²

De *Sadjarah Banten* beschrijft de integratie van het achterland als een bijna vreedzame verspreiding van de islam, waarbij de bevolking van Java naar hun veroveraars rende om zich te laten bekeren.⁹³ Hoesein Djajadiningrat stelt dat hiervoor vrijwel geen bewijs bestaat.⁹⁴ Portugese bronnen uit de tijd spreken dit beeld uit de Javaanse hofkroniek tegen. Hasanudin zou aan het hoofd staan van een zeer bloederige verovering van het achterland, waarbij nederzettingen gewapenderhand gedwongen werden om zich aan te sluiten bij de Islamitische staat en de mannen verplichte besnijdenissen ondergingen. Hiermee valt te stellen dat het Javaanse binnenland niet uit eigen beweging bekeerd werd tot de Islam, terwijl dit aan de kust grotendeels wel zo was.⁹⁵

Dit verschil werd verder benadrukt door de hierop volgende ingebruikname van de geloofsrituelen. Terwijl de kustgebieden van Banten in nauw contact stonden met strenge *ulama* uit het Midden-Oosten, was dit daarbuiten vrijwel niet het geval.⁹⁶ De door de Islamitische handelsklasse aan de kust geïmporteerde Islamitische leermeesters hadden een achtergrond in de puriteinse Islam uit Mekka en waren weinig tot niet bekend met de mystieke geloofswereld van Zuidoost-Azië.⁹⁷ In de gehele zestiende eeuw was er vrijwel geen enkele Islamitische leermeester of moskee in het Javaanse binnenland te vinden.⁹⁸ Tegelijkertijd werd er van elke vorst of hoogwaardigheidsbekleeder verwacht dat buitenlandse *ulama* onderdeel waren van de entourage en voor jonge stadse edelen waren de schriftgeleerden de belangrijkste opvoeders naast de eigen familie.⁹⁹ Dit leidde ertoe dat de orthodoxe Islam in het binnenland vrijwel niet werd overgenomen; veel Hindoe-Javaanse cultuurkenmerken bleven in dagelijks gebruik, wat resulteerde in een merkbaar ideologisch verschil tussen de hofstad en

⁹² H.J. de Graaf, 'South-East Asian Islam to the Eighteenth Century' in: P.M. Holt, A.K.S. Lambton, en B. Lewis ed., *The Cambridge History of Islam, Vol. 2A, The Indian Sub-Continent, South-East Asia, Africa and the Muslim West* (Cambridge 1977) 121-154, aldaar 144.

⁹³ Djajadiningrat, *Critische beschouwing van de Sadjarah Bantën*, 32.

⁹⁴ *Ibidem*, 66.

⁹⁵ De Graaf, 'South-East Asian Islam to the eighteenth Century', 126, 130.

⁹⁶ Talens, 'Ritual Power; The Installation of a King in Banten, West Java, in 1691', 343.

⁹⁷ De Graaf, 'South-East Asian Islam to the Eighteenth Century', 143.

⁹⁸ M.M. van Bruinessen, 'Shari`a Court, Tarekat and Pesantren: Religious Institutions in the Banten Sultanate', *Archipel* 50 (1995) 165-199, aldaar 179.

⁹⁹ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 25.

de bovenstroomse nederzettingen in het rijk.¹⁰⁰ Het centrum van het rijk, de *kraton*, werd gezien als het kosmologische middelpunt, waardoor de gebieden verder weg als minder belangrijk werden beschouwd. Zo werden de *pangeran* uit afgelegen productiegebieden, zoals Lampung, als minderwaardig gezien door de stadse elite.¹⁰¹

Een tweede gevolg van de manier waarop Hasanudin het achterland veroverde, is dat de netwerken, en daarmee de machtsbasis, van lokale machtshebbers bleven bestaan. Lokale machtshebbers hadden van oudsher een grote mate van autonomie en ontleenden hun macht aan hun mogelijkheden om via persoonlijke relaties een beroep te doen op de mankracht binnen hun invloedssfeer.¹⁰² Dit systeem van lokale machtshebbers die de peperproductie aansloten op de haven van Banten zorgde ervoor dat Hasanudin het binnenland niet permanent militair hoefde te bezetten.¹⁰³ Tegelijkertijd beperkte het de mogelijkheden van de koning om beleid te voeren, wat zorgde voor indirect en traag contact met zijn onderdanen. De zwakke band tussen het hof en de buitengebieden werd verergerd doordat bestuursfuncties in Banten vaak werden ingevuld door loyale ambtenaren uit de Islamitische middenklasse, zonder banden met de buitengebieden.¹⁰⁴ In de hooglanden van Java en Sumatra was zo vrijwel geen enkel contact met de hoofdstad.¹⁰⁵

Vanuit de *kraton* in Banten probeerden de vorsten de binnenlandse orde te handhaven, militaire operaties voor te bereiden en de handel te bevorderen. Het handhaven van communicatie en het binden van de *pangeran* aan de vorst was cruciaal voor het distributiesysteem. Door tactische huwelijken, luxegoederen uit te wisselen en religieuze feesten te organiseren, kon de vorst de politieke rangorde bepalen.¹⁰⁶ Dit was noodzakelijk om de inkomsten uit havenheffingen en belastingen op import en export te waarborgen. Deze opbrengsten werden geïnd door de *syahbandar*, de havenmeester.¹⁰⁷ Een voorwaarde voor het verkrijgen hiervan was echter soepel handelsverkeer in Banten. Dankzij de constante toevoer

¹⁰⁰ De Graaf, 'South-East Asian Islam to the Eighteenth Century', 146.

¹⁰¹ Talens, 'Ritual Power; The Installation of a King in Banten, West Java, in 1691', 343.

¹⁰² M.C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia since c. 1300* (Basingstoke 1993) 17.

¹⁰³ B. Schrieke, *Indonesian Sociological Studies: Selected Writings of B. Schrieke part one* (Den Haag 1955) 171.

¹⁰⁴ Djajadiningrat, *Critische beschouwing van de Sadjarah Bantën*, 118.

¹⁰⁵ A. Reid, *A History of Southeast Asia: Critical Crossroads*, The Blackwell History of the World (Chichester 2015) 118.

¹⁰⁶ K. Ueda, e.a., 'Paths to Power in the Early Stage of Colonialism: An Archaeological Study of the Sultanate of Banten, Java, Indonesia, the Seventeenth to Early Nineteenth Century', *Asian Perspectives* 55:1 (2016) 89-119, aldaar 92.

¹⁰⁷ Hall, 'European Southeast Asia Encounters with Islamic Expansionism, circa 1500-1700', 236.

van peper bleef de haven aantrekkelijk voor buitenlandse handelaren. De omgeving rond de stad Banten, waar de vorst en de stedelijke adel grond hadden, leverde bijna geen peper. Dit kwam vrijwel uitsluitend uit Lampung in Zuid-Sumatra en het achterland van West-Java.¹⁰⁸ Dit zorgde ervoor dat de vorst afhankelijk was van het achterland voor de handelsgoederen. De vorst diende de loyaliteit van zijn vazallen te winnen door hen bescherming, welvaart, prestige en ruimte voor zelfstandigheid te bieden.¹⁰⁹

Zolang wederzijdse afhankelijkheid bestond, bleef het systeem in stand door patronale relaties op basis van militaire, economische en ideologische macht.¹¹⁰ In de haven had de vorst de macht om ingrijpende beslissingen te nemen. Hij bepaalde de hoogte van de tolgeden, wie in de stad mocht handelen, welke gewassen verbouwd werden en beheerde de handelsakkoorden met buitenlandse handelaren. Binnen het rijksbestuur kon de heerser invloedrijke posities verlenen, waardoor de bestuurlijke elite afhankelijk werd van de vorst.¹¹¹ Door de verdeling van deze posten kon ervoor gezorgd worden dat de bestuurlijke elite direct afhankelijk was van de vorst. Loyaliteit in het rijk was daardoor sterk persoonsgebonden. Dit maakte effectief bestuur afhankelijk van de kunde van de vorst en leidde tot een situatie waarin de elite bij bestuurlijke zwakte, zoals bij de kroning van een jonge vorst, de macht naar zich toe trok.¹¹²

Deze loyaliteitskwestie maakte de Bantense vorst kwetsbaar. Anders dan bij een centraal gecontroleerd leger, rustte de militaire macht op de ondersteuning van regionale machthebbers die troepen leverden. De macht van een vorst werd gemeten aan het aantal mensen over wie hij invloed had. Dat bepaalde de omvang van zijn strijdkrachten en de inkomsten uit landbouw en herendiensten vergrooten.¹¹³ Verreweg de meeste troepen kwamen niet uit Kota Banten en waren loyaal aan lokale machthebbers. Omdat de vorst geen geweldsmonopolie had, moest hij zijn vazallen tevreden houden om hun steun te behouden in oorlogen.¹¹⁴ Door zijn militaire kracht in buitenlandse conflicten te tonen of genade te verlenen, verstevigde hij zijn reputatie onder zijn onderdanen. Hasanudin werd geprezen om zijn

¹⁰⁸ Schrieke, *Indonesian Sociological Studies part one*, 65.

¹⁰⁹ Talens, *Een feodale samenleving in koloniaal vaarwater*, 32.

¹¹⁰ M. Mann, 'The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results', *Archives Européennes de Sociologie. European Journal of Sociology* 25:2 (1984) 185–213, aldaar 188.

¹¹¹ Hall, 'European Southeast Asia Encounters with Islamic Expansionism, circa 1500-1700', 236.

¹¹² Kathirithamby-Wells, 'Banten: A West Indonesian Port and Polity', 111.

¹¹³ Ueda e.a., 'Paths to Power in the Early Stage of Colonialism', 91.

¹¹⁴ Talens, 'Het sultanaat Banten en de VOC, circa 1680-1720: nieuwe tijden, nieuwe verhoudingen', 123.

veroveringen, wat pangeran Muhamad motiveerde om dezelfde status te verkrijgen, ten koste van zijn leven.¹¹⁵

Zoals eerder gezegd, was de kraton ook op ideologisch vlak gescheiden van het achterland. De Hindoe-Boeddhistische vorsten hadden hun positie gelegitimeerd door aanverwantschap met de verschillende goden te claimen.¹¹⁶ Volgens de Islam was er maar één God. Om de islamitische dynastie te integreren, werden beide denkwijzen gecombineerd, waardoor de vorst werd gezien als de directe afgezant van God. Moertomo stelt dat de Javaanse vorst niet door wereldlijke invloeden werd gecontroleerd, maar zelf een goddelijke kracht bezat die zijn aardse wil in balans hield. Zo werd de spirituele kracht van de vorst gelijkgesteld aan aardse macht.¹¹⁷

De vorsten van Banten legitimeerden hun heerschappij door zich te presenteren als opvolgers van de vorsten van Pajajaran, met magische krachten, en beweerden dat Sunan Gunung Jati de zoon was van een prinses van Cirebon.¹¹⁸ Daarnaast claimden zij afstamming van de Islamitische vorsten van Demak, die hun oorsprong terugvoerden naar de profeet Mohammed. Zo steunden de vorsten op eeuwenoude tradities, en de *Sadjarah Banten* beschreef hen als voortzetters van zowel Islamitische als Javaanse tradities.¹¹⁹ In de overlevering zijn de huwelijksrelaties alleen voor de eerste twee vorsten gegeven, waarmee de historische correctheid van deze beweringen te betwijfelen is. Door zichzelf als spiritueel centrum te positioneren, ontmoedigden de vorsten mogelijke rivalen; een aanval op hen werd gezien als een aanval op de kern van het rijk, zowel fysiek als kosmologisch. Hiermee raakten de onderdanen direct gebonden aan de vorst voor hun geloofsuitoefening en spirituele orde.¹²⁰ Geen regent greep naar de troon in tijden van crisis.¹²¹ Dit zorgde voor een mythische heerschappij waarbij religieuze en politieke macht vervlochten raakten in wereldlijke macht. Het rijk werd daarmee een spiegel van het universum, met het paleis als het centrum van spirituele, politieke en culturele macht.¹²² Vorsten die veroveringen deden in naam van de Islam, zoals Hasanudin en Yusup, kregen vervolgens ook de Islamitische titel van *molana*

¹¹⁵ Talens, 'Ritual Power; The Installation of a King in Banten, West Java, in 1691', 343.

¹¹⁶ Colombijn, 'De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw', 7.

¹¹⁷ S. Moertono, *State and Statecraft in Old Java: A Study of the Later Mataram Period, 16th to 19th Century* (Ithaca 1981) 40.

¹¹⁸ Colombijn, 'De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw', 7.

¹¹⁹ Djajadiningrat, *Critische beschouwing van de Sadjarah Bantěn*, 34.

¹²⁰ Talens, 'Ritual Power; The Installation of a King in Banten, West Java, in 1691', 343.

¹²¹ Kathirithamby-Wells, 'Banten: A West Indonesian Port and Polity', 113.

¹²² Colombijn, 'De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw', 55.

(onze heer). Hiermee werd een brug geslagen tussen tastbare daden en de ideologisch gezag.¹²³

Concluderend

Door te kijken naar de stichting van de Islamitische dynastie van Hasanudin en de samenstelling van de aristocratie valt de fragmentatie van Banten op. De vorst als kosmopolitisch middelpunt van de samenleving was een ideaalbeeld, maar bestudering van de Islamitische veroveringen laat de ideologische deling van het rijk zien. Eveneens was de vorst geen alomvattende heerser, zoals Coen beschrijft. De realiteit was een gefragmenteerd rijk met centrum dat economisch, ideologisch en politiek gescheiden was van de buitengebieden. Dit bestond uit concurrerende adellijke families die opereerden onder een overkoepelende vorst, waarmee een wederzijdse afhankelijkheidsrelatie bestond.

Als aanvulling op de werken van Guillot en Colombijn valt op dat hierbij een hiërarchische verdeling van het rijk ontstond, met de hoofdstad en de nabije landerijen als centrum en de bovenstroomse gebieden op Java en de overzeese gebieden als periferie. Hiermee valt te zien dat zich in deze tweedeling twee groepen vormden: de conservatieve kustelite, die afhankelijk was van de vorst en meer centralisatie nastreefde, en de autonome landadel, die regionale macht en economische vrijheid verdedigde. Deze verdeeldheid resulteerde in structurele spanningen en factievorming. Op momenten van een machtsvacuüm rond de troonsopvolging wankelde deze fragiele balans, wat bepalend zou zijn voor toekomstige interne conflicten. Deze fragmentatie past binnen het bredere patroon van Indo-Islamitische staten, zoals beschreven door Wolters en Wink, waarin rivaliteit en machtsstrijd inherent waren aan de staatsinrichting. Dit kader zou door de komst van Europese nieuwkomers sterk veranderen, wat vervolgens de achtergrond zou vormen voor de vorstenstrijd van 1680. Om deze ontwikkeling volledig te begrijpen, is het noodzakelijk ook de impact van de Noord-Europese aanwezigheid op deze machtsverhoudingen onderzoeken, welke in het volgende hoofdstuk centraal staat.

¹²³ Djajadiningrat, 'Kanttekeningen bij 'Het Javaanse rijk Tjërbon in de eerste eeuwen van zijn bestaan', 385.

2. 1596-1619, De balanceeract op een veranderend speelveld

Op 11 oktober 1596 ondertekenden de Bantense *patih*, die regeerde in naam van de minderjarige pangeran Ratu, en Cornelis de Houtman, het hoofd van de eerste Nederlandse vloot in Oost-Azië, een samenwerkingsverdrag. Hierin werden eeuwige vriendschap, vrije Nederlandse handelsvaart, en hulp tegen externe vijanden beloofd. In een aanvullende clause verzocht de *patih* dat andere handelaren, zoals de Portugezen, Chinezen en Javanen, niet gehinderd zouden worden.¹²⁴ Deze belofte werd echter al snel verbroken, waardoor Banten, na alle interne problemen, ook steeds meer betrokken raakte bij buitenlandse conflicten.

In dit tweede hoofdstuk wordt onderzocht hoe de relatie tussen de Bantense elites en de *kraton* zich ontwikkelde na de komst van Noord-Europese handelaren, waardoor de machtsbalans in het koninkrijk drastisch veranderde. Aan de ene kant was er het hof met zijn eigen cliënten, dat al spanningen kende met de autonome machtshebbers uit het achterland. Aan de andere kant verschenen de nieuwe handelaren uit Noord-Europa. Deze handelaren brachten niet alleen kansen, maar ook nieuwe eisen en uitdagingen met zich mee in de vorm van handelscontracten, monopoliebewegingen en handelaren die hun routes verlegden.

Hoewel deze uitdagingen goed beschreven zijn, zoals door Reid bij de instabiliteit aan het einde van 'The Age of Commerce', zijn ze weinig in verband gebracht met de in het vorige hoofdstuk beschreven maatschappelijke divisies tussen conservatieven en liberalen. Deze uitdagingen zorgden echter voor een opschudding van de fragiele band tussen het centrum en de periferie, die zouden leiden tot de vergrote noodzaak tot bestuurlijke centralisatie en economische vernauwing. De reactie vanuit de verdeelde samenleving zou vervolgens de achtergrond vormen van de conflicten tussen Haji en Tirtayasa.

Van kosmopolitische handelshaven tot supermacht van de specerijenhandel

¹²⁴ Cornelis de Houtman en Gouverneur van Bantam, 'Contract van eeuwige vrundschap, Banten, 11 okt. 1596' in: J.E. Heeres red., *Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum, Verzameling van Politieke contracten en verdere Verdragen door de Nederlanders in het Oosten gesloten, van Privilegebrieven, aan hen verleend, enz., Eerste deel (1596-1650), Bijdragen Tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië* 3 (Den Haag 1907) 5-7.

Sinds de komst van de Nederlandse schepen onderging Banten een volledige economische transformatie. Het veranderde van een kosmopolitische stapelmarkt in een verkooppunt van peper, waar vrijwel alleen Chinese en Noord-Europese handelaren met vaste handelskantoren actief waren. Deze omslag begon met het vertrek van de Portugese schepen. De Calvinistische Nederlanders zagen de Rooms-Katholieke Portugezen als economische en politieke rivalen, een aversie die wederzijds was. Aanvankelijk waren de Portugezen uit Malakka een harmonieus onderdeel van het Bantense handelssysteem. Door de Spaans-Portugese Unie (1580-1640) raakten zij indirect betrokken bij de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) en blokkeerden de haven van Kota Banten voor Nederlandse schepen. In 1601 leidde dit tot een gewapend treffen in de Baai van Banten. De veel sterkere Portugese vloot werd daarin vrijwel volledig vernietigd. Voor meer dan veertig jaar keerden Portugese handelaren niet meer terug. De Bantense regent, die beschikte over een verwaarloosbare vloot en geen politieke steun kreeg van de adel en hun troepen, stond machteloos tegenover het conflict dat zich aan de drempel van Kota Banten afspeelde.¹²⁵ Net zo machteloos was de Bantense *patih* bij het vertrek van de niet-Noord-Europese handelaren. In 1603 werd een handelskantoor van de recent opgerichte VOC geopend.¹²⁶ In 1602 arriveerden de eerste Engelse handelaren onder de vlag van de East India Company (EIC), en niet veel later vestigden ook Fransen en Denen zich in Banten.¹²⁷ Tegelijkertijd nam het aantal en de diversiteit van andere handelaren sterk af. Kort na de komst van de Noord-Europeanen werden buitenlandse handelaren, met uitzondering van de Chinezen, nauwelijks nog in contemporaine bronnen genoemd.¹²⁸

Tot aan de eeuwwisseling handelden Portugezen, Arabieren, Turken, Indiërs, Perzen, Chinezen en andere groepen vrijelijk in luxeproducten en specerijen in Banten. Colombijn stelt dat geweld van Europeanen deze transitie-handel onmogelijk maakte.¹²⁹ De overgang van een stapelmarkt naar een vrijhandelshaven is echter complexer. Ten eerste zorgde de binnenlandse politieke onrust en de agressie tussen de Europeanen ervoor dat Banten niet langer werd gezien als een veilige haven. Handelaren zonder vast handelskantoor verlegden daarom hun activiteiten.¹³⁰ Volgens M. Neill werd deze uittocht verergerd doordat ook de

¹²⁵ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 27.

¹²⁶ Atsushi, *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java*, 17.

¹²⁷ R. Barbour, *The Loss of the Trades Increase: An Early Modern Maritime Catastrophe* (Philadelphia 2021) 204.

¹²⁸ Atsushi, *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java*, 22.

¹²⁹ Colombijn, 'De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw', 61.

¹³⁰ Colombijn, 'De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw', 61.

Javaanse, Indiase en Chinese handelaren met elkaar in conflict kwamen, waarbij de etnische, politieke en dynastieke nuances niet werden begrepen door de Europeanen.¹³¹ Daarnaast werden de Portugezen door de VOC uit Banten verdreven, waarna zij zich concentreerden op Malakka. Daar dwongen zij traditionele handelaren, zoals de Perzen, om zaken te doen in Malakka in plaats van in Banten.¹³²

In China leidde de interne instabiliteit tijdens de Ming-dynastie tot een verstoring van de handel, waardoor de uitstroom van Chinese schepen aanzienlijk verminderde.¹³³ Tegelijkertijd begon de VOC exclusieve contracten af te sluiten met lokale heersers in Banten, waardoor Maleise handelaren werden uitgesloten van de specerijenhandel. De VOC bood aantrekkelijke voorwaarden, zoals de vaste afname van grote hoeveelheden peper tegen hoge prijzen en bescherming tegen Portugese aanvallen, waardoor Maleiers buitenspel werden gezet.¹³⁴

Tot slot introduceerden de Europeanen nieuwe handelsroutes, waardoor Zuid-Aziatische handelaren, zoals Indiërs en Perzen, hun aandacht moesten verdelen tussen markten in het westen en het oosten. Hierdoor werd de toestroom van luxeproducten uit verschillende gebieden beperkt, terwijl de handel steeds meer gericht raakte op peper, waar de Noord-Europeanen grote vraag naar hadden. Zo verloor Banten in korte tijd zijn kosmopolitische karakter en werd het voor zijn inkomsten voornamelijk afhankelijk van de verkoop van één enkel product aan een kleine groep kopers.¹³⁵

Voordat het hof zich kon richten op deze nieuwe economische realiteit, moest eerst de binnenlandse orde worden hersteld. Toen de Nederlanders in 1596 arriveerden, werd de baby Abdul Kadir tot vorst benoemd, wat leidde tot een machtsvacuüm waarin verschillende familieleden en aristocraten de titel van *patih* opeisten. Een enkele *patih* werd zelfs vermoord.¹³⁶ Deze regenten hadden zich machteloos getoond toen Portugese schepen de Baai van Banten blokkeerden en de Nederlandse vloot de Iberiërs uit de havens verdreef, ondanks dat dergelijke acties expliciet verboden waren volgens de afgesloten contracten.¹³⁷

De plotselinge afname van het aantal handelaren leidde tot verschraving van de

¹³¹ M. Neil, *Putting History to the Question: Power, Politics, and Society in English Renaissance Drama* (New York 2000) 290.

¹³² Reid, *A History of Southeast Asia: Critical Crossroads*, 72-73, 76.

¹³³ *Ibidem*, 144.

¹³⁴ *Ibidem*, 76-77.

¹³⁵ Colombijn, 'De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw', 58.

¹³⁶ Kathirithamby-Wells, 'Banten: A West Indonesian Port and Polity', 111.

¹³⁷ Cornelis de Houtman en Gouverneur van Bantam, 'Contract van eeuwighe vrundschap, Banten, 11 okt. 1596' in: Heeres red., *Corpus Diplomaticum, Eerste deel*, 5-7, aldaar 6-7.

stapelmarkt, die juist de bestaansreden van de moslimdynastie was.¹³⁸ Dit zou een keerpunt worden in de band met het achterland. Daarmee was de *kraton* tekortgeschoten in het nakomen van het sociale contract met de buitengebieden. Het achterland was immers via de distributie van luxe- en voedselproducten afhankelijk van de hofstad.

Kota Banten raakte verdeeld in twee kampen, aangezien de adel geen gemeenschappelijke strategie kon invoeren om de economische problemen het hoofd te bieden. De conservatieve *nayaka* en *pangeran* uit het landsbestuur pleitten voor het versterken van de hofraad, zodat krachtiger beleid kon worden gevoerd. Daartegenover stonden de liberale, handelsgeoriënteerde *punggawa* en *pangeran*, die de vrijhandel en de Europeanen zoveel mogelijk tegemoet wilden komen. De Noord-Europeanen kochten namelijk peper in grote hoeveelheden en betaalden met zilverstukken.¹³⁹ Met de komst van de Europeanen groeide de handel voor Banten aanzienlijk. Als een gevolg hiervan steeg de peperproductie met 300% in de eerste twintig jaar van de zeventiende eeuw.¹⁴⁰

De twee kampen raakten in conflict, waarbij verschillende edelen delen van de stad bezetten. In deze strijd probeerden de edelen elkaar te verdrijven en de bestuurlijke macht van het rijk naar zich toe te trekken door als *patih* te regeren. Deze regenten waren echter niet in staat de rust te bewaren en de volledige bestuurlijke macht over te nemen.¹⁴¹ Straatgevechten waren aan de orde van de dag en herhaaldelijk was er brandstichting.¹⁴² De stad werd verdeeld in wijken, *kampongs*, die elk onder het gezag stonden van een patroon met een eigen versterkte villa.¹⁴³ In deze anarchie bleek het bezit van manschappen belangrijker dan controle over veel grondgebied. Tijdens de schermutselingen tussen de verschillende adellijke patroons lag de nadruk op het nemen van krijgsgevangenen, aangezien een groot gevolg aanzien gaf. Geen edelman of edelvrouw ging zonder een omvangrijke entourage de straat op.¹⁴⁴

De Europese handelaren gaven er de voorkeur aan neutraal te blijven totdat de uitkomst van deze interne conflicten duidelijk was.¹⁴⁵ Dit kon echter niet voorkomen dat de

¹³⁸ Colombijn, 'De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw', 58.

¹³⁹ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 26-28.

¹⁴⁰ *Ibidem*, 32.

¹⁴¹ Colombijn, 'De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw', 4.

¹⁴² Djajadiningrat, *Critische beschouwing van de Sadjarah Bantěn*, 41-43.

¹⁴³ Colombijn, 'Foreign Influence on Banten', 22.

¹⁴⁴ Colombijn, 'De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw', 9.

¹⁴⁵ Jacques l'Hermite, 'Eene algemeene missive van den opperkoopman te Bantam aan de Bewindshebbers te Amsterdam, Banten, 28 jan. 1608' in: De Jonge red., *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië (1595-1610) Derde deel*, 250-251, aldaar 250.

onrust oversloeg naar de Europese nieuwkomers.¹⁴⁶ Banten was verdeeld door etnische, politieke en dynastieke spanningen, waar de Europeanen slecht op aansloten. Deze nieuwkomers veroorzaakten bovendien onrust door zich niet aan de gebruikelijke regels te houden. Zo gingen Europeanen vaak dronken over straat, en mengden matrozen zich geregeld in gevechten.¹⁴⁷ De reactie van de Bantense bevolking liet niet lang op zich wachten. Europeanen werden op straat lastiggevallen en met pijlen en stenen aangevallen.¹⁴⁸ Dit, samen met de machtsstrijd die zich afspeelde in het koninkrijk, zorgde voor een ontvlambare situatie waarbij de nieuwkomers in constante angst waren.¹⁴⁹ Dit kwam bovenop de frustraties over het onbekende klimaat, de gevaarlijke reis en de tropische ziektes.¹⁵⁰ De aanvoerder van de Engelse missie in Banten was met zijn instructies aan de factorij sprekend voor de Engelse houding: ‘wheresoever you be come, trust none of the Indians, fort heir bodies and soules be whollie treason.’¹⁵¹ In 1604 ging het Engelse pakhuis in vlammen op. De Nederlanders beschuldigden enkele Bantense inwoners en de Engelsen pakten een Chinese goudsmid op die vervolgens werd gemarteld en geëxecuteerd.¹⁵² Later zou ook de Nederlandse factorij onder J.P. Coen uitbranden. Het martelen en de beoefening van rechtspraak zonder de inmenging van de Javaanse autoriteiten, dat zowel de Nederlanders en de Engelsen beoefenden, leidde er vervolgens weer toe dat de conservatieve factie zich nóg sterker uitspraken tegen de Noord-Europese aanwezigheid.¹⁵³

Rust in de stad

In 1608 kwam pangeran Ranamanggala aan de macht als *patih*.¹⁵⁴ Onder zijn bewind werd de rust hersteld, maar tegelijkertijd werden de ideologische en economische verschillen binnen

¹⁴⁶ M.C. Ricklefs, ‘Banten and the Dutch in 1619: Six Early “pasar Malay” Letters’, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 39:1 (1976) 128-136, aldaar 130.

¹⁴⁷ Ricklefs, *A History of Modern Indonesia since c. 1300*, 82.

¹⁴⁸ M. Neill, ‘Putting History to the Question: An Episode of Torture at Bantam in Java, 1604’, *English Literary Renaissance* 25:1 (1995) 52.

¹⁴⁹ *Ibidem*, 52-54, 60.

¹⁵⁰ Barbour, *The Loss of the Trades Increase*, 205-207.

¹⁵¹ James Lancaster, ed. W. Foster, *The voyages of Sir James Lancaster to Brazil and the East Indies 1591-1603* (London 1940) 161.

¹⁵² Neill, ‘Putting History to the Question: An Episode of Torture at Bantam’, 48.

¹⁵³ J.P. Coen, ‘Brief aan de bewindshebbers der Gener. Oost-Ind. Comp. Heeren XVII, Banten, 11 mrt. 1618’ in: De Jonge red., *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië (Java I) Vierde deel*, 74-81, aldaar 78-80.

¹⁵⁴ Kathirithamby-Wells, ‘Banten: A West Indonesian Port and Polity’, 111.

het rijk groter. De eerder herkende maatschappelijke tegenstellingen speelden hierin een hoofdrol. Zijn eerste daad was het verbannen van enkele liberaal-georiënteerde leiders uit de *punggawa*-klasse naar het Bantense protectoraat Jayakarta. Hiermee verstevigde hij zijn machtspositie zowel aan het hof als in Kota Banten.¹⁵⁵

Na het elimineren van veel directe concurrenten richtte Ranamanggala zich op het vergroten van de inkomsten uit de handel ten gunste van het hof.¹⁵⁶ Door het heffen van accijnzen en havengelden verzekerde de *kraton* zich van een stabiele inkomstenbron, zolang de haven dankzij het specerijenaanbod een populaire bestemming bleef voor handelaren. Aanvullende inkomsten kwamen uit de verkoop van oorlogsbuit en geschenken van handelaren. Bovendien vervielen de goederen en eigendommen van in Banten overleden buitenlanders aan de staat.¹⁵⁷ Met deze inkomsten kon de regent namens pangeran Ratu huurlingen en slaven aantrekken, wat de *kraton* in staat stelde het machtsprimaat gedeeltelijk te herwinnen.¹⁵⁸

De regent vergroete zijn macht ten opzichte van zijn concurrenten, maar maakte geen aanspraak op de troon. De vorst was een stabiliserende factor in de anarchie. Hoewel zijn jonge leeftijd een machtsvacuüm creëerde, bleef hij centraal voor de stabiliteit van het rijk. Binnen de Javaans-Islamitische traditie verenigde zijn persoonlijkheidscultus het land.¹⁵⁹ Er was één vorst, en daarmee één centrum in Banten. Pangeran Ratu werd beschouwd als het ideologische middelpunt van de Javaanse samenleving en als de afgezant van God.¹⁶⁰ Deze stabiliserende kracht gold echter alleen aan de kust. In het binnenland beconcurrerden machtshebbers elkaar op de momenten dat er in de hoofdstad gestreden werd om de positie van *patih*.

Naarmate Kota Banten uitgroeide tot een centrum van orthodoxe islam, groeide de kloof met de buitengebieden. Lodewycksz. merkte op dat de Javaanse kust vooral strenggelovige moslims kende. Deze religieuze verschuiving vond haar oorsprong in de handelscontacten van de veertiende en vijftiende eeuw. Toen de handel met het Midden-Oosten rond 1500 afnam, liet Ranamanggala actief *ulama* importeren. Door religieuze

¹⁵⁵ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 28.

¹⁵⁶ Colombijn, 'De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw', 14.

¹⁵⁷ *Ibidem*, 9.

¹⁵⁸ Colombijn, 'De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw', 55.

¹⁵⁹ Ricklefs, *A History of Modern Indonesia since c. 1300*, 17.

¹⁶⁰ Colombijn, 'De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw', 55.

gebouwen te onderhouden, ceremonies te organiseren en *ulama* uit te nodigen, benadrukte het hof de macht en godsvrucht van de vorst.¹⁶¹ Toch werden er beperkingen opgelegd door het hof. Volgens Talens is in deze periode te zien dat de Islam voornamelijk een ideologische functie vervulde binnen het Bantense politieke systeem. De *shari'a*, de Islamitische wetgeving, werd slechts in beperkte gebieden toegepast en alleen wanneer het in lijn was met de doelen van het hof. Rituelen hadden vooral het doel de rol van de vorst als afgezant van God te benadrukken. In het binnenland was de bevolking volgens Lodewycksz voornamelijk Hindoeïstisch of Boeddhistisch.¹⁶²

De regent constateerde dat de anarchie rond de eeuwwisseling grotendeels voortkwam uit een zwak centrum met beperkte controle over de rurale machtshebbers. Dit creëerde ruimte voor verschillende facties om gewapend tegen elkaar op te treden. Als oplossing voor het gebrek aan regionale invloed stelden de vorsten lokale afgezanten, *bupati*, aan. In de praktijk bleven deze *bupati* echter zeer zelfstandig en wisten zij de aan hen geschonken titels en privileges veelal naar zich toe te trekken. Door deze functies erfelijk te maken, werden zij juist een machtsbron voor het opbouwen van regionale netwerken. Hierdoor fungeerden de *pangeran* en *bupati* niet als directe uitvoerders van het vorstelijk beleid, maar eerder als belangenbehartigers met sterke persoonlijke belangen, vaak ten koste van elkaar en de vorst.¹⁶³ Door de decentrale machtsstructuur en gebrekkige communicatiemogelijkheden konden de afgezanten nauwelijks gecontroleerd worden, wat de eenheid van het rijk bedreigde.¹⁶⁴ Lokale leiders in de buitengebieden negeerden decreten uit Banten herhaaldelijk.¹⁶⁵

In de hoofdstad benoemde Ranamanggala ambtenaren zoals de *mangkoeboemi* uit zijn eigen familie en plaatste steeds meer loyale *punggawa* in regionale bestuursfuncties. Door huwelijken tussen de koninklijke dynastie en invloedrijke families te arrangeren wist hij het aantal binnenlandse machtshebbers te verminderen en de overgebleven machtshebbers loyaler te maken aan de vorst.¹⁶⁶

Met meer macht geconcentreerd door minder families, werden bevolkingsgroepen en

¹⁶¹ Reid, *A History of Southeast Asia*, 111.

¹⁶² Talens, *Een feodale samenleving in koloniaal vaarwater*, 174-75.

¹⁶³ Ibidem, 24

¹⁶⁴ Ibidem, 29-30

¹⁶⁵ Talens, 'Ritual Power; The Installation of a King in Banten, West Java, in 1691', 341.

¹⁶⁶ Ueda e.a., 'Paths to Power in the Early Stage of Colonialism', 92.

families die al generaties lang in het binnenland regeerden, uitgesloten. Religieuze functies werden steeds vaker vervuld door geïmmigreerde Arabieren, terwijl bestuurlijke functies vrijwel uitsluitend werden toegewezen aan de koninklijke familie. Hiermee probeerde de regent zijn directe vazallen van hem afhankelijk te maken, waarmee potentiële concurrenten aan hem gebonden waren.¹⁶⁷ Regionale machtshebbers verloren daardoor hun invloed in Kota Banten, en sommigen werden zelfs vervangen door loyalisten van de vorst.¹⁶⁸ Dit kan alleen maar geleid hebben tot frustratie onder de traditionele adel jegens de hofstad.

Ondanks deze inzet tot centralisatie bleef Banten een gefragmenteerde staat. De *pangeran* in het binnenland, die vaak al generaties lang aan de macht waren in hun territorium, waren geen verenigde elite. Het binnenland kende een feodale structuur waarbij elke machtshebber een patroon van enkele dorpschefs was. In de minder bevolkte delen van het land waren deze prinses zwakker, maar vaak ook zelfstandiger. De *bupati* waren machtiger op papier, maar kregen vaak weinig grip op hun zelfstandige en soms opstandige cliënten.¹⁶⁹ Verschillende *pangeran* konden onder dezelfde *bupati* vallen, maar waren tegelijkertijd elkaars concurrent en bestreden elkaar. Afgezanten van de vorst moesten optreden als bemiddelaar, dit strookte echter met de traditionele verdeling van macht in de Javaanse cultuur en was weinig effectief.¹⁷⁰

Om toch genoeg inkomsten te krijgen uit de rurale gebieden werden er quota ingesteld voor de *bupati*. De *punggawa* en *pangeran* namen vervolgens ambtenaren in dienst die van de dorpschefs, *kepala desa*'s, belastingen moesten innen en peper moesten kopen.¹⁷¹ De *punggawa* en *pangeran* maakten vervolgens winst met het prijsverschil tussen wat ze betaalden voor de oogsten en de prijs waarvoor de vorst het in Kota Banten kocht. Omdat dit geen vaste prijs was, werd er geprobeerd om de prijs in het binnenland zo laag mogelijk te houden, wat zorgde voor ontevredenheid onder de dorpschefs en bevolking.¹⁷²

Als een *kampung* te weinig inkomsten had, werd het dorpschef vervangen. Deze dorpschefs hadden meestal veel status in het dorp, waarmee vervanging een duidelijk beeld gaf: geld ging boven gebruik. Nieuw aangestelde machtshebbers in dienst van de *bupati*

¹⁶⁷ Hall, 'European Southeast Asia Encounters with Islamic Expansionism, circa 1500-1700', 236.

¹⁶⁸ Atsushi, *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java*, 41.

¹⁶⁹ Djajadiningrat, *Critische beschouwing van de Sadjarah Bantěn*, 41-43.

¹⁷⁰ Atsushi, *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java*, 42, 57.

¹⁷¹ S. Sudarno, *Het koninkrijk Banten onder sultan Asikin: een economisch-politieke studie naar de relatie tussen centrale en lokale macht (1753-1777)* (1984) 2.

¹⁷² Atsushi, *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java*, 48.

bestonden uit twee groepen, de *pangkat* en de *bandar*. De *pangkat* waren lokale families die voorheen geen macht hadden en nu in dienst van de vorst met ornamenten, zoals een troon, de macht symboliseerden. Als er nieuwe nederzettingen werden gesticht, was het nieuwe hoofd een *bandar*. Deze waren niet gebonden aan lokale familiebanden en konden ook migranten zoals Maleisiërs of Chinezen zijn.¹⁷³ De families die al generaties aan de macht waren, werden door de VOC aangeduid als ‘de eerste *punggawa*’. Deze hadden vanaf de veertiende eeuw adellijke titels verkregen en een huwelijk tussen een nieuwe machtshebber en een lid van deze families gaf de nieuwe familie regionaal aanzien.¹⁷⁴ Met zoveel machtshebbers, afgezanten en tussenpersonen was enige politieke cohesie ver te zoeken en was er genoeg ruimte voor slechte supervisie.¹⁷⁵ Daarom werd er constant geprobeerd om onder bepalingen, taken en quota uit te komen, waarmee de buitengebieden constant machtsverschuivingen zagen en in feiten onbestuurbaar waren voor de vorst.¹⁷⁶ Met dit veranderlijke spanningsveld was het de taak van de *patih* om het hof en de economie van het koninkrijk weerbaar te maken tegen de grote maatschappelijke veranderingen en dreigingen die zouden komen met de nieuwkomers in de archipel.

De wankelende machtsbalans

Met het wegtrekken van de handelaren uit het intra-Aziatische handelsnetwerk die geen onderdeel waren van Chinese of Noord-Europese ondernemingen, moest de samenleving zich aanpassen. De rivier- en kuststaat, waar buitenlandse handelaren voornamelijk in Banten woonden of afhankelijk van de moessons, tijdelijk in de stad verbleven, werd een staat waar handelaren voornamelijk van ver kwamen en voor hun handelskantoren afhankelijk waren van de staat.¹⁷⁷ Deze overgebleven overzeese handelaren werden de belangrijkste inkomstenbron van het koninkrijk. Ze waren echter ook concurrenten van elkaar en werden met de jaren steeds vermogender en beter bewapend. Dit was een directe dreiging voor het koninkrijk, en de *patih* zag dat de situatie instabiel werd. Hij drong aan op een machtsbalans tussen de

¹⁷³ Ibidem, 51-53.

¹⁷⁴ Ibidem, 57.

¹⁷⁵ Talens, ‘Ritual Power; The Installation of a King in Banten, West Java, in 1691’, 341.

¹⁷⁶ Atsushi, *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java*, 58.

¹⁷⁷ Hall, ‘European Southeast Asia Encounters with Islamic Expansionism, circa 1500-1700’, 236.

overgebleven partijen om te voorkomen dat één partij een handelsmonopolie verkreeg.¹⁷⁸

Herhaaldelijk stelde de *kraton* tijdelijk een monopolie in uit politieke overwegingen. Ook bood hij bescherming aan Chinese kapiteins tegen Nederlandse en Engelse agressie.¹⁷⁹

Om te zorgen dat de vrijhandel werd gewaarborgd, hadden de syahbandar de taak gekregen om de peperuitvoer gelijk te verdelen onder de overgebleven partijen en, als het nodig was, een van de partijen de handel te ontzeggen of de prijzen te verhogen.¹⁸⁰ De *kraton* streefde echter geen permanent monopolie op de peperopkoop uit het binnenland na. Zolang de producenten hun peper in Banten verhandelden en de vorst cadeaus en de eerste keus kreeg op handelswaren, werd de handel verder ongemoeid gelaten. Hiermee kon de vorst zijn invloed verzekeren door een stabiele stroom van luxegoederen voor zijn vazallen, en tegelijk zijn tolinkomsten garanderen.¹⁸¹ In de praktijk lieten ze zich echter vaak met kleine vaartuigen, *prauwen*, aan boord lieten brengen van handelsschepen om de mooiste luxeproducten al voor het bereiken van de haven op te kopen.¹⁸² Hierdoor beschikte de vorst vaak niet over de mooiste luxegoederen en waren de cadeaus van de vorst niet altijd gewild onder zijn cliënten.

Daarnaast zorgde het beleid van de *syahbandar* juist voor wrevel. Chinezen maakten van de handelsbelemmeringen, die herhaaldelijk op de Nederlanders en Engelsen werden opgelegd, gebruik door op grote schaal peper in te kopen en deze met grote prijsstijgingen door schaarste te verkopen aan de Europeanen.¹⁸³ Dit zou een breekpunt worden. Door rigoureuus in te grijpen in de vrijhandel, in een poging de balans tussen de overgebleven handelaren te bewaren, schoffeerde pangeran Ranamanggala de Europeanen. Zijn streven om de inkomsten van het hof te vergroten was een verdere inbreuk op de traditie van vrijhandel.

Hoewel Kota Banten een belangrijke haven was voor het contact met de Molukken, de inkoop van peper en in de strijd tegen Iberische schepen¹⁸⁴, was de Nederlandse aanwezigheid niet voor eeuwig. In de geschriften van de VOC komt de ontevredenheid van de ambtenaren van de handelonderneming in deze periode steeds nadrukkelijker naar voren. Aandacht

¹⁷⁸ Ricklefs, 'Banten and the Dutch in 1619', 134.

¹⁷⁹ Colombijn, 'De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw', 61.

¹⁸⁰ De Jonge, 'Eerste hoofdstuk' in: Idem, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië (Java 1) Vierde deel*, I-LVI, aldaar, XVI.

¹⁸¹ Jacques l'Hermite en de koninck van Bantam, 'Eeuwigh verbondt, Banten, 2 feb. 1609' in: Heeres red., *Corpus Diplomaticum, Eerste deel*, 56-57.

¹⁸² Colombijn, 'De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw', 10.

¹⁸³ Atsushi, *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java*, 17.

¹⁸⁴ Wijbrand van Waerwijck en de Rijksbestuurder van Bantam, 'Overeenkomst ten opzichte der tollén en rechten, Banten, 29 apr. 1608' in: Heeres red., *Corpus Diplomaticum, Eerste deel*, 29.

hiervoor is belangrijk omdat de omslag van vrijhandel naar wrevel de binnenlandse partijen zou dwingen kant te kiezen. De verhouding tussen de VOC, onder leiding van de president van de factorij J.P. Coen, en de Bantense bevolking verslechterde. Een van de redenen hiervoor was de overlast die de Nederlandse scheepslui veroorzaakten. Daarnaast ergerden de Nederlanders zich aan de omgang in Banten. De pepertollen werden herhaaldelijk verhoogd en het werd de Nederlanders verboden om gebouwen van steen aan te leggen.¹⁸⁵

Naast het feit de Nederlanders de handelsbelemmeringen verafschuwden, zorgden ook internationale ontwikkelingen voor toenemende spanningen. Tussen 1596 en 1602 groeide de handel in Azië aanzienlijk, met 65 VOC-schepen die in de archipel aankwamen, vergeleken met 'slechts' 46 Portugese schepen. De Iberische vloot bleek niet krachtig genoeg om hun positie rond Java te handhaven, wat leidde tot toenemende Noord-Europese concurrentie in de nu makkelijker betwistbare wateren.¹⁸⁶ In Banten en rond Ambon probeerden de Engelsen hun concurrentie te verdrijven door een hogere prijs voor gekochte goederen te bieden dan de overige handelaren.¹⁸⁷ De VOC en de Engelsen kwamen hierop op de Molukken en in de Straat Soenda herhaaldelijk met elkaar in conflict.¹⁸⁸ In 1616 rapporteerden informanten van de VOC dat de Engelsen het gerucht hadden verspreid dat de VOC vanuit de Molukken met een oorlogsvloot van plan was Banten te bezetten. De Engelsen zouden de Nederlanders als oorlogszuchtig willen bestempelen en dreigden geen stoffen uit Gujarat meer te leveren uit angst voor Nederlandse plunderingen. Deze zorgen zouden ook leven onder de Chinese gemeenschap, die nauw samenwerkte met de Bantense *punggawa*. Als gevolg van de geruchten, waar de Nederlanders zich over beklaagden, zou de gehele Javaanse adelstand zich aansluiten bij wapenoefeningen, iets wat voorheen nog nooit gebeurd was. De musketten, het kruit en de kogels zouden door de Engelsen geleverd zijn.¹⁸⁹ In september 1618 schreef Coen aan de Heren XVII dat er een Javaanse samenzwering dreigde,

¹⁸⁵ Breuning, *Het voormalige Batavia*, 14.

¹⁸⁶ F.S. Gaastra, *De geschiedenis van de VOC* (Zutphen 2007) 17.

¹⁸⁷ Nationaal Archief, Den Haag (NL-HaNA), Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), toegangsnummer 1.04.02, inv.nr. 1066, ff. 46-53, aldaar 49, 'Copie missive van Coen uyt Jacatra aen Gouv. Gen. Laurens Reael in dato 7 nov. 1616'.

¹⁸⁸ J.P. Coen, 'Brief aan de bewindshebbers der Kamer van Amsterdam, Banten, 22 aug. 1617' in: H.T. Colenbrander red., *Jan Pietersz. Coen Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië. Eerste deel* (Den Haag 1919) 249-275, aldaar 256.

¹⁸⁹ NL-HaNA, VOC, tg.nr. 1.04.02, inv.nr. 1059, ff. 201-236, aldaar 230, 'Remonstrantie van Marcellis Mickielsz. (de) Boskouwer, meest dienende tot beschuldiging van van Bercken, in dato 15 jan. 1616'.

ondersteund door de Engelsen.¹⁹⁰ De VOC zat in Oost-Indië met ‘(...)de vyantschap van alle de werelt op den hals. Meer dan duysent sijn U.E. vyanden tegen een van d’onse stercq’.¹⁹¹ Het was voor de VOC duidelijk dat de haven van Banten, waar ook Engelsen waren gevestigd, onveilig was.

Een ongewenste buurman

Door de problemen met de VOC-factorij in Banten werd besloten deze naar Jayakarta te verplaatsen. De Nederlanders waren op zoek naar een 'generaal rendez-vous', waar hun schepen veilig konden aanmeren, de handel in de archipel kon worden gecontroleerd en de operaties van de VOC aangestuurd konden worden.¹⁹² In 1607 opperde Cornelis Matelieff Jayakarta als geschikte locatie, aangezien het, in tegenstelling tot de verre Molukken, gunstig lag, geen bemoeizuchtige vorst had zoals in Banten, en de VOC daar al sinds 1603 een stenen pakhuis bezat.¹⁹³ In 1610 stelde opperkoopman Jacques l'Hermite een contract voor met Widiach Rama, koning van Jayakarta en vazal van Banten. In 1611 werd dit contract in gewijzigde vorm door Pieter Both ondertekend. Hierin stond dat de VOC een kantoor mocht openen in de Chinese wijk en het recht op vrijhandel verkreeg. Daarnaast werd de VOC verplicht de koning te beschermen tegen Spanjaarden, Portugezen en andere vijanden, en werden er prijsafspraken op papier gezet om handelsconflicten te voorkomen.¹⁹⁴ Door direct met Widiach Rama te onderhandelen en een loge buiten Banten te bouwen, lieten de Nederlandse bevelhebbers zien dat ze Jayakarta als onafhankelijk van Banten beschouwden. De vorst van Jayakarta was gebrouilleerd met Banten.¹⁹⁵ Daarnaast kende Jayakarta veel eerder uit Kota Banten verbannen *punggawa*. Door nu met de VOC te onderhandelen probeerde hij een onafhankelijke positie in te nemen onder het gezag van pangeran Ratu en

¹⁹⁰ J.P. Coen, 'Brief aan de bewindshebbbers der Kamer van Amsterdam, Banten, 29 sept. 1618' in: Colenbrander red., *Jan Pietersz. Coen Bescheiden. Eerste deel*, 381-399, aldaar 387.

¹⁹¹ J.P. Coen, 'Brief aan de bewindshebbbers der Kamer van Amsterdam, Banten, 24 jun. 1618' in: Colenbrander red., *Jan Pietersz. Coen Bescheiden. Eerste deel*, 335-352.

¹⁹² J. Van Goor, *Jan Pieterszoon Coen, 1587-1629, Koopman-Koning in Azië* (tweede druk; Amsterdam 2020) 159.

¹⁹³ Breuning, *Het voormalige Batavia*, 11-14.

¹⁹⁴ Pieter Both en Widiach Rama, 'Contract (Jacatra, jan. 1611)' in: Heeres red., *Corpus Diplomaticum, Eerste deel*, 85-90, aldaar 87-89.

¹⁹⁵ J.P. Coen, 'Brief aan de bewindshebbbers der Kamer van Amsterdam, Banten, 23 nov. 1615' in: Colenbrander red., *Jan Pietersz. Coen Bescheiden. Tweede Deel*, 32-33, aldaar 33.

regent Ranamanggala.¹⁹⁶ Hij werd hierop uitgemaakt voor heiden door de vorsten van Banten en Cirebon, maar de loge bleef.¹⁹⁷

In 1616 werden de bestaande huizen in Jayakarta, genaamd Maurits en Nassau, versterkt tot een kleine vesting, wat op verzet stuitte van de Engelsen en de heersers van Jayakarta en Banten.¹⁹⁸ In 1618 bouwden de Engelsen aan de overkant van de rivier een loge. Hiermee werden de onderlinge verhoudingen gecompliceerder. Op 23 december 1618 werd de Engelse loge in Jayakarta verbrand, waarna de Engelse batterij op de Nederlandse gebouwen schoot. In december 1618 verscheen Sir Thomas Dale met een vloot in de Straat Soenda. De schepen van de VOC waren toen grotendeels in de Molukken en niet tot ondersteuning in staat.¹⁹⁹ Het fort werd omsingeld door troepen van Banten, Jayakarta en de Engelsen, waarna Coen moest uitwijken naar de Molukken voor versterking.²⁰⁰ Op 1 februari 1619 gaf het Nederlandse garnizoen zich over. Voordat dit echter werd uitgevoerd, greep Banten in. Pangeran Ranamanggala had de verplaatsing van de Nederlanders en een gedeelte van de Engelsen met lede ogen aangezien en deed een uiterste poging om zijn vazal niet tot een Europese uitvalsbasis te laten vervallen. Een Bantense troepenmacht nam de onderhandelingen van Widiach Rama over en bood de Nederlanders aan om hen naar Banten te vervoeren om daar factorij te openen.²⁰¹ De eisen tot overgave werden niet aanvaard en op 12 maart werd het fort 'Batavia' gedoopt.²⁰² Hierop werden in Banten enkele dienaren van de VOC gevangengenomen.²⁰³ Op 28 mei keerde Coen terug met een sterke vloot. Banten had op dit punt de vorst afgezet en Jayakarta volledig geannexeerd. Jayakarta, dat nu politiek verdeeld was en alleen nog Bantense verdedigers had, werd ingenomen en verbrand. Hiermee was Banten zijn vazalstaat verloren en was het in directe oorlog met de VOC.²⁰⁴

¹⁹⁶ Ricklefs, 'Banten and the Dutch in 1619', 130.

¹⁹⁷ B. Schrieke, *Indonesian Sociological Studies: Selected Writings of B. Schrieke part two* (Den Haag 1957) 281.

¹⁹⁸ Colombijn, 'De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw', 6.

¹⁹⁹ Breuning, *Het voormalige Batavia*, 16.

²⁰⁰ G.C. Molewijk, 'Korte inleiding bij het verhaal over de belegeringen van Batavia in 1628 en 1629; Verhael van de belegeringhe der stadt Batavia in 't coninckrijck van Jaccatra, anno 1628 en 1629', *Jambatan* 6:2 (1988) 85-111, aldaar 85.

²⁰¹ Koninck van Bantam, 'artijkelen geeyst bij de Raden leggende int fordt Jacatra, Jacatra, 9 feb. 1619' in: Heeres red., *Corpus Diplomaticum, Eerste deel*, 149-151.

²⁰² Breuning, *Het voormalige Batavia*, 19.

²⁰³ J.P. Coen, 'Brief aan de bewindshebbers der Kamer van Amsterdam, Batavia, 5 aug. 1619' in: Colenbrander red., *Jan Pietersz. Coen Bescheiden. Eerste deel*, 445-495, aldaar 472.

²⁰⁴ Ricklefs, 'Banten and the Dutch in 1619', 131.

Concluderend

Bestudering van deze periode leert ons dat Banten met de komst van Noord-Europese handelaren drastisch veranderde. Met de nieuwkomers nam de vraag naar peper toe, maar nam het aantal verschillende handelaren af. Colombijn wijdt dit aan Westeuropese agressie, maar dat blijkt een te beperkt beeld. Onder agressie, veranderende handelsroutes en handelsconcurrentie ging het rijk van een kosmopolitische vrijhandelshaven over in een verkooppunt van peper. De overgebleven handelaren kwamen van ver en beconcurrerden elkaar, waarmee Banten, in overeenstemming met het model van Hall, overging in een nieuwe fase van ontwikkeling.

Om Banten effectiever te besturen na jaren van anarchie en onder deze nieuwe omstandigheden werden bestaande tradities van vrijhandel en macht omgegooid. De binnenlandse tegenstellingen en inefficiënt bestuur dwongen het hof de centrale macht ten koste van de prinsen in de periferie uit te breiden. Hoewel het beleid van de regent de grip op de hoofdstad vergrootte, bleef deze invloed daarbuiten beperkt. De bestaande tegenstellingen tussen het centrum en de bovenstroomse gebieden bleven hierdoor bestaan. Dit werd versterkt doordat Kota Banten ideologisch verhardde, de verdeling van luxeproducten verslechterde en rijkdom in toenemende maten in handen kwam van een beperkt aantal families. Tegen deze achtergrond vervreemde de regent de Nederlanders van zich en door militaire dreiging en toenemende concurrentie in Banten zag de VOC zich gedwongen om Jayakarta in 1619 te veroveren. Met dit verlies had Banten een directe concurrent op slechts zestig kilometer afstand van de eigen haven. Banten zou een moeilijke tijd ingaan. Een economie die sterk leunde op de export van peper, een *kraton* met toegenomen belangen in de economie en lokale politiek, en vergaande pogingen tot centralisatie, die de band tussen de periferie en het centrum testten, zouden in de volgende periode de achtergrond vormen van de befaamde vorstenstrijd.

3. 1619-1684, Batavia en bevelen, van burgerlijke ongehoorzaamheid tot verklaringen van vriendschap

Met de verovering van Jayakarta was het koninkrijk een belangrijkere vazal verloren en had het een sterke concurrent op minder dan honderd kilometer van de eigen hoofdstad gekregen. Tegelijkertijd waren de periferie en het centrum van Banten uit elkaar gegroeid. Om hier een antwoord op te vinden probeerden de Bantense vorsten na 1619 het land verder te centraliseren. Dit zou leiden tot een periode die in de historiografie te boek staat als ‘de gouden eeuw van Banten’, maar hier kunnen vraagtekens bij worden gezet na bestudering van de interne problemen die blijken uit archiefstukken. De reacties op deze pogingen zouden leiden tot de burgeroorlog van 1680-1684.

In dit hoofdstuk worden de eerder beschreven binnenlandse veranderingen, zoals een herziene machtsverdeling van het Javaanse binnenland en de spanningen tussen de peperhandel en de overslaghandel gekoppeld aan de reactie van de binnenlandse machtshebbers in Banten en het hof in Kota Banten. Vervolgens kan geschetst worden waarom vader en zoon elkaars vijand werden. Hiervoor wordt de diplomatieke correspondentie van Banten gebruikt om te achterhalen welke belangen speelden in de vorstestrijd. Om de besluitvorming van Sultan Haji te wegen, zullen de maatschappelijke veranderingen gekoppeld worden aan zijn beleid tot aan het einde van de burgeroorlog, namelijk de bezetting van Kota Banten door Cornelis Speelman in 1684.²⁰⁵

Blokkades en morshandel

Volgens Colombijn betrad Banten na de stichting van Batavia de volgende fase van het *riverine-coastal states*-model.²⁰⁶ Waar handelaren voorheen aankwamen in het stadscentrum aan de voet van de rivieren om goederen uit het achterland te ruilen tegen luxegoederen uit overzeese gebieden, beschikten zij nu over een alternatief handelscentrum met een vergelijkbaar achterland. Hierdoor nam de afhankelijkheid van het oorspronkelijke centrum, Kota Banten, af. Batavia bood een alternatieve stapelplaats voor Kota Banten, dat in 1619

²⁰⁵ Boxer, *The Dutch Seaborne Empire, 1600-1800*, 108.

²⁰⁶ Colombijn, ‘De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw’, 51.

sterk afhankelijk was van een stabiele stroom buitenlandse handelaren voor het distributiesysteem van luxegoederen.²⁰⁷

De verovering van Jayakarta bleek een ernstig probleem voor Kota Banten en de gevolgen zouden voor een geweldsspiraal zorgen die de rest van de eeuw zouden definiëren. In eerste instantie was Batavia vooral een politiek en militair centrum voor de VOC en nog geen directe handelsconcurrent van Banten.²⁰⁸ Dit veranderde snel toen bleek dat de haven van Kota Banten geblokkeerd kon worden, waardoor Batavia vanaf 1629 profiteerde van de uitschakeling van een nabije concurrent en uitgroeide tot een eigen stapelplaats, wat steeds meer handelsschepen aantrok.²⁰⁹ Direct na de verovering van Jayakarta trokken enkele VOC-schepen naar Banten om de *patih* onder druk te zetten en de gevangengenomen VOC-dienaren te ontzetten.²¹⁰ Tussen 1619 en 1629 werd de haven door de Nederlanders afgesloten, met latere blokkades in 1633-1639 en 1656-1659. Geleidelijk werden deze blokkades effectiever in het tegenhouden van schepen die de VOC probeerde te weren uit de haven, de zogeheten 'morshandel'. Hierdoor kwamen import en export vrijwel stil te liggen en kelderde de peperprijs. Hier is de volgende klap voor de Bantense eenheid herkenbaar. De peperproductie stortte in, waarna veel vruchtbare gebieden in het binnenland overgingen op zelfvoorzienende landbouw. Daarnaast werden veel handelaren gedwongen Kota Banten te verlaten, wat ten gunste kwam van Batavia. Vooral handelaren zonder nabije basis of vaste verblijfplaats zochten hun toevlucht elders.²¹¹ Vanuit Batavia werden er directe verbindingen met andere havens gelegd, waarmee de bestaande vaarroutes verlegd werden.²¹² Door het wegvallen van de West-Aziatische handelaren verdween de overgebleven doorvoerhandel in Banten, vooral omdat de resterende Chinese en Europese handelaren voornamelijk in zilveren en loden munten handelden.

Uit wraak werd de handel met de VOC verboden, waardoor de opslagplaatsen van Kota Banten zich vulden met onverkochte peper.²¹³ Brieven gericht aan de VOC uit 1620 getuigen van de frustratie van de vorst. De hofgeleerde Senapati schrijft: 'Pangeran Ratu helped and did

²⁰⁷ Hall, *Maritime Trade and State Development in Early Southeast Asia*, 27-31, 281.

²⁰⁸ *Ibidem*, 23.

²⁰⁹ Barbour, *The Loss of the Trades Increase*, 206.

²¹⁰ J.P. Coen, 'Brief aan de bewindshebbers der Kamer van Amsterdam, 5 aug. 1619' in: Colenbrander red., *Jan Pietersz. Coen Bescheiden. Eerste deel*, 445-495, aldaar 494.

²¹¹ Colombijn, 'De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw', 59.

²¹² P.C. Emmer en J.L. Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld: de geschiedenis van Nederland overzee 1600-1800* (Amsterdam 2012) 278.

²¹³ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 30.

not allow them [de Engelsen] to take it [het Nederlandse fort in Jayakarta]. This was repaid by the Dutch in the subjects of Pangeran Ratu being killed, and the country of Pangeran Ratu called Jayakerta being taken.²¹⁴ De vorst zou de Nederlanders een veilige aftocht aangeboden hebben en beklaagde zich over het onrecht en de staat van de handel.²¹⁵ Al snel liepen de vredesonderhandelingen vast, waarop de blokkades aanhielden. De Bantense vorst wilde dat Batavia in het bezit van Banten kwam en vrede met de VOC zou erkenning van het verlies betekenen.²¹⁶

De economische gevolgen voor het sultanaat waren enorm en leidden tot grote protesten. De beperkte handel over land en de weinige schepen die de blokkade trotseerden, volstonden niet om de rust te bewaren.²¹⁷ De handelsklasse uitte openlijk kritiek op de *kraton*, terwijl delen van de Chinese gemeenschap naar Batavia verhuisden.²¹⁸ De VOC probeerde de onvrede in het achterland te benutten door direct met enkele *pangeran* te handelen. In 1624 zette het hoofd van Anjer op West-Java de peperhandel met de VOC door, ondanks een verbod van de *kraton*.²¹⁹ Pangeran Ranamanggala riep de hofraad bijeen en wees de Europeanen aan als hoofdschuldigen van de crisis. Om hen te treffen in hun kernbelang, de peperhandel, werden alle peperplanten in Banten vernietigd. Zo werden de in zijn ogen vijandelijke Europese handelaren verdreven en nam het belang van het achterland ook af, wat zijn rivalen verzwakte.²²⁰ Dit was echter haastig besloten en leidde ertoe dat de handelsklasse haar voornaamste inkomstenbron in één klap verloren was. Ze gingen de straat op, waarin ze werden bijgestaan door een deel van de adelstand. Pangeran Gabang en zijn achterban, getroffen door het verlies van inkomsten, verenigden zich met edellieden en peperproducenten uit het achterland om de regent tot aftreden te dwingen en de dynastie van Hasanudin te herstellen.²²¹ Hiermee waren edellieden, peperproducenten uit het achterland en de handelsklasse verenigd. Ranamanggala werd gedwongen tot aftreden.

²¹⁴ Vertaald vanuit het Maleis door M.C. Ricklefs.

²¹⁵ Ricklefs, 'Banten and the Dutch in 1619: Six Early "pasar Malay" Letters', 135.

²¹⁶ J.P. Coen, 'Brief aan de bewindshebbers der Kamer van Amsterdam, 11 mei 1620' in: Colenbrander red., *Jan Pietersz. Coen Bescheiden. Eerste deel*, 537-557, aldaar 539.

²¹⁷ J.P. Coen, 'Brief aan de bewindshebbers der Kamer van Amsterdam, 22 jan. 1620' in: Colenbrander red., *Jan Pietersz. Coen Bescheiden. Eerste deel*, 508-534, aldaar 523.

²¹⁸ Hall, 'European Southeast Asia Encounters with Islamic Expansionism, circa 1500-1700', 237.

²¹⁹ Colombijn, 'De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw', 6.

²²⁰ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 26.

²²¹ J.P. Coen, 'Brief aan de bewindshebbers der Gener. Oost-Ind. Comp. Heeren XVII, Banten, 11 mrt. 1618' in: De Jonge red., *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië (Java I) Vierde deel*, 74-81, aldaar 78-80.

De blokkades brachten ook eenheid. In de strijd tegen de VOC moesten het hof en lokale *pangeran* samenwerken. Lokale guerrilla's vielen herhaaldelijk Nederlandse troepen en zelfs de buitengebieden van Batavia aan, terwijl de morshandel met Engelsen en Chinezen tijdens de blokkades van 1633-1639 en 1656-1659 sterk groeide. Om Banten aantrekkelijk te houden voor handelaren werden de banden met de buitengebieden versterkt, zoals met Landak, dat als protectoraat werd opgenomen om de handel in diamanten te bevorderen.²²²

Constance samenwerking was echter beperkt. Sinds de stichting van het sultanaat was Banten altijd gedeeltelijk afhankelijk van voedselimporten via de stapelmarkten. Door de blokkades en het plukken van de peperplanten moest er echter worden overgeschakeld op zelfvoorzienende landbouw.²²³ Door de Europese vraag naar peper, gecombineerd met de zwakke grip van de sultans op de agrarische gebieden werd het bevel om tot zelfvoorzienende landbouw over te gaan veelal genegeerd.²²⁴ Twaalf jaar na het drastische besluit van de hofraad zou het verbouwen van peper weer formeel toegestaan worden.²²⁵ In 1640 was Lampung weer een grote producent van peper.²²⁶

Abu al-Mafakhir Mahmud Abdulkadir (r. 1596-1647) werd in 1624 de voornaamste machtshebber.²²⁷ Toonaangevende Chinese handelaren bemiddelden tussen Batavia en Banten, wat vanaf 1626 leidde tot betere betrekkingen en het opheffen van de blokkades in 1629. De vorst stond handel met de VOC oogluikend toe, aangezien beide partijen baat hadden bij verzoening: Banten moest economisch herstellen en Batavia was in de jaren '20 nog een kostenpost voor de Compagnie.²²⁸

Ondertussen vormde Mataram een gezamenlijke bedreiging. De veroveringen van Madura, Surabaya en Pajajaran maakten zowel Banten als Batavia kwetsbaar. De Mataramse aanvallen op Batavia in 1628 en 1629 toonden aan dat Batavia een buffer kon zijn, terwijl Banten als neutrale speler voor Batavia strategisch nut had. Toch bleven de blokkades deels in stand om te voorkomen dat Banten zich bij Mataram aansloot. Hierop viel Banten VOC-schepen aan, wat tussen 1633 en 1639 opnieuw tot oorlog leidde.²²⁹

²²² Atsushi, *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java*, 27.

²²³ Williams, *Communism, Religion, and Revolt in Banten*, 10.

²²⁴ Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680 Vol. 2, Expansion and Crisis*, 9.

²²⁵ Kathirithamby-Wells, 'Banten: A West Indonesian Port and Polity', 114.

²²⁶ Talens, *Een feodale samenleving in koloniaal vaarwater*, 62.

²²⁷ Abu al-Mafakhir Mahmud Abdulkadir wordt ook wel Pangeran Ratu genoemd.

²²⁸ Barbour, *The Loss of the Trades Increase*, 206.

²²⁹ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 30, 34-35.

Pangeran Ratu vond een uitweg in de samenwerking met VOC-rivalen, met name de Engelsen. De EIC werd in 1628 uit Batavia geweerd en vestigde zich hierna in Banten, dat hun belangrijkste haven in de regio werd.²³⁰ Zij zagen Banten als essentieel voor de aanvoer van peper, het contact met Chinese handelaren en als belangrijke haven op de route naar de Molukken.²³¹ Ondanks een kleiner budget dan de VOC, onderhielden ze goede relaties met de Bantense aristocratie via geschenken. Daarnaast waren ze sinds 1623 woedend op de VOC nadat deze op Ambon 21 mensen executeerde, waaronder veel Engelse kooplieden.²³² Toen de sultan in 1629 de handel met de VOC verbood en Chinese handelaren Banten begonnen te mijden, werden de Engelsen een cruciale partner.²³³ De EIC had de grootste factorij in Banten gekregen en werd graag gezien door de vorst.²³⁴ Ze leverden niet alleen peper, maar vroegen ook om suiker, wat de staat minder afhankelijk van enkel peper maakte. Daarnaast voorzagen ze Banten van vuurwapens, munitie en strategische informatie over de Nederlanders.²³⁵ Ze waren echter niet sterk genoeg om de VOC te verdrijven, waarmee het bij beperkte steun en handel bleef.²³⁶ Hiermee verbeterde de Bantense positie en de vorst gebruikte de toegenomen rijkdom om in 1638 de sultanstitel te verwerven.²³⁷

Van vrede tot breuken

In 1639 werd vrede gesloten tussen Banten en de VOC, nadat beide economisch getroffen waren door de conflicten. Batavia zocht toegang tot peper, terwijl Banten de blokkades wilde opheffen. In ruil voor het opheffen van de blokkades en samenwerking tegen Mataram, accepteerde Banten zware beperkingen. Batavia werd erkend door Banten, waardoor Banten zijn claim op het oude Jayakarta verloor. Verder werd handel in de Molukken verboden en kreeg de VOC het recht om Javaanse schepen te controleren. Dit is in lijn met de pogingen van de

²³⁰ D.K. Bassett, 'The Trade of the English East India Company in the Far East, 1623-84', *Journal of the Royal Asiatic Society* 92:1-2 (1960) 32-47, aldaar 37.

²³¹ Barbour, *The Loss of the Trades Increase*, 234.

²³² D. Lewis, 'British Trade to Southeast Asia in the Seventeenth and Eighteenth Centuries Revisited', *New Zealand Journal of Asian Studies* 11:1 (2009) 49-59, aldaar 51.

²³³ Colombijn, 'De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw', 24.

²³⁴ Onbekend, 'Daghverslag, Batavia, 29 juli 1659' in: J.A. Van der Chijs red., *Dagh-Register gehouden int Casteel Batavia vant passerende daer ter plaetse als over geheel Nederlandts India, Anno 1659* (Batavia 1889) 152.

²³⁵ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 31, 35.

²³⁶ Lewis, 'British Trade to Southeast Asia Revisited', 52-53.

²³⁷ Colombijn, 'De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw', 14.

VOC elders waar de Compagnie in de tweede helft van de zeventiende eeuw erin slaagde om concurrerende handelsmachten de toegang tot de specerijeneilanden te ontzeggen.²³⁸ Reid ziet dit in deze periode, en vergelijkbare verschuivingen in de handel bij havens zoals Malakka als onderdeel van het einde van 'The Age of Commerce'.²³⁹

De periode van onderlinge Aziatische handel en verbondenheid was echter niet geheel geïndigd. Dat de vaart naar de Molukken onmogelijk werd, was namelijk niet de doodsteek voor Banten. Dit kan mogelijk komen doordat de meeste inkomsten niet kwamen door de eigen handel met specerijeneilanden, maar de bedrijvigheid van de haven en de inkomsten als een gevolg daarvan. Met het verdrag kon Banten zich namelijk juist weer mengen in de regionale handel, die door de blokkades vrijwel stil kwam te liggen. In 1645 werd het staakt-het-vuren omgezet in een tienjarige vriendschap.²⁴⁰ Waar de Nederlanders in de correspondentie van 1619 geschoffeerd werden door uitgebreide begroetingen achterwege te laten²⁴¹, werd de briefwisseling nu respectvoller.

De vrede met de VOC gaf ruimte voor economische hervormingen. Pangeran Ratu, nu Sultan Abulmafakhir, versoepelde de gedwongen centralisatiepogingen. De ineensstorting van de peperproductie had ertoe geleid dat de gebieden langs de Soendastraat overgingen op zelfvoorzienende landbouw en zelfstandig contact met Europeanen onderhielden.²⁴² Hier valt het belang van de perifere rijksgebieden verder op te maken uit het hovelijk beleid. De sultan probeerde de eenheid van zijn rijk te herstellen door pelgrimstochten naar Mekka te ondernemen en religieuze feesten te houden, waar nu ook rurale partijen bij betrokken werden. Ook werden er opzichters in de rurale gebieden, *mandor*, aangesteld om toe te zien op de herplanting van peper en stond hij alle havens op Java en Sumatra toe om zelfstandig handel te drijven.²⁴³ Hiermee hoopte hij de ontevredenheid onder zijn onderdanen, die sinds de economische neergang bestond, te verminderen, aangezien meerdere *pangeran* zich van Kota Banten hadden afgekeerd.

De maatregel had echter een averechts effect dat nog te weinig aandacht heeft

²³⁸ Emmer en Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld*, 279.

²³⁹ Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680 Vol. 2, Expansion and Crisis*.

²⁴⁰ J.E. Heeres, 'Begeleidend commentaar contact 13 sept. 1645' in: Idem, *Corpus Diplomaticum, Eerste deel*, 457.

²⁴¹ Ricklefs, 'Banten and the Dutch in 1619: Six Early "pasar Malay" Letters', 132.

²⁴² Radjol en Ardiwangsa, opperbevelhebbers van Sillebaar (een handelsplaats op Sumatra) en Balthasar Bort, 'verdrag van koophandel, Sillebaar, 8 aug. 1660' in: Heeres red., *Corpus Diplomaticum, Tweede deel*, 163-166.

²⁴³ Schrieke, *Indonesian Sociological Studies part one*, 113.

gekregen in de historiografie. De nieuw verworven handelsrechten werden gezien als een kans om onafhankelijk van het centrum economische banden op te bouwen. Niet lang erna verklaarden enkele lokale leiders zich onafhankelijk van Kota Banten.²⁴⁴ In 1640 verklaarde Bengkulu zich onafhankelijk, gevolgd door Lampung in 1641 en in 1644.²⁴⁵ De opstanden werden neergeslagen, maar wel met veel moeite. Zo waren in 1641 zelfs 20 oorlogsschepen nodig om de opstandige *pangeran* van Lampung neer te slaan.²⁴⁶

Dat juist deze gebieden zich onafhankelijk verklaarden wordt in de historiografie niet of slechts terloops genoemd, maar is essentieel voor dit onderzoek. Colombijn, een van de voornaamste onderzoekers naar Banten, noemt van de Bantense geweldsconflicten alleen de voorbeelden in de hoofdstad, namelijk de gebeurtenissen in 1580, 1596, 1604, 1608-1609 en 1624.²⁴⁷ Zijn onderzoek, dat gericht is op de Europese invloed op Banten, gaat vervolgens verder met de havenblokkades. Hier gaat hij volledig voorbij aan de opstanden in de overzeese rijkdelen van 1640, 1641, 1644, en later in 1663, 1671, 1680 en 1682. Dit suggereert twee zaken: ten eerste dat Europeanen hier geen betekenisvolle rol in hebben gespeeld, wat betwijfeld kan worden, gezien hun toenemende pogingen om direct met lokale leiders te handelen. Ten tweede dat deze buitengebieden niet als kernonderdeel van de geschiedenis van het sultanaat zouden moeten worden beschouwd. Juist deze conflicten mogen echter niet over het hoofd worden gezien in de context van het conflict tussen Haji en Tirtayasa, vanwege de enorme economische waarde van bovenstrooms Java, Lampung en Bengkulu. Voor zowel Kota Banten, als buitenlandse handelaren waren deze gebieden essentieel. Bovendien tonen ze de autonomie van de periferie dat, zoals in de eerste twee hoofdstukken is vastgesteld, een van de belangrijkste drijfveren achter de interne conflicten was. De centralisatiepolitiek van Kota Banten was zowel een oorzaak, als een gevolg van deze tegenstellingen.

Hoewel de economie langzaam herstelde, was het nog niet op het oude niveau. In de haven werden vooral landbouwproducten verhandeld, in plaats van luxegoederen uit heel Azië. Het wegtrekken van de grote Chinese jonken was het pijnlijkste verlies; deze handelaren waren essentieel voor het sultanaat. De Denen en Engelsen konden dit verlies niet volledig compenseren. De sultan begreep dat Kota Banten haar prestige moest herstellen om het rijk te

²⁴⁴ Ibidem, 116-17.

²⁴⁵ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 36.

²⁴⁶ Onbekend, 'Daghverslag, Batavia, 18 sept. 1640' in: Van der Chijs red., *Dagh-Register Batavia Anno 1640-1641* (1887) 442.

²⁴⁷ Colombijn, 'De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw', 55.

redden. Naast het politieke belang telde de dynastieke legitimatie ook mee. Verlies van rijksdelen en onderdanen zou namelijk reputatieschade betekenen tegenover de leden van het hof.²⁴⁸ Om de handel te herstellen, zond de sultan gezanten naar Palembang, Jambi, Aceh, Johore, Indragiri, Mataram, Bali en Makassar. Tegelijkertijd kocht hij wapens van de EIC en Denen, waarmee hij een goed uitgerust leger formeerde. Dit leger slaagde erin om in 1650 aanvallen van Mataram te verslaan.²⁴⁹

In 1649 overleed de zoon van Abulmafakhir, en in 1651 volgde de dood van de sultan zelf. Zijn kleinzoon, pangeran Surya, werd opvolger op 25-jarige leeftijd.²⁵⁰ Surya kwam aan de macht onder gunstige omstandigheden: het hof bezat een sterk leger, de handel groeide en zijn voorganger had de afscheidingsbewegingen in de buitengebieden neergeslagen. Om hem bij te staan, werd Kiyai Mangunjaya aangesteld als mangkoeboemi, een populaire geestelijk leider met aanzienlijke politieke invloed onder de *punggawa*.²⁵¹

Oorlog en vorstelijke monopolievorming

Het tijt keerde echter snel. De eerste Anglo-Nederlandse oorlog (1652-1654) brak uit, en de VOC moest in Azië de havens van de EIC aanvallen, waaronder Kota Banten. Hoewel de stad beter verdedigbaar was dan voorheen, was de vloot van de sultan nog steeds geen partij voor de grotere Europese schepen. De val van Malakka in 1641 had Sultan Ageng de dreiging van de VOC doen beseffen, wat volgens Guillot leidde tot een diepgewortelde haat tegen de Nederlanders.²⁵² Het archief laat zien dat deze haat enigszins gerechtvaardigd was. Ondanks dat in 1639 was afgesproken de blokkades op te heffen bleef de VOC zelfs na de oorlog met Engeland actief de EIC uit de Straat Soenda weren.²⁵³ Aangezien dit een van de belangrijkste handelspartners was, raakte dit Banten hard.

Sultan Ageng bleef hierop de bezittingen van Batavia aanvallen en probeerde samen met Aceh, Johore, Mataram en Makassar een heilige oorlog, *jihad*, uit te roepen om de

²⁴⁸ Talens, *Een feodale samenleving in koloniaal vaarwater*, 114-15.

²⁴⁹ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 37-38.

²⁵⁰ Pangeran Surya wordt vanaf zijn troonsbestijging Sultan Abu al-Fath Abdul Fattah or Sultan Ageng genoemd. Later zou hij voornamelijk aangeduid worden als sultan Ageng Tirtayasa.

²⁵¹ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 39.

²⁵² *Ibidem*, 48.

²⁵³ NL-HaNA, VOC, tg.nr. 1.04.02, inv.nr. 7527, ff. 1-4, aldaar 2-3, 'Missive van gouverneur-generaal Joan Maetsuyker en raden aan de kamer Zeeland, Batavia, in dato 13 December 1658'.

ongelovigen, *kafir*. Dit verbond viel door tegenstellingen uiteen²⁵⁴, maar diende een politiek doel: het verbinden van religie en politiek. Deze samensmelting van geloof en beleid wordt door specialisten zoals Bernard Lewis²⁵⁵ beschreven en dient extra benadrukt te worden om de latere loyaliteitsbanden te verklaren. Door de oorlog als heilige strijd te presenteren, kreeg de sultan steun van religieuze kringen en verenigde hij vazallen voor een gemeenschappelijk doel.²⁵⁶ Hiermee wist hij enorme persoonlijke steun te krijgen onder eerder verdeelde groeperingen. Als aanvulling hierop moet genoemd worden dat Islamitische schriftgeleerden vanaf het begin van de zeventiende eeuw steeds meer bestuurlijke invloed hadden gekregen aan het hof, en dat de vorsten door *ulama* werden opgevoed. Mogelijk was de vorstelijke opvoeding gedeeltelijk verantwoordelijk voor de weerstand tegen de *kafir*. De belangrijke rol van Islamitische gezagsdragers zou in de burgeroorlog tussen Haji en Tirtayasa uitermate belangrijk worden.

In de strijd tegen de Nederlanders kreeg Banten buskruit van de EIC, waarop de VOC passerende schepen begon te controleren.²⁵⁷ Tijdens deze acties werden in april 1656 enkele Nederlanders aan boord van Chinese jonken vermoord door aanhangers van de sultan. Volgens de VOC kwam dit door haat tegen Christenen. De Engelsen reageerden door te stellen dat de moorden het gevolg waren van de eigen agressie en dat de blokkades eerder bedoeld waren om de EIC te dwingen in Batavia te handelen, dan om de Javanen te schaden. Batavia werd hierop met een slang vergeleken, die na het opwarmen door een vriendelijke boezem reageerde met een ondankbare beet.²⁵⁸ De Bantense aanvallen zouden aanhouden, de EIC zou niet verplaatsen en Batavia verhevigde de blokkades, waarmee Banten opnieuw in staat van oorlog kwam.²⁵⁹ Deze gebeurtenissen laten de redenen achter de aanhoudende haat van sultan Ageng jegens de VOC zien. De Compagnie had zich als agressief en vooral onbetrouwbaar getoond.

Hierop ondersteunde sultan Ageng Makassar en vorsten in Oost-Java in hun oorlogen

²⁵⁴ Ricklefs, 'Religious Elites and the State in Indonesia and Elsewhere', 18.

²⁵⁵ De Graaf, 'H. J. de Graaf, 'South-East Asian Islam to the Eighteenth Century'.

²⁵⁶ Ricklefs, *A History of Modern Indonesia since c. 1300*, 17.

²⁵⁷ Fredrick Skijner, 'Replijck van Fred. Skynner, agent ende verdere Raeden, Banten, 10 jan. 1657' in: De Hullu red., *Dagh-Register Batavia Anno 1656-1657* (1904) 81-85, aldaar 83-85.

²⁵⁸ Fredrick Skijner, 'rescriptien van den Engelsen agent, Banten, 10 jan. 1657' in: De Hullu red., *Dagh-Register Batavia Anno 1656-1657* (1904) 77-81, aldaar 78-81.

²⁵⁹ Ricklefs, *A History of Modern Indonesia since c. 1300*, 78.

met de VOC.²⁶⁰ Daarnaast viel het door de VOC veroverde Cirebon aan om het terug in de Bantense invloedssfeer te krijgen.²⁶¹ Tenslotte werd er steun bij Islamitische machtshebbers uit Makassar, Oost-Java en Anatolië voor de *jihad* gezocht. Door goede relaties met VOC-concurrenten kreeg Banten toegang tot Europese wapens en technologie. Zo vroeg het sultanaat geschut aan de Deense koning en stuurde het in 1681 een delegatie naar Engeland. Dit was zelfs zo succesvol dat Denen en Engelsen het sultanaat voorzagen van vuurwapens en de verdedigingswerken van de haven bemanden.²⁶²

De steun voor Ageng nam toe, maar niet overal, waar de eerste scheuren in het imago van de vorst te vinden zijn. Bantense soldaten vielen de VOC aan met prauwen, stuurden troepen uit en plunderden de buitengebieden van Batavia.²⁶³ De *kraton* moest hierbij een beroep doen op de troepen van de aristocratie, waarmee de *pangeran* weer direct in aanraking kwamen met de vorst. Ageng beloofde rurale leiders voor militaire successen met prestige en privileges, zoals het recht om nabij de vorst te zitten. De *Sadjarah Banten* vermeldt zelfs dat een edelman een dorp kreeg voor zijn daden.²⁶⁴ Hiermee wist de sultan veel steun te vergaren onder zijn onderdanen die voorheen steeds meer van het centrum van de staat waren afgekeerd. Dit had echter een keerzijde. De bevolking had het zwaar onder het geweld, en de *syahbandar* klaagde hierover tegen de kapitein van de Chinese gemeenschap in Batavia.²⁶⁵ Daarnaast zagen de Bantense handelaren hun inkomsten slinken door de oorlog en blokkades, wat de roep om vrede vergrootte.²⁶⁶ De Bantense handelaren werden in hun pogingen om de sultan tot vrede te doen overgaan bijgestaan door Fredrick Skinner, het hoofd van de EIC in Banten.²⁶⁷ Hier is wederom een deling tussen de elite in het centrum te herkennen. Enerzijds was er de adelstand die inkomsten uit de strijd kreeg, die werd ondersteund door de religieuze elite, anderzijds waren er de handelaren en lokale bevolking zonder zelfvoorzienende landbouw die geraakt werden door de oorlog.

²⁶⁰ Onbekend, 'Daghverslag (Batavia, 29 mrt. 1657)' in: De Hullu red., *Dagh-Register Batavia Anno 1656-1657* (1904) 125.

²⁶¹ Sultan Ageng Tirtayasa, 'Voorgeciteerde missive door den Coninck van Bantam, Banten, 11 aug. 1678' in: De Haan red., *Dagh-Register Anno 1678* (1907) 428.

²⁶² Colombijn, 'De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw', 13.

²⁶³ Talens, *Een feodale samenleving in koloniaal vaarwater*, 26.

²⁶⁴ Djajadiningrat, *Critische beschouwing van de Sadjarah Bantěn*, 45, 56, 61, 68, 69.

²⁶⁵ Kaijtsen, capiteijn der Chinesen, 'Missive aen capiteijn Bingham, Banten, 30 mrt. 1657' in: De Hullu red., *Dagh-Register Batavia Anno 1656-1657* (1904) 127-128, aldaar 128.

²⁶⁶ Schrieke, *Indonesian Sociological Studies part two*, 117-118.

²⁶⁷ Fredrick Skinner, 'Missive aen sijn broeder Robbert, Banten, 19 aug. 1657' in: De Hullu red., *Dagh-Register Batavia Anno 1656-1657* (1904) 235-237, aldaar 237.

In de jaren 1650 gaven de Heeren XVII instructies om het VOC-monopolie in de Molukken te handhaven, maar elders terughoudend te opereren en Aziatische heersers te vriend te houden. Diplomatie moest oorlog voorkomen, gezien eerdere dure expedities in Malakka en Ceylon. Daarnaast vreesden de Nederlanders nieuwe conflicten met de EIC.²⁶⁸ Dit kwam sultan Ageng goed uit en in 1659 werd, onder bemiddeling door het koninkrijk Jambi, vrede gesloten.²⁶⁹ Opmerkelijk was dat de VOC een nieuwe factorij, met bijbehorende leveringrechten, kreeg zonder enige betalingsverplichting. Daarnaast moest Banten geroofde goederen, slaven en vluchtelingen overdragen, tenzij zij zich tot de islam hadden bekeerd. Tenslotte mocht de VOC alle inkomende schepen controleren en verloor Banten zijn recht op vrije vaart naar Ambon.²⁷⁰ De voor Banten ongunstige voorwaarden suggereren dat de liberale factie de overhand had gekregen, of dat er tenminste gedeeltelijk aan de wensen van de handelsklasse was toegegeven. Pangeran Aria Lor, broer van de sultan, legde de vrede uit als door het Moorse geloof ingegeven.²⁷¹ Dit is verdere blijk van de belangrijke rol van de Islam in de politiek van Banten en een voorbeeld waarbij geloof wordt gebruikt om beleid te rechtvaardigen.

Met de vrede kon sultan Ageng zich richten op binnenlandse hervormingen. Hij wilde zijn greep op de binnenlanden versterken om interne verdeeldheid binnen zijn clientèle te verminderen. Het Bantense bestuursapparaat professionaliseerde en breidde zich snel uit. De *syahbandar* en *mangkoeboemi* kregen prominentere rollen, en de sultan stelde meerdere *patih* aan om het bestuur efficiënter te maken. Daarnaast werden functies opgesplitst, zoals het loskoppelen van de tolninning van de taken van de *syahbandar*.²⁷² Om de controle te behouden, verplaatste de sultan regelmatig overzeese *punggawa* naar nieuwe posten, terwijl hun familieleden als gijzelaars aan het hof moesten blijven. Prinsen uit perifere gebieden werden verplicht om jaarlijks ceremonies of rituelen van de vorst bij te wonen.²⁷³ Op deze manier werd de autonomie van het achterland aanzienlijk beperkt. Dit was belangrijk omdat afgezanten van

²⁶⁸ Boxer, *The Dutch Seaborne Empire, 1600-1800*, 107.

²⁶⁹ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 42.

²⁷⁰ Gouverneur Geneael ende de Raden van India en sultan Ageng Tirtayasa, 'Artijculen tot eeuwige vastte vrede, Batavia, 10 juli 1659' in: Heeres red., *Corpus Diplomaticum, Tweede deel*, 155-160.

²⁷¹ Pangeran Aria Lor, 'Missive aen d'Edele heer Gouverneur Generael, Banten, 21 apr. 1659' in: Van der Chijs red., *Dagh-Register Batavia Anno 1659 (1889)* 76.

²⁷² Colombijn, 'De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw', 12.

²⁷³ Talens, 'Ritual Power; The Installation of a King in Banten, West Java, in 1691', 341.

de vorst hun verkregen gunsten niet permanent konden toe-eigenen, terwijl de traditionele landadel hun lokale netwerk en dus hun machtsbasis verloren.

In tegenstelling tot zijn voorgangers greep sultan Ageng steeds actiever in de economie van het sultanaat in. Via *piagem*, plakaten met de wil van de vorst, kon hij directe bevelen aan zijn onderdanen overdragen. Zo verkondigde de sultan op 12 februari 1663 dat alle edelen en hun ondergeschikten 'van den Overkant' elk vijfhonderd peperplanten moesten aanplanten voor de verkoop aan Javaanse, Chinese, Engelse en Nederlandse handelaren.²⁷⁴ De oogst moest verplicht naar de hoofdstad worden gebracht, en weigering werd bestraft met deportatie naar de hoofdstad en slavenarbeid.²⁷⁵ Naast deze economische functie had de *piagem* ook een belangrijke ideologische betekenis: het werd niet alleen als een koninklijk bevel gezien, maar ook als een symbool van de vorst met magische krachten en helende gaven dat zijn afgezanten legitimeerde om gebieden te besturen waar ze oorspronkelijk niet vandaan kwamen.²⁷⁶ Hiermee kan de vorst in hetzelfde rijtje geplaatst worden van daadkrachtige en hervormingsgezinde vorsten die Emmer en Gommans herkennen in sultan Agung van Mataram en Iskandar Muda van Atjeh. Deze vorsten stelden echter de band tussen het achterland en de kust op de proef door de productiemiddelen van hun onderdanen in hun greep te krijgen.²⁷⁷

De centraliserende maatregelen van Ageng brachten, in plaats van de beoogde stabiliteit, juist lokale weerstand teweeg, met opstanden in 1663. De verplichte aanplanting van peper leidde niet tot een grotere productie doordat veel landbouwgrond ingesteld was op de zelfvoorzienende landbouw.²⁷⁸ Omdat herplanning tijd kostte en de bevolking bang was voor hun voedselzekerheid werden vorstelijke afgezanten omgekocht om de andere kant op te kijken en in enkele gevallen braken lokale heersers helemaal met de bevelen van het hof.²⁷⁹ In 1670 trok de sultan naar Anjer om een *pangeran* te vervangen.²⁸⁰ Dit was een ongebruikelijke stap en duidt erop dat het vervangen van een lokaal hoofd zijn directe aanwezigheid vergde en dat zijn invloed zonder persoonlijke interventie, begeleid door troepen, beperkt was. Verder

²⁷⁴ De 'overkant' die wordt genoemd in de verordening kan de Bantense gebieden van Lampung op Zuid-Sumatra betekenen, of de overkant van de rivier ten westen van de hoofdstad. Beiden gebieden lagen verder weg van het bestuurscentrum en waren met name in gebruik voor landbouwdoeleinden.

²⁷⁵ J. J. Meinsma, 'Eene Proklamatie van Een Sultan van Bantam', *Bijdragen Tot de Taal-, Land- En Volkenkunde* 20:1 (1873) 152-157, aldaar 156.

²⁷⁶ Atsushi, *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java*, 57.

²⁷⁷ Emmer en Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld*, 286.

²⁷⁸ Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680 Vol. 2, Expansion and Crisis*, 79.

²⁷⁹ Atsushi, *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java*, 2.

²⁸⁰ Colombijn, 'De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw', 6.

werden lokale machtshebbers onder druk gezet om niet met Nederlanders samen te werken.²⁸¹

Dit mocht echter niet baten. In 1671, 1680 en 1682 kwamen Sumatraanse hoofden in opstand tegen Kota Banten.²⁸² Deze opstanden worden slechts terloops genoemd in de historiografie, maar moeten juist benadrukt worden om de aanvankelijke breuk bij het vorstelijke opvolkingsconflict te verklaren. Hoewel de opstanden werden neergeslagen, is er nergens bewijs te vinden voor beleid van sultan Ageng waarin de zorgen en redenen tot ontevredenheid weggenomen worden. Het was juist zo dat de toenemende rijkdom van Kota Banten niet doordrong op lokaal niveau.²⁸³ Daarnaast had de *kraton* herhaaldelijk hoge belastingen opgelegd en was door de centralisatiepolitiek een voorheen breed toegankelijk handelsproduct in handen gekomen van een kleine elite met nauwe banden met de hoofdstad.²⁸⁴ Dit wijst er juist op dat de vorst het lokale bestuurders, leden van de traditionele adel en de burgerbevolking juist moeilijker maakte.

In 1659 werd Palembang door de VOC ingenomen, waarna alle Portugezen uit de Molukken verbannen werden.²⁸⁵ Na de val van Makassar in 1667 trokken veel van dienst handelaren en soldaten naar Banten, waardoor het sultanaat het belangrijkste niet-Europese overslagpunt werd. Banten was voorheen afhankelijk van de peperhandel, maar de transitiehandel nam nu de overhand. Ondanks de beperkte internationale handel door oorlogen, veranderde dit door het beleid van Sultan Ageng. In 1667 en 1668 stuurde hij succesvol schepen naar Manilla en Cambodja. Hierop werd er opdracht gegeven voor een Bantense vloot in de Engelse scheepswerf van Rembang.²⁸⁶ Hiermee werd er een netwerk opgebouwd met Manilla, China, Taiwan, Japan, Tonkin, Siam, Oostelijk Java, Bali, de Molukken, Bengalen, Cormandel, Surat, Perzië en Arabië. Door het tekort aan matrozen werden Engelsen, Chinezen, Denen en Gujarati ingehuurd.²⁸⁷ Hierna zonden ook enkele edelen schepen en vonden meer handelaren de Bantense haven dan alleen Chinezen en Engelsen. Zo kwamen de Gujarati en Bengali en de Fransen en Denen terug en ging de broer van de sultan,

²⁸¹ Depatty Sacradilaga (alias Chilicidara), 'Brieff uit Craoangse bovenlanden aen Singa Jouda (alias Waugsa Naja), Craoang, 27 mei 1680' in: De Haan red., *Dagh-Register Batavia Anno 1680* (1912) 297-298.

²⁸² Colombijn, 'De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw', 6.

²⁸³ Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680 Vol. 2, Expansion and Crisis*, 250.

²⁸⁴ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 32.

²⁸⁵ Ibidem, 48.

²⁸⁶ Ibidem, 49.

²⁸⁷ Bassett, *The British in South-East Asia*, 1-2.

pangeran Coelon, zelf op reis naar Manilla.²⁸⁸ Door handelswaren mee terug te nemen vergrootte het aanbod van producten in de haven van Banten en nam het belang van de peperhandel af.²⁸⁹ Zo waren er Perzische handelaren onder Engelse vlag die hun waren aanboden en hoopvol spraken over de heropleving van de overslaghandel.²⁹⁰ Doordat het hof vooral inkomsten verdiende met havengelden en uitvoerbelastingen ontstond er een inkomstenkloof met de *pangeran* en *punggawa* die groot waren geworden met de peperhandel. Deze *pangeran* en *punggawa* bevonden zich vooral in het binnenland, waar zij werden gedwongen om de peper tegen een lage prijs aan de handelaren in het centrum te verkopen, om zo voor zoveel mogelijk export te zorgen.²⁹¹ Dit uitknijpen van ondergeschikten door de vorst noemt Reid 'squeezing the lemon' en werd heviger bij het dalen van het prijsniveau.²⁹² Volgens VOC-dienaren werd in de tweede helft van de zeventiende eeuw alleen nog peper op Sumatra verbouwd, terwijl Java vrijwel volledig afhankelijk werd van de overslaghandel.²⁹³ De explosieve groei van de handel blijkt uit de toename van de grootte van de schepen van Banten. In 1674 verloor de sultan 60.000 realen door schipbreuken, en vier jaar later verging een schip met een lading van 100.000 realen. Enkele jaren eerder beschikte Banten slechts over *prauwen*, en was de internationale handelsvaart onmogelijk voor Banten.²⁹⁴

Door het afnemende belang van de peperhandel en de toename van loyalisten van de vorst in het binnenland, verviel de oude machtsbasis van de landadel, die steunde op peper en lokale netwerken. Reid ziet in deze periode een verschuiving van samenlevingen, waarbij oligarchieën van kosmopolitische bovenlagen die afhankelijk waren van een vrije markt, overgingen naar staten met vorstelijk absolutisme, waarin het centrum een handelsmonopolie had.²⁹⁵ In Banten werkte sultan Ageng aan een monopolie op de peperhandel door actief prijzen te bepalen en quota op te leggen. Zo werd de prijs van peper verlaagd om de haven aantrekkelijker te maken voor de export en kocht de sultan peper op in het binnenland, wat zijn voorgangers nooit deden en het achterland frustreerde.²⁹⁶ Buitenlandse handelaren, zoals de

²⁸⁸ Ryckloff van Goens, 'Briefken aen Robert Parker en Joan Joachim Pauly, Batavia, 30 aug. 1678' in: De Haan red., *Dagh-Register Batavia Anno 1678* (1907) 463-464.

²⁸⁹ Colombijn, 'De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw', 56.

²⁹⁰ Abel Payne, 'Briefje van 't Engelsche schip, de Perziche Marchant, Banten, 28 juni 1677' in: Van der Chijs red., *Dagh-Register Batavia Anno 1677* (1904) 218.

²⁹¹ Hall, 'European Southeast Asia Encounters with Islamic Expansionism, circa 1500-1700', 233.

²⁹² Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680 Vol. 2, Expansion and Crisis*, 248.

²⁹³ Colombijn, 'De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw', 10.

²⁹⁴ *Ibidem*, 10.

²⁹⁵ Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680 Vol. 2, Expansion and Crisis*, 213, 249.

²⁹⁶ Schrieke, *Indonesian Sociological Studies part two*, 119.

Engelsen, werden direct van de vorst afhankelijk voor hun peper door het verlenen van handelsrechten.²⁹⁷ Met zijn eigen schepen verkocht de vorst peper in internationale havens, wat hem grote winsten opleverde.²⁹⁸ Waar de vorst voorheen beperkte toegang had tot de begroting van de staat, vervaagde deze scheiding steeds meer.²⁹⁹ Door belastingen op haveninkomsten, grondverhuur aan handelaren en cadeaus van bezoekers werd de sultan steenrijk.

Tot dit punt was de vorst in de ‘mandala-samenlevingen’ tamelijk afhankelijk van zijn onderdanen. Voor zijn macht en moest de vorst permanent onderhandelen met zijn vazallen voor zijn steun.³⁰⁰ De rijkdom gaf de mogelijkheden om zelf direct wapens en troepen te verwerven, waarmee de vorst onafhankelijker werd. Bovendien maakte zijn monopolie van de peperhandel van Tirtayasa een persoonlijke concurrent van de VOC, die dit zelf probeerden te verkrijgen. Waar Tirtayasa veelal herinnerd wordt om zijn daadkrachtig leiderschap, had dit ook een keerzijde. Zo stelden de Engelsen 1677 een smeekbede op om de belastingen op te heffen, waarop de onderhandelaar werd vermoord. Het Engelse protest werd genegeerd, waarna de EIC de handelsvolumes geleidelijk afbouwde.³⁰¹

Hier zijn de twee belangrijke redenen achter de opstanden te zien. Enerzijds was er het rigoreuze centralisatiebeleid van de sultan dat direct tegen de traditie van fragmentatie en regionale zelfstandigheid in ging. Anderzijds was er frustratie over de economische problemen als een gevolg van een veranderende wereld. Als de peper slecht verkocht, door bijvoorbeeld blokkades, verarmden de productiegebieden Lampung en Silebar.³⁰² Lokale onafhankelijkheidsbewegingen waren het gevolg. Dit doet denken aan de vijftiende en zestiende eeuw, waar het juist de kustgebieden van bijvoorbeeld Bengalen en Gujarat waren die onafhankelijk werden als een gevolg van veranderende handelsbewegingen, zoals Emmers en Gommans stellen.³⁰³

Sultan Ageng gebruikte de nieuwe inkomsten voor de aanleg van uitgebreide irrigatiewerken een nieuwe *kraton* in de plaats Tirtayasa.³⁰⁴ Bij deze grote projecten werden

²⁹⁷ Lewis, ‘British Trade to Southeast Asia Revisited’, 54.

²⁹⁸ Bassett, *The British in South-East Asia*, 9.

²⁹⁹ Ricklefs, ‘Unity and Disunity in Javanese Political and Religious Thought of the Eighteenth Century’, 663-665.

³⁰⁰ Emmer en Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld*, 287.

³⁰¹ Lewis, ‘British Trade to Southeast Asia Revisited’, 56.

³⁰² Ibidem, 55.

³⁰³ Emmer en Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld*, 279.

³⁰⁴ Na zijn verhuizing wordt sultan Ageng voornamelijk aangeduid als ‘sultan Tirtayasa’.

slavenarbeid en herendiensten ingezet, wat leidde tot de oprichting van nieuwe nederzettingen naast de openbare werken. Deze werden gecontroleerd door een uitgebreider ambtenarenapparaat, geleid door de *nayaka*, waardoor de bestuurlijke invloed van het hof aanzienlijk toenam en zo de invloed van de vorstelijke familie. Uiteindelijk werden ongeveer 30.000 mensen verplaatst naar nieuw ontgonnen gebieden.³⁰⁵ Om de last voor de bevolking te legitimeren, werden er steeds grotere ceremonies gehouden, waarbij de vorst een centrale rol innam en zijn positie in de Javaanse samenleving versterkte.³⁰⁶

Het gebruik van ceremonieën ging hand in hand met de veranderende rol van het geloof onder Pangeran Ratu en zijn opvolgers. De Hindoeïstische, Boeddhistische en inheems-Javaanse elementen, zoals magische krachten, werden steeds minder belangrijk, terwijl de islamitische kant sterker werd.³⁰⁷ Sultan Tirtayasa zond een expeditie naar Mekka om de titel van sultan te verkrijgen. Vanaf de jaren 1640 voerden de vorsten van Banten de sultanstitel en bezat het sultanaat een vlag van de profeet Ibrahim, een voetafdruk van Mohammed en een stuk van het kleed dat de *Ka'aba* bedekte.³⁰⁸ Steun van de *ulama* aan het hof gaf de vorsten sacrale legitimiteit en hun vroomheid werd in daad en geschrift bevestigd, wat het hof verbond met de bredere Islamitische wereld.³⁰⁹ In 1612 vertelde de pangeran Chamarra nog dat de adel een sterk tegenwicht bood tegen de religieuze macht.³¹⁰ In de jaren hierop wisten de *ulama* echter steeds invloedrijker te worden en meer politieke macht uit te oefenen.³¹¹

Toch bleven de twee geloofswerelden, de orthodoxe Islam en de Javaanse mystieke cultuur, verbonden in een syncretische vorm. De *Shari'a* wetgeving werd niet streng toegepast, maar er was een focus op identiteit, waar de Javaanse Hindoe-Boeddhistische cultuur en de Islam elkaar niet uitsloten.³¹² De graven van overleden Islamitische vorsten werden vereerd zoals de tempels van de goden van Pajajaran en waren vaak gebouwd op heuvels die symbool stonden voor de heilige berg Meru. Dit syncretisme kwam ook tot uiting in ceremoniën, zoals de rituelen rondom de besnijdenis van de zonen van de sultan, waarbij de stad werd rondgereden met vlaggen uit Mekka en Islamitische geestelijken voor de gezondheid van het

³⁰⁵ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 46.

³⁰⁶ Colombijn, 'De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw', 56.

³⁰⁷ Van Bruinessen, 'Shari'a court, tarekat and pesantren: Religious Institutions in the Banten Sultanate', 179.

³⁰⁸ Colombijn, 'De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw', 5, 8.

³⁰⁹ Hall, 'European Southeast Asia Encounters with Islamic Expansionism, circa 1500-1700', 240.

³¹⁰ Barbour, *The Loss of the Trades Increase*, 212.

³¹¹ Schrieke, *Indonesian Sociological Studies*, 242.

³¹² Reid, *A History of Southeast Asia: Critical Crossroads*, 160-61.

volk.³¹³ Op deze manier kon de vorst zijn positie onder Moslims versterken. Dit had echter weinig impact in de buitengebieden van Java en Sumatra. Hier zou de Islam pas in de achttiende en negentiende eeuw de dominante religie worden.³¹⁴

De VOC zag het met argusogen aan en ondervond steeds sterkere concurrentie voor Batavia. In 1667 was Banten zelfs overwegend sterker en rijker dan Batavia.³¹⁵ In 1671 hadden de Franse en Deense handelscompagnieën hun aanwezigheid in Banten vergroot met permanente factorijen.³¹⁶ Militair was Banten ook sterker geworden. Sultan Ageng werd steeds vijandiger tegenover de VOC, en vanaf 1670 ondernam hij steeds vaker acties tegen Batavia.³¹⁷ Tijdens de burgeroorlog in Mataram nam Banten in 1677 Cirebon in, een langgekoesterd doel van de sultan.³¹⁸ Hiermee dreigde Batavia omringd te worden door vijandelijke staten. Tegelijkertijd bleven Javaanse troepen Nederlanders aanvallen, ondanks dat er nog geen openlijke oorlog was verklaard. Zo was pangeran Keey Aria Monjaja, zwager van de koning, betrokken bij aanvallen op de rivier Craoan.³¹⁹ De VOC zag hiermee dat vrede duurder dan oorlog en niet houdbaar was. Toch werd er niet direct ingegrepen omdat de VOC druk was met het neerslaan van de Trunajaya opstand in Mataram, waarin Tirtayasa de opstandelingen steunde.³²⁰

Ideologische verschillen en andere prioriteiten

Over de inname van Cirebon bestond grote onenigheid aan het hof. Talens noemt dit, samen met de vraag of de oorlog met de VOC doorgezet moest worden, als voornaamste reden tot het breken tussen Haji en Tirtayasa.³²¹ Dit gaat echter voorbij aan de andere problemen aan het hof en onderzoek naar de redenen achter de meningsverschillen ontbreekt. Aandacht voor verdere twistpunten laten een sterker verdeeld hof zien dan alleen de redenen die Talens noemt. Dan vallen de persoonlijke verrijking van de oudere vorst, onenigheid over het

³¹³ Colombijn, 'De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw', 8.

³¹⁴ Reid, *A History of Southeast Asia*, 118.

³¹⁵ Colombijn, 'De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw', 59.

³¹⁶ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 58.

³¹⁷ Boxer, *The Dutch Seaborne Empire, 1600-1800*, 234.

³¹⁸ Ricklefs, *A History of Modern Indonesia since c. 1300*, 74.

³¹⁹ Onbekend, 'Daghverslag, Batavia, 5 nov. 1678' in: De Haan red., *Dagh-Register Batavia Anno 1678* (1907) 626.

³²⁰ Gouverneur Generael ende de Raden van India 'brief, geschreven aen Paducca Siry Sulthan (Batavia, 7 okt. 1678)' in: De Haan red., *Dagh-Register Batavia Anno 1678* (1907) 554-555, aldaar 555.

³²¹ Talens, *Een feodale samenleving in koloniaal vaarwater*, 92-93.

buitenlands beleid en het vasthouden van macht door Tirtayasa ten koste van zijn zoon op.

In 1670 droeg Sultan Ageng een groot deel van zijn macht over aan zijn zoon, kroonprins Abdul Qahar Nazar.³²² Sultan Ageng trok zich terug in zijn koninklijke paleis in Tirtayasa, ten oosten van Kota Banten. Sultan Haji kreeg als co-regent zeggenschap over de buitenlandse politiek, terwijl de 'oude sultan' zich richtte op de binnenlandse ontwikkeling.³²³ De *paseban*, het centrale plein waar recht werd gesproken en de sultan zijn raadsheren aanhoorde, verloor hiermee veel aanzien. In 1674 werden de meeste belangrijke besluiten afgeschermd in het paleis genomen en vanaf 1678 zelfs voornamelijk in Tirtayasa.³²⁴ Algemene vergaderingen werden steeds minder gehouden en sultan Ageng nam steeds meer beslissingen met alleen zijn broers als naaste adviseurs, tot de frustratie van Europese hoogwaardigheidsbekleders.³²⁵ In 1680 gaf Sultan Ageng zijn titel op en verhuisde hij permanent uit de hoofdstad. Desondanks bleef invloed uitoefenen op het beleid van het sultanaat en werd hij omgeven door een trouwe achterban.³²⁶ Hiermee kwamen er twee centra in Banten van waaruit beide sultans het rijk probeerden te besturen, Tirtayasa en Kota Banten.³²⁷

Terwijl de vorst deze politieke macht behield waren er Nederlandse zorgen over zijn invloed en beslissingen. Van de oude sultan werd gevreesd dat hij zich met 'booswichten' omringde en zo verder tegen VOC opgezet zou worden.³²⁸ De VOC-ambassadeurs rapporteerden dat Sultan Ageng in overleg was met Franse, Engelse en Deense ambassadeurs. Tegelijkertijd vertelden bronnen uit Surat dat Franse steun toegezegd zou zijn bij een mogelijke oorlog met de VOC. Bovendien zouden de Fransen en Denen geprobeerd hebben de onderhandelingen met de VOC te belemmeren. Sultan Tirtayasa zou volgens de Nederlandse hoofdspion zelfs hebben gezegd dat hij de Nederlandse ambassadeurs wilde laten vermoorden.³²⁹ Deze buitenlandse inmenging was eerder ook waargenomen in Siam,

³²² Onbekend, 'Daghverslag, Batavia, 19 feb. 1671' in: Van der Chijs red., *Dagh-Register Batavia Anno 1670-1671* (1898) 262.

³²³ Sultan Tirtayasa werd door de VOC vaak de 'oude sultan' genoemd ten tijde van het co-regentschap met sultan Haji. Sultan Abdul Qahar Nazar werd 'de jonge sultan', of sultan Haji genoemd.

³²⁴ C. Guillot, 'Banten in 1678', *Indonesia (Ithaca)* 57 (1994) 90-91.

³²⁵ *Ibidem*, 94.

³²⁶ Atsushi, *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java*, 21.

³²⁷ Johannes Camphuys, 'Missive, Batavia, 13 dec. 1686' in: W. PH. Coolhaas red., *Generale Missiven van Gouverneurs-Generaal en Raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie, Deel V: 1686-1697* (Den Haag 1975) 67.

³²⁸ Onbekend, 'Daghverslag, Batavia, 27 jul. 1678' in: De Haan red., *Dagh-Register Batavia Anno 1678* (1907) 404.

³²⁹ Ocker Ockersze, 'Commentaar bij artikelen bij gehouden conferentie met den jongen Coninq, Batavia, 16 jul. 1680' in: De Haan red., *Dagh-register Batavia Anno 1680* (1912) 451.

waar Engelse handelaren en Franse geestelijken geruchten hadden verspreid waarin de Nederlanders de Siamese bezittingen in Maleisië zouden wilden veroveren.³³⁰

Zijn zoon wilde een andere relatie met de VOC. De hofkronieken spreken van een naïve zoon die verleid werd door hebzucht en de woorden een sluwe magische kracht, een *jinn*.³³¹ Aangezien dit een vrij problematische uitleg achter de samenwerking met de VOC is, moet er gekeken worden of de jonge sultan mogelijk een logische redenen had om dit te doen. Allereerst is er de de andere tijd waarin de vorst opgroeide. Waar zijn vader de VOC had leren kennen als onbetrouwbaar, gold dit voor de jonge sultan minder. Hij was vier jaar op pelgrimstocht geweest en kwam terug in een land in oorlog.³³² Het was juist zijn vader die herhaaldelijk acties tegen de VOC goedkeurde, waarop de haven werd geklokket. Daarnaast waren de meeste ervaren adviseurs met de oude vorst uit de hoofdstad getrokken, wat mogelijk gezorgd kon hebben voor een gebrekkige dialoog tussen de bestuurscentra en uit elkaar gegroeide ideologiën. Tegelijkertijd was de jonge vorst, in het centrum van de handelnijverheid, tijdens zijn audiënties constant blootgesteld aan de onvrede over de oorlogen. Zijn vader had zich afgezonderd in een paleis, waar geen publieke verdageringen en smeekbedes meer werden gehouden. In Kota Banten was de vorst in gesprek met buitenlandse hoogwaardigheidsbekleders en binnenlandse handelaren, in Tirtayasa was de vorst omringd door loyale familieleden en strenggelovige *ulama* die decennia van conflicten met de VOC kenden. Doordat er twee machtscentra waren was er zo geen daadkrachtig beleid te voeren, wat het rijk schaadde.

Sultan Haji koos ervoor samen te werken met de Nederlanders en probeerde de herhaalde conflicten en blokkades te beëindigen. Batavia was tussen 1632 en 1679 van circa 8.000 naar 32.000 inwoners gegroeid.³³³ De oorlog was duur geweest en in tijden van vrede was de Bantense handel herleefd.³³⁴ Het was duidelijk, Batavia zou een permanente machtsfactor blijven en de huidige situatie schaadde het rijk. Hij ontving Nederlandse handelaren, was geïnteresseerd in hun goederen en cultuur en liet het paleis in Kota Banten ombouwen tot een fort in Europese stijl.³³⁵ De Nederlandse metselaar Hendrik Cardeel werd

³³⁰ J. van Goor, *Indische avonturen: opmerkelijke ontmoetingen met een andere wereld* (Den Haag 2000) 15, 52-55.

³³¹ Wessing, 'Pangeran Dakar's Error', 434.

³³² Ricklefs, *A History of Modern Indonesia since c. 1300*, 78.

³³³ Emmer en Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld*, 291.

³³⁴ Lewis, 'British Trade to Southeast Asia Revisited', 53.

³³⁵ Atsushi, *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java*, 22.

na de bouw verheven tot *pangeran*.³³⁶ In 1680 stuurde hij een voorstel voor een tienjarig vredes- en handelscontract naar Batavia. Hierin stelde hij voor oude vijandelijkheden te vergeten aangezien oorlog niet in het Islamitische geloof paste. Dat economische welvaart belangrijk voor Haji was blijkt uit het hierop volgende voorstel. Hij wilde de vrijhandel van alle handelaren vastleggen en bood aan alle partijen gelijk te behandelen en te beschermen.³³⁷

Ageng verklaarde daarentegen nooit meer in gesprek te willen gaan met Nederlandse ambassadeurs. De meningsverschillen tussen vader en zoon komen duidelijk naar voren in een hofraad in februari 1680. Sultan Haji wilde de peperhandel met Batavia hervatten en de VOC 100 *bahar* peper cadeau geven, maar werd hierin tegengehouden door ‘qualyckgeintentioneerde raatspersoonen’. Daarna werd er gediscussieerd over een oorlogsverklaring aan de VOC. Hoewel hier geen beslissing over werd gemaakt, keurde Tirtayasa zeeroverij en de aanval op Nederlandse schepen toe.³³⁸

Vader en zoon waren elkaars directe politieke tegenstanders geworden. De archiefstukken beschrijven hoe Sultan Haji de steun van enkele invloedrijke figuren aan het hof verloor. De *pangeran Innigorat* en ‘veele andere grooten’ hadden aan het hof hun ongenoegen over de toenadering met de VOC bij sultan Ageng uitgesproken. Dit werd volgens de Nederlandse spionnen door de oude sultan weggewuifd. De toenadering zou ‘geschiede om d’onse in slaap te wiegen’. Volgens de ambassadeurs was het duidelijk dat Sultan Tirtayasa nog steeds de meeste macht in het rijk bezat. De interne machtsstrijd was zo ver geëscaleerd dat de Nederlandse resident Willem Caeff werd verzocht naar het hof te komen, waar volgens inlichtingen een moordaanslag op hem werd voorbereid. Dit werd echter op het laatste moment tegengehouden door Sultan Haji.³³⁹ Voor de VOC was het duidelijk dat zowel Sultan Ageng, als de belangrijkste edelen geen vrede met de VOC wilden sluiten.

Sultan Haji raakte steeds verder geïsoleerd aan het hof terwijl steeds meer vooraanstaande hovelingen openlijk hun loyaliteit verklaarden aan Tirtayasa. Sultan Ageng had niet alleen een nieuwe kraton gebouwd, waarmee hij het ideologische centrum van Banten

³³⁶ Johannes Camphuys, ‘Missive, Batavia, 11 dec. 1685’ in: Coolhaas red., *Generale Missiven aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie, Deel IV: 1675-1685* (1971) 832.

³³⁷ Sulthan Abu Nazar Abdul Qahar (sultan Haji), ‘11 articulen aen de heeren ambassadeurs Gualter Zeeman ende Ocker Ockersze, Sourousouang (paleis van Kota Banten), 12 jul. 1680’ in: De Haan red., *Dagh-Register Batavia Anno 1680* (1912) 448-450.

³³⁸ Mourits Jacobse Eyck, ‘Daghverslag, Batavia, 5 feb. 1680’ in: De Haan red., *Dagh-Register Batavia Anno 1680* (1912) 57.

³³⁹ Ryckloff van Goens en Joan van Hoorn, ‘Daghverslag, Batavia, 19 jul. 1680’ in: De Haan red., *Dagh-Register Batavia Anno 1680* (1912) 462-463.

verlegde, maar hij had ook de Islamitische elite aan zijn zijde.³⁴⁰ Onder Tirtayasa was de Islam, onder leiding van de *ulama* aan het hof, steeds meer vervlochten geraakt met de politieke daden van het koningshuis. Beleid werd uitgelegd langs religieus-ideologische lijnen waardoor de Islam en het hof niet meer te scheiden waren.³⁴¹ Toch was zijn agressie tegen de VOC niet puur religieus gemotiveerd. Hoewel Kathirithamby-Wells het Islamitische verbond tegen de VOC een ‘anti-*kafir* movement’ noemt³⁴², was het eerder een alliantie tegen de VOC. Dit blijkt uit het feit dat hij samenwerkte met Christelijke handelaren die niet voor de VOC werkten, zoals de EIC.³⁴³ Ook eerdere bondgenootschappen met Europese machten, waaronder het streng Christelijke Portugal, waren geen ideologische breekpunten.³⁴⁴ Ondanks deze pragmatische houding steunde de religieuze elite, waaronder de invloedrijke sjeik Yusup, Sultan Ageng.³⁴⁵ In reactie hierop probeerde Haji zijn vroomheid te benadrukken. Hij was tweemaal op bedevaart naar Mekka geweest en verplichtte zijn hovelingen om Arabische kleding te dragen.³⁴⁶ Ageng moedigde zijn onderdanen daarentegen juist aan om Makassaarse kleding te dragen, een symbool van verzet tegen de VOC. Zo werd de strijd tussen vader en zoon niet alleen een politiek conflict, maar ook een strijd om religieuze en culturele legitimiteit.³⁴⁷

Een volgende splijtzwam was de koninklijke boekhouding. Tirtayasa had nog steeds veel loyalisten aan het hof, die lucratieve posities hadden gekregen tijdens zijn regeerperiode. Hoewel het dagelijks bestuur was overgedragen aan Sultan Haji, behield Tirtayasa de belangrijkste inkomstenbronnen van het sultanaat. Na protesten van Haji stond hij de pepertollen af, maar de lucratieve handelswinsten, die de laatste jaren enorm gestegen waren, bleven onder Tirtayasa's controle.³⁴⁸

Het zou uiteindelijk leiden tot een burgeroorlog. Zoals eerder gezegd noemt Talens de onenigheid over de inname van Cirebon en de lopende conflicten met de VOC als de voornaamste twistpunten aan het hof.³⁴⁹ Als aanvulling hierop moet genoemd worden dat het

³⁴⁰ Wessing, ‘Pangeran Dakar’s Error’, 432.

³⁴¹ Ricklefs, ‘Religious Elites and the State in Indonesia and Elsewhere’, 19.

³⁴² Kathirithamby-Wells, ‘Banten: A West Indonesian Port and Polity’, 118-119.

³⁴³ Bassett, *The British in South-East Asia*, 8-11.

³⁴⁴ Jacob van Neck, ‘Brief aan Bewindhebber, Banten, 2 apr. 1601’ in: De Jonge red., *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië (1595-1610) Tweede deel*, 476-481, aldaar 477.

³⁴⁵ Colombijn, ‘De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw’, 12.

³⁴⁶ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 52.

³⁴⁷ Colombijn, ‘De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw’, 11.

³⁴⁸ Kathirithamby-Wells, ‘Banten: A West Indonesian Port and Polity’, 118.

³⁴⁹ Talens, *Een feodale samenleving in koloniaal vaarwater*, 92-93.

land steeds meer gebukt ging onder onopgeloste problemen. Onder Tirtayasa waren er meermaals opstanden uitgebroken als reactie op de agressieve handelspolitiek en de concentratie van macht bij een kleine elite. In 1680 kwamen de Sumatraanse leiders wederom in opstand.³⁵⁰ Kort erna, in mei 1680, nam Haji de macht in het rijk over.³⁵¹ Haji had geprobeerd het rijk bijeen te houden en de zelfverrijking in te dammen, maar was door de deling van het hof in zijn bestuurlijke kracht beperkt. Om de handelaren en de VOC tegemoet te komen werd de *mangkoeboemi* Mangunjaya, die jarenlang had gewerkt aan het vorstelijke handelsmonopolie waardoor de vorst en de stadse elite rijk waren geworden, gearresteerd.³⁵² Deze groep, die relatief veel Chinezen omvatte, was structureel bevoordeeld door Sultan Tirtayasa. Daarna werd de *syahbandar* Kaytsu afgezet.³⁵³ De sultan en de nieuwe *syahbandar* schreven gouverneur-generaal Ryckloff van Goens vervolgens om te benadrukken dat ze de vriendschap met de VOC als eeuwigdurend hoopten te zien en ze eerdere agressie vanuit Banten betreurden.³⁵⁴ De jonge vorst zette hiermee de twee machtigste bondgenoten van Tirtayasa buitenspel, maar maakte deze machtige mannen tot zijn vijanden.

Hierop kwamen de bondgenoten van Sultan Ageng in opstand. De legerleider Sacra Jouda trok naar de hoofdstad en vroeg Sultan Ageng niet te buigen voor de Christenen.³⁵⁵ Tirtayasa herriep zijn abdicatie en na meerdere conflicten met de troepen van Haji werd Kota Banten in 1682 omsingeld. De deling van het hof was compleet na de eerdere fysieke en ideologische splitsing van de macht. Zowel bestuurlijk, als ideologisch was dit onhoudbaar gebleken. De traditie van een onkwetsbare vorst, waar zelfs de machtigste *patih* geen inbreuk op wilde maken, was gebroken.

Tirtayasa werd hierbij vooral gesteund door de *punggawa*, zoals *bupati* en toezichters van de irrigatiewerken, prominente leden van de Islamitische gemeenschap en *pangeran* aan het hof.³⁵⁶ De achterban van Haji bestond vooral uit *punggawa* met handelsbelangen en

³⁵⁰ Colombijn, 'De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw', 6.

³⁵¹ Sulthan Abu Nazar Abdul Qahar (sultan Haji), 'Brieff aen Captain Moor Gouverneur Generael Ryckloff van Goens, Banten, 16 mei 1680' in: De Haan red., *Dagh-Register Batavia Anno 1680* (1912) 269-270, aldaar 269.

³⁵² Kathirithamby-Wells, 'Banten: A West Indonesian Port and Polity', 113.

³⁵³ Guillot, 'Banten in 1678', 94.

³⁵⁴ Syahbandar Key Aria Mongonsadana, 'Brieff aen Gouverneur Generael Ryckloff van Goens, Banten, 17 okt. 1680' in: De Haan red., *Dagh-Register Batavia Anno 1680* (1912) 660-661, aldaar 660.

³⁵⁵ Naamloze Bantense edelman, 'Translaatbriefie, door een eerlyck man aen den resident Willem Caeff geschreven, Banten, 19 aug. 1681' in: De Haan red., *Dagh-Register Batavia Anno 1681* (1919) 511-512, aldaar 511.

³⁵⁶ Kathirithamby-Wells, 'Banten: A West Indonesian Port and Polity', 119.

bovenstroomse edelen.³⁵⁷ Deze bondgenoten steunden Haji vooral als ze onder Tirtayasa macht hadden verloren en hoopten om beloond te worden voor hun steun. Daarnaast was een deel van zijn achterban gefrustreerd geraakt door de centralisatiepolitiek van Tirtayasa en de uitbuiting van de oude vorst in de peperhandel. Voor Haji's zijde was samenwerking met de VOC ten behoeve van de handel en politieke steun een logische stap.³⁵⁸ Hier zien we dat de eerder opgemerkte deling van de samenleving, zoals beschreven in de 'mandala-samenlevingen' van Wolters, tot een brandpunt komt. De door Guillot herkende liberale en conservatieve ideologiën bestreden elkaar in de door Colombijn beschreven vorm van een factiestrijd.

In 1682 werd Kota Banten belegerd en was Haji aan de verliezende hand.³⁵⁹ De 'oude koning' was veel rijker dan zijn zoon, waarmee hij huurlingen in kon huren en bondgenoten kon belonen. Daarnaast had hij dertig jaar langer gehad om persoonlijke banden op te bouwen. Haji had daarentegen invloedrijke vijanden gemaakt met zijn machtsgreep. Hiermee slaagde Tirtayasa erin een overmacht aan middelen en manschappen te mobiliseren. De *punggawa* die Haji steunden, werden door *ulama* aangespoord hun religieuze plichten na te komen, wat hen losweekte van de jonge sultan en hen betrok bij de heilige oorlog die Tirtayasa tegen de VOC had uitgeroepen. Haji vertegenwoordigde de factie van handelaren die een conflict met de VOC wilden vermijden, waarmee hij dus tegen de *jihad* in ging.³⁶⁰ Al snel verlieten de meeste *punggawa* de jonge sultan.³⁶¹

Haji stuurde de koopman Willem Caeff naar Batavia, terwijl zijn vijanden de hofstad verwoestten en het kasteel belegerden. In ruil voor de belofte dat hij de VOC voor hun kosten zou vergoeden en hen een exclusief octrooi op de specerijenhandel zou geven, vroeg Haji om bijstand. De VOC was eerst afwachtend in het conflict en wilde kijken hoe het zich ontwikkelde.³⁶² Het aanbod van Haji en de kans om een koppige vijand, Tirtayasa, te verslaan was echter genoeg om na enkele dagen in te grijpen. De VOC zag Haji liever dan zijn vader op de Bantense troon. Tot 1680 had Kota Banten onder Sultan Ageng aanvallen op Nederlanders en Batavia toegestaan en soms zelfs georganiseerd, maar bij zijn machtsovername had Haji de

³⁵⁷ Wessing, 'Pangeran Dakar's Error', 433.

³⁵⁸ Ricklefs, *A History of Modern Indonesia since c. 1300*, 78.

³⁵⁹ Talens, *Een feodale samenleving in koloniaal vaarwater*, 93.

³⁶⁰ Talens, 'Het sultanaat Banten en de VOC, circa 1680-1720: nieuwe tijden, nieuwe verhoudingen', 129.

³⁶¹ Talens, *Een feodale samenleving in koloniaal vaarwater*, 94.

³⁶² NL-HaNA, VOC, tg.nr. 1.04.02, inv.nr. 8035, ff. 138-140, aldaar 139, 'Uitgaande Missive van Robert d'Vicq uit Amboina, in dato 22 juni 1682'.

aanvallen op de onderdanen van Batavia verboden.³⁶³

Allereerst veroverde de Compagnie Cirebon, dat door Tirtayasa tot een Bantens protectoraat was gemaakt.³⁶⁴ Daarna vroeg de VOC aan Haji om te onderzoeken of er vrede met de rebellen gesloten kon worden en er werd proviand en oorlogsmaterieel gestuurd. Toen bleek dat de rebellie door de Nederlandse aanwezigheid alleen maar sterker werd, zond de Hoge Regering een troepenmacht om hun bondgenoot te ontzetten en slaagde erin om in 1684 de bondgenoten van Tirtayasa te verslaan.³⁶⁵ De prinsen die met Tirtayasa hadden samengewerkt, werden door Haji niet gedood, maar verbannen.³⁶⁶ Sultan Tirtayasa zelf werd in het binnenland gevangen genomen en vastgehouden in Batavia. In de jaren die volgden zou zijn gezondheid geleidelijk afnemen. Missiven aan de Hoge Regering tonen aan dat het de Nederlanders goed uitkwam als de vorst zou sterven, maar zijn uiteindelijke dood in gevangenschap was geen voorbereide opzet.³⁶⁷

Na de burgeroorlog ondertekende Haji samen met de opperste priester en afgezanten uit de adelstand het befaamde verdrag waar Haji zijn reputatie als verrader aan te danken zou krijgen. Een schadevergoeding van 600.000 rijksdaalders voor de gemaakte kosten van de VOC, plus 12.000 rijksdaalders voor de moord op een VOC-officier werd geaccepteerd. Omdat de hoge schuld voor een zware druk op de economie zou zorgen, werd deze kwijtgescholden, mits alle niet-Nederlandse handelaren Banten verlieten. Uiteindelijk zou Batavia de vergoeding voor de gemaakte kosten voor de interventie nooit terugkrijgen.³⁶⁸ Daarnaast werden alle bepalingen van het verdrag uit 1659 opnieuw ingesteld. Het grondgebied dat tijdens de oorlogen van 1677 tot 1682 veelvuldig was veranderd, werd vastgelegd. De claim van Banten op Cirebon en Tangerang moesten worden opgegeven en deze gebieden werden het protectoraat van Batavia, waarmee Batavia niet langer omgeven was door Bantense gebieden. Hiermee bezat het sultanaat op Java het gebied ten westen van

³⁶³ Willem Caeff, 'Missive aen Hun Edelachtbaren, Banten, 17 mrt. 1680' in: De Haan red., *Dagh-Register gehouden Batavia Anno 1680* (1912) 115-116.

³⁶⁴ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 52.

³⁶⁵ Cornelis Speelman en Rade van Indië, 'Brief van de Hooge Regering aan het Opperbestuur, Batavia, 5 okt. 1682' in: De Jonge red., *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië (Java IV) Zevende deel*, 65-73, aldaar 68.

³⁶⁶ Sulthan Abu Nazar Abdul Qahar (sultan Haji), pangeran Diepa Ningrat, pangeran Nata Nagara en Kiahi Soeko Tajoedin 'Acte-obligatoir, Kota Banten, 17 apr. 1684' in: Stapel red., *Corpus Diplomaticum, Derde deel*, 342-346.

³⁶⁷ Johannes Camphuys, 'Missive, Batavia, 27 feb. 1689' in: Coolhaas red., *Generale Missiven aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie, Deel V: 1686-1697* (1975) 281-282.

³⁶⁸ Goor, *Indische avonturen*, 25, 28.

de Ci-Sadane rivier en op Sumatra het gebied tussen Tulang Bawang tot Silebu. Lampung was in de burgeroorlog weer vrijwel onafhankelijk geworden na een opstand in 1682. Silebu, het gebied rond Krui op Sumatra, was ook nog slechts op papier in handen van Kota Banten.³⁶⁹ Daarnaast beloofden Banten en de VOC wederzijdse hulp bij schipbreuken, kreeg de VOC een nieuwe loge in de haven en moesten misdadigers worden uitgewisseld. Een van de meest belangrijke bepalingen was dat Banten mocht geen bedreigende allianties meer mocht aangaan. De sultan mocht zijn inkomstenbronnen houden en hij behield het recht om afgezanten aan te stellen, zolang ze zich loyaal verklaarden aan de vorst en de VOC waren.³⁷⁰ Hiermee behield Haji zijn regionale macht en vorstelijke privileges. Daarnaast kon de VOC rekenen op minder lokale weerstand en konden de lokale machtshebbers die Haji gesteund hadden rekenen op hun oude bezittingen en posities.

De VOC had zich door de interventie effectief ontdaan van een vijandige vorst. Met de ontmanteling van de handelsvloot van Tirtayasa was het sultanaat als interregionale handelsconcurrent uitgeschakeld.³⁷¹ Aanvallen op de onderdanen en de bezittingen van de VOC waren verboden onder Sultan Haji. De haven was nu een stabiele bron van peper geworden en aan het hof had de Compagnie een permanente positie van invloed verworven. Door de Islamitische dynastie niet af te zetten kon de VOC nu beschikken over het specerijennetwerk dat Hasanudin meer dan eeuw eerder ook in stand had gehouden. Kota Banten functioneerde als een bruggenhoofd voor de Nederlandse verkenning van het Javaanse binnenland, waar decennia later koffie werd verbouwd en er uiteindelijk een direct koloniaal bestuur zou worden ingevoerd.³⁷²

Nagedachtenissen

In de eeuwen die volgden, werd Sultan Haji voornamelijk beschouwd als een verrader. Maar hoe kwam dit nu, en is dit beeld terecht? Zoals in de inleiding is genoemd, kunnen de vorstenkronieken van Aziatische staten niet beschouwd worden als betrouwbare bronnen.

³⁶⁹ Atsushi, *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java*, 13.

³⁷⁰ Francois Tack en Sulthan Abu Nazar Abdul Qahar (sultan Haji), 'tractaat van vrede en vriendschap, Sourousouang (paleis van Kota Banten), 17 apr. 1684' in: Stapel red., *Corpus Diplomaticum, Derde deel*, 336-342.

³⁷¹ Schrieke, *Indonesian Sociological Studies part one*, 49-79.

³⁷² Goor, *Indische avonturen*, 129-130, 132, 136.

Toch zijn dit de voornaamste bronnen die het beeld over Haji bepaald hebben. De oudst overgebleven bronnen uit deze tijd zijn de hofkronieken van Banten, die werden gebruikt om gebeurtenissen te plaatsen in een bestaand wereldbeeld. Daarnaast werden ze in sommige gevallen gebruikt om politieke tegenstanders zwart te maken en het waren de religieuze schriftgeleerden die deze opstelden.³⁷³ De *Sajarah Bantěn Kecil*, een van de bekendste kronieken, werd kort na de dood van Haji geschreven en is bijzonder kritisch over zijn rol. Het beschrijft Haji als naïef en beschuldigt hem ervan Banten in een kosmische disbalans te hebben gebracht door samen te werken met de VOC.³⁷⁴ Dit kwam deels door de aversie van de *ulama* tegen de Europeanen, die een belangrijke rol speelden in het vastleggen van de geschiedenis van het hof. Haji werd gezien als een verrader vanwege zijn samenwerking met de VOC, terwijl Tirtayasa, die zich als voorvechter van de Islam had gepresenteerd, in positieve bewoordingen werd beschreven. Tirtayasa had tijdens zijn regeerperiode de invloed van de Islam vergroot en religieuze leiders belangrijke posities in het bestuur gegeven, wat zijn imago versterkte. Haji had zich van Mekka afgekeerd door tegen zijn vader te strijden.³⁷⁵ Dat de jongere sultan ook strenggelovig was maakte voor de naslagwerken niet uit.

Verder kan dit beeld te wijten zijn aan het breken met de Javaanse traditie. De verdeling van de macht had geleid tot twee centra van gezag, wat volgens de Javaanse traditie een kosmische disbalans veroorzaakte, omdat er geen twee opperste vorsten in één land mochten zijn.³⁷⁶ Haji stierf in 1687, na slechts enkele jaren als opperste sultan, terwijl Tirtayasa in 1695 in gevangenschap stierf en door velen als een martelaar werd beschouwd. Dat Haji een Indonesische verrader zou zijn en zijn vader een trotse vrijheidsstrijder paste honderden jaren later uitermate goed in een Indonesisch-nationalistisch narratief, wat mogelijk de toegekende titels van *Pahalawan Nasional Indonesia* verklaren. Haji had zo de burgeroorlog gewonnen, maar de publieke beeldvorming verloren.

Historici zoals Talens en Atsushi zijn het erover eens dat de periode van 1684-1750 gekarakteriseerd werd door politieke rust. Door de goede relatie tussen de VOC en de Bantense kraton was er vrede, een vaste afzetmarkt voor de peper en werden de Bantense

³⁷³ Colombijn, 'Bronnen voor het zeventiende-eeuwse Banten', 120-121.

³⁷⁴ Wessing, 'Pangeran Dakar's Error', 442.

³⁷⁵ Emmer en Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld*, 301.

³⁷⁶ Djajadiningrat, 'Kanttekeningen bij 'Het Javaanse rijk Tjërbon in de eerste eeuwen van zijn bestaan'', 387.

sultans beschermd tegen interne rivalen en externe vijanden.³⁷⁷ Tegen 1684 waren de rebellen die de terugkeer van Tirtayasa nastreefden grotendeels verslagen.³⁷⁸ In 1688 waren ook de buitengebieden, zoals Lampung, weer onder controle van de sultan in Banten.³⁷⁹ Atsushi noemt dit de *Pax-Neerlandica*. In Kota Banten plaatste de VOC een Nederlands garnizoen onder het voorwendsel van het beschermen van de sultan, maar volgens contemporaine reisverslagen was dit eerder bedoeld om het paleis zelf te controleren.³⁸⁰ Aan de riviermonding van de Ci-Banten werd fort Speelwijk gebouwd, vernoemd naar Gouverneur-Generaal Cornelis Speelman, die de VOC bij de Bantense burgeroorlog betrokken had.³⁸¹ Met de vrede herstelde de rust. In 1690 was de peperproductie weer op het niveau van voor de burgeroorlog en volgens het verdrag van 1684 was de peperprijs per *bahar* vastgelegd op 15 realen, een relatief genereuze prijs.³⁸² Volgens deze interpretatie stond Haji voor vrede en stabiliteit en was hij niet verantwoordelijk voor de ondergang van het sultanaat. De rust werd pas decennia na Haji's regeerperiode verstoord door herhaalde opstanden tegen het centrale gezag en de VOC.³⁸³ De periode tussen 1750 en 1808 werd gekarakteriseerd door economische neergang, verslechterende oogsten, weerstand tegen onderdrukkend beleid van de sultan en afnemende handel door aanvallen van piraten op de Javazee.³⁸⁴

Een andere, postkoloniale, lezing wordt gepresenteerd door G.W.J. Drewes en D.H. Burger. Na de onafhankelijkheid van Indonesië beargumenteerden deze onderzoekers dat de commerciële ontwikkeling vanaf 1682 juist begon af te brokkelen.³⁸⁵ Met de machtsverschuiving in Banten was de laatste onafhankelijke haven van Java gevallen en na de val van Jambi in 1687 was de VOC de onbetwiste heerser in de archipel. De sultans vanaf Haji werden door hun trouw aan de VOC-voorschriften en het monopolie soms 'the Company's kings' genoemd.³⁸⁶ Haji had samen met de VOC een einde gemaakt aan Banten als belangrijke havenplaats. Dit duidt echter voornamelijk op de grootschalige commerciële internationale zeehandel en niet op de lokale zeehandel en binnenlandse ontwikkeling, waarmee dit beeld

³⁷⁷ Goor, *Indische avonturen*, 25.

³⁷⁸ Boxer, *The Dutch Seaborne Empire, 1600-1800*, 108.

³⁷⁹ Johannes Camphuys, 'Missive, Batavia, 13 mrt. 1688' in: Coolhaas red., *Generale Missiven aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie, Deel V: 1686-1697 (1975)* 252.

³⁸⁰ Atsushi, *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java*, 22.

³⁸¹ *Ibidem*, 23.

³⁸² Talens, *Een feodale samenleving in koloniaal vaarwater*, 65-71, 164, 198.

³⁸³ Williams, *Communism, Religion, and Revolt in Banten*, 79.

³⁸⁴ Atsushi, *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java*, 6.

³⁸⁵ *Ibidem*, 27.

³⁸⁶ Guillot, *The Sultanate of Banten*, 155.

onterecht is. Onderzoek van G.J. Knaap toont aan dat Kota Banten een belangrijke lokale havenplaats bleef na 1682.³⁸⁷ Tegen het einde van de achttiende eeuw was het nog steeds een van de belangrijkste havens van Java. Hoewel de langeafstandshandel verdween, bleef het een actieve haven voor regionale handel, waarbij Batavia een stabiele handelspartner was.³⁸⁸

Concluderend

Tegen de achtergrond van de in de vorige hoofdstukken beschreven breuklijnen in de samenleving van Banten is in dit hoofdstuk de aanloop naar het opvolgingsconflict beschreven. Aan de hand van eerder weinig of zelfs niet gebruikte bronnen is het beeld van de 'gouden eeuw' van Banten gecorrigeerd. In de aanloop naar de regeerperiode van sultan Ageng Tirtayasa was de transitiehandel uit de haven verdwenen en waren grote delen van het rijk overgegaan op zelfstandige landbouw. Banten was met een concurrerende kuststaat, Batavia, echter niet in elkaar gestort zoals de theorie van Hall aangeeft. Voor de herleving van de peperhandel en effectievere weerstand tegen overzeese concurrenten moest het rijk verenigd worden. Reid ziet deze herindeling van statelijke machtsverhoudingen als een reactie op de toenemende Westers kolonialisme.³⁸⁹ Met een ingrijpende politiek van centralisatie en samenwerking met partners zoals Engelsen kon er tegen de toenemende dreiging van Batavia worden opgetreden. Onder Tirtayasa werd dit doorgezet en was Banten in staat om op eigen kracht internationale handelsmissies te ondernemen, een goed bewapend leger uit te rusten en werden indrukwekkende bouwwerken zoals irrigatiesystemen en een nieuw binnenlands paleis aangelegd. De 'Age of Commerce' was onder Tirtayasa zeker nog niet tot een einde gekomen.

Dit onderzoek heeft echter ook de keerzijde hiervan laten zien, waarmee er eerder te spreken is van een 'vergulden eeuw' voor Banten. Onder het daadkrachtige beleid van Tirtayasa zouden de binnenlandse machtsverhoudingen in grote mate verschuiven. De verplaatsingen van afgezanten en het herindelen van de ambtenarij zouden leiden tot de intensivering van loyaliteitsbanden met de vorst zorgen en de afbreuk van de politieke macht

³⁸⁷ G. J. Knaap en G. Teitler, *De Verenigde Oost-Indische Compagnie: tussen oorlog en diplomatie* (Leiden 2002) 135.

³⁸⁸ Goor, *Indische avonturen*, 13.

³⁸⁹ Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680 Vol. 2, Expansion and Crisis*, 245, 248.

van de traditionele Javaanse en Sumatraanse adel. Herhaalde opstanden in gebieden zoals Lampung werden slechts met grote moeite ingedamd. De directe inmening in de handelsbewegingen van het sultanaat door de vorst zouden uiteindelijk leiden tot enorme rijkdom, maar ook tot het uitknijpen van de productiegebieden van specerijen en de opbouw van een vorstelijk monopolie. Hiermee was de vorst een directe concurrent voor de VOC, waarmee de regeerperiode een constante staat van sluimerende of zelfs openlijke oorlog kende. Hierbij raakten de Islam en beleid vervlochten. Zelfs in de hoofdstad valt als reactie hierop de spanning tussen de liberale en conservatieve facties te herkennen in de verdragen die tussen de VOC en Kota Banten werden gesloten.

In een poging om de verarming van het achterland tegen te gaan, de peperhandel te herstellen en de oorlogen met de VOC te stoppen zocht sultan Haji toenadering tot de vijanden van Banten. Dit zou de conservatieve en religieuze elite voor de borst stoten. Als aanvulling op de visie van Talens dat onenigheid over de band met de VOC de voornaamste redenen was tot de deling van het hof, valt ook te stellen dat Haji met zijn botte machtsovername een rijke en machtige elite tegen zich in het harnas jaagde. Met bondgenoten die veelal minder vermogend waren of lid waren van aristocratische families die hun macht verloren waren dolf het kamp van de jonge sultan het onderspit in de strijd. Dit dreef hem in de armen van de VOC. Hoewel historici zoals Atsushi, Knaap en Talens hebben laten zien dat het sultanaat helemaal niet verging zoals onthouden wordt, was dit wel de voornaamste reden achter het beeld van een zwakke sultan dat voor honderden jaren zou blijven bestaan.

Conclusie – Vorstenstrijd opnieuw bekeken

Het doel van dit onderzoek is de weergave van de maatschappelijke ontwikkelingen die van invloed waren op het opvolgingsconflict van 1682 in Banten. Hiermee kan een beladen geschiedenis beter verklaard worden dan tot nu toe is gedaan. Door eerst de maatschappelijke en economische achtergrond van de Bantense aristocratie weer te geven, kon er vervolgens gekeken worden naar de veranderende wereld van Banten na de komst van de Noord-Europese handelsondernemingen in 1596. De reactie hierop zou de achtergrond vormen voor de concurrentie tussen vader en zoon in de befaamde vorstenstrijd. Dit onderzoek heeft hiermee de aanloop tot de burgeroorlog tussen sultan Haji en sultan Tirtayasa beschreven op een niveau dat eerder ontbrak in de historiografie.

De Bantense burgeroorlog van 1682 laat zien dat 'mandala-samenlevingen', waaronder Banten, zeer gefragmenteerd en fragiel waren. Sinds de veroveringen van Hasanudin kende Banten een structurele ongelijkheid tussen het centrum van de staat en de buitengebieden. Deze ongelijkheid was het gevolg van een doctrine die zich uitte in een periferie versus centrum-gedachte. Door een sterke lokale adel, decentrale machtsstructuur en culturele verschillen werd deze ongelijkheid de reden tot tegenstand tussen de landadel, die werd bijgestaan door handelaren, en de hovelijke kustelite. Bestudering van de *Sadjarah Banten* heeft laten zien dat Colombijn in zijn kritiek op Guillot in het debat over de vorm van de binnenlandse problematiek gelijk had in het feit dat Banten opgeschud werd door een continue factiestrijd. Guillot herkent daarentegen wel twee ideologische stromingen die nuttig zijn om de geschiedenis verder te duiden.

Met deze ideeën als achtergrond is te zien dat de samenleving van Banten verder onder druk kwam te staan na de komst van Noord-Europese handelaren, wat leidde tot toenemende frictie tussen de overslaghandel en de peperhandel. Deze frictie zou volgens Colombijn het gevolg zijn van de komst van Noord-Europese partijen, maar dit blijkt een te beperkt beeld. Het verval van de haven als stapelmarkt, waardoor Banten meer moest leunen op de productie van peper, was het gevolg van een complete verandering van de wereld van Banten. Hoewel buitenlandse agressie een factor was, zoals de Nederlanders die Portugal verdreven, waren ook intra-Aziatische conflicten, de instabiele Ming-dynastie, de veranderende focus van Aziatische partijen en de nieuwe mogelijkheden in betaling en afname door Europese

handelaren factoren van belang. Aandacht voor de maatschappelijke deling en het veranderende speelveld van Banten laat ook de veerkrachtigheid van het sultanaat zien. Hiermee draagt het bij aan het beeld over de instabiliteit aan het einde van de 'Age of Commerce', zoals Reid die beschrijft. Banten liet namelijk herhaaldelijk een heropleving van de economie te zien na verschillende jaren van moeilijkheden, zoals herhaalde blokkades en het verschuiven van handelsroutes.

Om deze uitdagingen het hoofd te bieden was een herinrichting van de economie en de politiek nodig. Om de peperproductie onder het gezag van de vorst te houden, een eind te maken aan de binnenlandse tegenstellingen en om de buitenlandse dreiging te bestrijden ging *patih* Ranamanggala over tot een verregaande centralisatiepolitiek. Hoewel hiermee de rust in Kota Banten terugkeerde, was de tegenstelling tussen de periferie en het centrum juist vergroot en verloor Banten de vazal Jayakarta aan de VOC, waarmee het een machtige nabije vijand had gekregen. De weerstand tegen de centralisatiepolitiek werd versterkt door het vorstelijk beleid, dat zorgde voor vrijwel constante blokkades van de haven, lokale verpaupering en een concentratie van rijkdom binnen een kleine elite. Dit leidde tot een opvolgingsconflict dat de internationale relevantie van Banten zou laten verwelken.

Door de vorstenstrijd in een breder perspectief te plaatsen worden de twistpunten zichtbaar die de jonge sultan probeerde te herstellen. De diplomatieke bronnen uit het VOC-archief geven feiten weer die hiervoor onontdekt of genegeerd zijn. Hoewel de bronnen beperkt in aantal zijn en opgesteld waren met een politiek doel, zijn ze uiterst nuttig om de politieke motivaties van vorsten weer te geven en Aziatische stemmen weer te geven in een geschiedenis die voornamelijk doormiddel van Westerse bronnen is onderzocht. Zo geven de bronnen inzage in de fricties aan het Bantense hof, dat zowel ideologisch als politiek verdeeld was tussen vader en zoon. Door de aanloop van het conflict gedetailleerd weer te geven en te koppelen aan de herkende binnenlandse problemen is de historiografie over de Bantense burgeroorlog aangevuld. Waar onderzoekers zoals Kathirithamby-Wells het conflict slechts beperkt beschrijft en onderzoekers zoals Guillot en Colombijn vooral de uitkomst van het conflict hebben beschreven, heeft de uitgebreide behandeling hiervan vragen geopperd over het gehele beeld van de Bantense geschiedenis.

Door de onenigheid aan het hof te onderzoeken en oog te hebben voor de positie van sultan Haji wijzen de archiefstukken richting directe kritiek op het bestaande beeld van de 'gouden eeuw van Banten'. Zo werd de regeerperiode van sultan Tirtayasa, hoewel het een

krachtige en invloedrijke leider was, geplaagd door de herhaalde opstanden in de buitengebieden, de vorstelijke verzameling van macht en rijkdom in een vorstelijk monopolie, de verarming van de bevolking en de aanhoudende oorlogen met economische malaise als gevolg. Hieruit blijkt dat de vorstenstrijd gezien kan worden als een reactie op de drastische breuk met de traditionele zelfstandigheid van de landinwaarts gevestigde aristocratie binnen het 'mandala-systeem' van Zuidoost-Aziatische staten. Ricklefs stelt dat het ultieme bewijs voor de fragmentatie van de Javaanse samenlevingen de momenten waren waarop verschillende vorsten aanspraak maakten op de troon. Dit is uitermate toepasbaar op Banten, waarmee gebroken wordt met het beeld van een oppermachtige en tyrannieke vorst, dat een totale controle over zijn rijk had.

Dit onderzoek heeft de oorzaken van de vorstenstrijd verder uitgediept, bovenop de visie van Talens, en heeft het bestaande beeld van sultans Tirtayasa en Haji opnieuw onder de aandacht gebracht in het historisch debat. Hiermee kan worden gesteld dat het beeld van Haji als zwak en laf, en dat van Tirtayasa als heldhaftig, sterk genuanceerd dient te worden. Ook valt te stellen dat Haji onterecht een slechte naam gekregen heeft door de geschiedschrijving die opgesteld is door *ulama* en in dienst van nationalistische narratieven. De jonge sultan stond namelijk aan het begin van een periode van politieke rust en stabiliteit van het rijk. Daarnaast probeerde de vorst, wat af te leiden is uit zijn beleid, een einde te maken aan de politieke verdeling van het rijk, de zelfverrijking van de vorst en de voortdurende oorlogen.

Het gebruik van de diplomatieke bronnen heeft ons inzage gegeven in de spanningen die zich in Aziatische rijken afspeelden na de komst van Noord-Europeanen in de Indonesische archipel. Met dit onderzoek ontstaat het beeld van Banten als een machtige en actieve speler op het wereldtoneel. Het was tegelijkertijd een rijk dat door patronage en het beleid van enkele krachtige vorsten bijeen gehouden werd en veel problemen kende, die na 1680 bijdroegen aan het verlies van politieke zelfstandigheid. De constante verschuiving van allianties in de factiestrijd van aristocratische families, als een gevolg van de tegengestelde belangen, waren bepalend voor de uitkomst van de vorstenstrijd. Deze strijd was uiteindelijk het gevolg van de weerstand tegen de vorstelijke centralisatiepolitiek in een verdeeld land en de onderhuidse problemen in een tijd die tot voor kort te boek stond als 'de gouden eeuw van Banten'.

Bibliografie

Primaire bronnen

Archief

Nationaal Archief, Den Haag, Nederland, archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) 1602-1795 (1811), toegangsnummer 1.4.02.

Gedrukte bronnen

Colenbrander, H.T., red., *Jan Pietersz. Coen Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië. Tweede deel* (Den Haag 1920).

Colenbrander, H.T., red., *Jan Pietersz. Coen Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië. Eerste deel* (Den Haag 1919).

Coolhaas, W.Ph., red., *Generale Missiven van Gouverneurs-Generaal en Raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie, Deel V: 1686-1697* (Den Haag 1975).

Coolhaas, W.Ph., red., *Generale Missiven van Gouverneurs-Generaal en Raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie, Deel IV: 1675-1685* (Den Haag 1971).

De Haan, F., red., *Dagh-Register gehouden int Casteel Batavia vant passerende daer ter plaetse als over geheel Nederlandts India, Anno 1681* (Batavia 1919).

De Haan, F., red., *Dagh-Register gehouden int Casteel Batavia vant passerende daer ter plaetse als over geheel Nederlandts India, Anno 1680* (Batavia 1912).

De Haan, F., red., *Dagh-Register gehouden int Casteel Batavia vant passerende daer ter plaetse als over geheel Nederlandts India, Anno 1678* (Batavia 1907).

De Hullu, J., red., *Dagh-Register gehouden int Casteel Batavia vant passerende daer ter plaetse als over geheel Nederlandts India, Anno 1656-1657* (Den Haag 1904).

De Jonge, J.K.J., red., *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië (Java IV): verzameling van onuitgegeven stukken uit het oud-koloniaal archief. Zevende deel* (Den Haag 1873).

De Jonge, J.K.J., red., *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië (Java I): verzameling van onuitgegeven stukken uit het oud-koloniaal archief. Vierde deel* (Den Haag 1869).

De Jonge red., J.K.J., *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië (1595-1610): verzameling van onuitgegeven stukken uit het oud-koloniaal archief. Derde deel* (Den Haag 1865).

De Jonge, J.K.J., red., *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië (1595-1610): verzameling van onuitgegeven stukken uit het oud-koloniaal archief. Tweede deel* (Den Haag 1864).

Heeres, J.E., red., *Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum, Verzameling van Politieke contracten en verdere Verdragen door de Nederlanders in het Oosten gesloten, van Privilegebrieven, aan hen verleend, enz., Tweede deel (1650-1675), Bijdragen Tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië 87* (1931).

Heeres, J.E., red., *Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum, Verzameling van Politieke contracten en verdere Verdragen door de Nederlanders in het Oosten gesloten, van Privilegebrieven, aan hen verleend, enz., Eerste deel (1596-1650), Bijdragen Tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië* 3 (Den Haag 1907).

Lancaster, J. en W. Foster ed., *The voyages of Sir James Lancaster to Brazil and the East Indies 1591-1603* (London 1940).

Stapel, F. W., red., *Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum, Verzameling van Politieke contracten en verdere Verdragen door de Nederlanders in het Oosten gesloten, van Privilegebrieven, aan hen verleend, enz., Derde deel (1676-1691), Bijdragen Tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië* 91 (1934).

Van der Chijs, J.A., red., *Dagh-Register gehouden int Casteel Batavia vant passerende daer ter plaetse als over geheel Nederlandts India, Anno 1677* (Batavia 1904).

Van der Chijs, J.A., red., *Dagh-Register gehouden int Casteel Batavia vant passerende daer ter plaetse als over geheel Nederlandts India, Anno 1670-1671* (Batavia 1898).

Van der Chijs, J.A., red., *Dagh-Register gehouden int Casteel Batavia vant passerende daer ter plaetse als over geheel Nederlandts India, Anno 1659* (Batavia 1889).

Van der Chijs, J.A., red., *Dagh-Register gehouden int Casteel Batavia vant passerende daer ter plaetse als over geheel Nederlandts India, Anno 1640-1641* (Batavia 1887).

Secundaire bronnen

Gedrukte publicaties

Andaya, L.Y., *A History of Early Modern Southeast Asia, 1400-1830* (Cambridge 2015).

Andaya, L.Y., *The Heritage of Arung Palakka: A History of South Sulawesi (Celebes) in the Seventeenth Century* (Den Haag 1981).

Armand, D., *Sultan Ageng Tirtayasa* (Jakarta 1983).

Atsushi, O., *Changes of Regime and Social Dynamics in West Java: Society, State and the Outer World of Banten, 1750-1830* (Leiden 2006).

Barbour, R., *The Loss of the Trades Increase: An Early Modern Maritime Catastrophe* (Philadelphia 2021).

Basir, B., *Sultan Ageng Tirtayasa* (Jakarta 1985).

Bassett, D.K., *The British in South-East Asia during the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Hull 1990).

Bassett, D.K., 'The Trade of the English East India Company in the Far East, 1623-84', *Journal of the Royal Asiatic Society* 92:1-2 (1960) 32-47.

- Boxer, C.R., *The Dutch seaborne empire, 1600-1800* (London 1990).
- Breuning, H.A., *Het voormalige Batavia: een Hollandse stedestichting in de tropen anno 1619* (Amsterdam 1954).
- Colombijn, F., 'De Westeuropese invloed op Banten in de zeventiende eeuw: een studie op het raakvlak van geschiedenis en culturele antropologie' in: H. Claessen, A.H. Huussen en E.Ch.L. van der Vliet red., *Kolonisatie en staatsvorming buiten Europa* (Groningen 1993) 51-66.
- Colombijn, F., 'De vroege staat Banten in de zeventiende eeuw', *Antropologische Verkenningen* 8:3 (1989a) 1-20.
- Colombijn, F., 'Foreign Influence on the State of Banten, 1596-1682', *Indonesia circle: newsletter* 50 (1989b) 19-30.
- Colombijn, F., 'Bronnen voor het zeventiende-eeuwse Banten', *Jambatan: tijdschrift voor Indonesische geschiedenis* 6:3 (1988) 115-126.
- De Graaf, H.J., 'South-East Asian Islam to the Eighteenth Century' in: P.M. Holt, A.K.S. Lambton, en B. Lewis ed., *The Cambridge History of Islam, Vol. 2A, The Indian Sub-Continent, South-East Asia, Africa and the Muslim West* (Cambridge 1977) 121-154.
- De Graaf, H.J., en T.G.Th. Pigeaud, *Islamic States in Java 1500-1700: Eight Dutch Books and Articles by Dr. H.J. De Graaf* (Dordrecht 1976).
- De Graaf, H.J. en T.G.Th. Pigeaud, *De eerste moslimse vorstendommen op Java: Studiën over de staatkundige geschiedenis van de 15de en 16de eeuw* (Leiden 1974).
- De Jonge, J.K.J., 'Eerste hoofdstuk' in: Idem, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië (Java 1): verzameling van onuitgegeven stukken uit het oud-koloniaal archief. Vierde deel* (Den Haag 1869) I-LVI.
- Djadaningrat, H., 'Kanttekeningen bij 'Het Javaanse rijk Tjërbon in de eerste eeuwen van zijn bestaan', *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde* 113:4 (1957) 380-392.
- Djadaningrat, H., *Critische beschouwing van de Sadjarah Bantěn: bijdrage ter kenschetsing van de Javaansche geschiedschrijving* (Haarlem 1913).
- Dupoizat, M. en N. Harkantiningasih, 'Rapport préliminaire sur la céramique importée à Banten Girang', *Arts asiatiques (Paris)* 47:1 (1992) 57-68.
- Emmer, P.C. en J.L. Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld: de geschiedenis van Nederland overzee 1600-1800* (Amsterdam 2012).
- Gaastra, F.S., *De geschiedenis van de VOC* (Zutphen 2007).
- Guillot, C., 'Banten in 1678', *Indonesia (Ithaca)* 57 (1994).
- Guillot, C., H. Ambary, J. Dumar en S. Crossley, *The Sultanate of Banten* (Jakarta 1990).

- Hall, K.R., 'European Southeast Asia Encounters with Islamic Expansionism, circa 1500-1700: Comparative Case Studies of Banten, Ayutthaya, and Banjarmasin in the Wider Indian Ocean Context', *Journal of World History* 25 (2014) 229-262.
- Hall, K.R., *A History of Early Southeast Asia: Maritime Trade and Societal Development, 100-1500* (Lanham 2011).
- Hall, K.R., *Maritime Trade and State Development in Early Southeast Asia* (Honolulu 1985).
- Hall, K.R. en J.K. Whitmore, *Explorations in Early Southeast Asian History: The Origins of Southeast Asian Statecraft* (Ann Arbor 1976).
- Heeres, J.E., 'Begeleidend commentaar contact 13 sept. 1645' in: J.E. Heeres red., *Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum, Verzameling van Politieke contracten en verdere Verdragen door de Nederlanders in het Oosten gesloten, van Privilegebrieven, aan hen verleend, enz., Eerste deel (1596-1650), Bijdragen Tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië* 3 (Den Haag 1907) 457.
- Kathirithamby-Wells, J., 'Report from the minister of Banten Tsiely Godong and former translator of the English Harkis Baly concerning the English presence in Silebar and Bengkulu, West-Sumatra, 1696', *Harta Karun. Hidden Treasures on Indonesian and Asian-European History from the VOC Archives in Jakarta* (2013).
- Kathirithamby-Wells, J., en J. Viliers, 'Banten: A West Indonesian Port and Polity during the Sixteenth and Seventeenth Centuries' in: Idem, *The Southeast Asian Port and Polity: Rise and Demise* (Singapore 1990) 107-126.
- Katkova, I.R., 'Letters from the Malay Sultanates of the 17th and 18th Centuries: An Unknown Collection in St. Petersburg', *Itinerario* 43:1 (2019) 32-46.
- Knaap G.J. en G. Teitler, *De Verenigde Oost-Indische Compagnie: tussen oorlog en diplomatie* (Leiden 2002).
- Lewis, D., 'British Trade to Southeast Asia in the Seventeenth and Eighteenth Centuries Revisited', *New Zealand Journal of Asian Studies* 11:1 (2009) 49-59.
- Mann, M., 'The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results', *Archives Européennes de Sociologie. European Journal of Sociology* 25:2 (1984) 185-213.
- Meinsma, J.J., 'Eene Proklamatie van Een Sultan van Bantam', *Bijdragen Tot de Taal-, Land- En Volkenkunde* 20:1 (1873) 152-157.
- Mirnawati, O., *Kumpulan pahlawan Indonesia terlengkap* (Depok 2012).
- Moedjanto, G., *The Concept of Power in Javanese Culture* (Yogyakarta 1986).
- Moertono, S., *State and Statecraft in Old Java: A Study of the Later Mataram Period, 16th to 19th Century* (Ithaca 1981).
- Molewijk, G.C., 'Korte inleiding bij het verhaal over de belegeringen van Batavia in 1628 en 1629; Verhael van de belegeringhe der stadt Batavia in 't coninckrijck van Jaccatra, anno 1628 en 1629', *Jambatan* 6:2 (1988) 85-111.

- Neil, M., *Putting History to the Question: Power, Politics, and Society in English Renaissance Drama* (New York 2000).
- Neill, M., 'Putting History to the Question: An Episode of Torture at Bantam in Java, 1604', *English Literary Renaissance* 25:1 (1995) 45-75.
- Niemeijer, H.E., Arsip Nasional Republik Indonesia en The Corts Foundation, *The Diplomatic Correspondence between Asian Rulers and Batavia Castle during the 17th and 18th Centuries: The Digital Reconstruction of a Lost Treasure* (Jakarta 2015).
- Pudjiastuti, T., *The Letters of the Sultans of Banten: A Collection of the National Archives Republic Indonesia (ANRI)* (Leiden 2002).
- Reid, A.J.S., *A History of Southeast Asia: Critical Crossroads* (Chichester 2015).
- Reid, A.J.S., *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680 Vol. 2, Expansion and Crisis* (New Haven 1993).
- Ricklefs, M.C., 'Religious Elites and the State in Indonesia and Elsewhere: Why Take-Overs Are so Difficult and Usually Don't Work' in: Hui Yew-Foong ed., *Encountering Islam: the politics of religious identities in Southeast Asia* (Singapore 2013) 17-46.
- Ricklefs, M.C., *A History of Modern Indonesia since c. 1300* (Basingstoke 1993).
- Ricklefs, M.C., 'Unity and Disunity in Javanese Political and Religious Thought of the Eighteenth Century' in: *Modern Asian studies* 26:4 (Cambridge 1992) 663-678.
- Ricklefs, M.C., 'Banten and the Dutch in 1619: Six Early "pasar Malay" Letters', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 39:1 (1976) 128-136.
- Schrieke, B., *Indonesian Sociological Studies: Selected Writings of B. Schrieke part two* (Den Haag 1957).
- Schrieke, B., *Indonesian Sociological Studies: Selected Writings of B. Schrieke part one* (Den Haag 1955).
- Sudarno, S., *Het koninkrijk Banten onder sultan Asikin: een economisch-politieke studie naar de relatie tussen centrale en lokale macht (1753-1777)* (1984).
- Talens, J., 'Het sultanaat Banten en de VOC, circa 1680-1720: nieuwe tijden, nieuwe verhoudingen' in: E., Locher-Scholten en P.J.A.N. Rietbergen red., *Hof en Handel. Aziatische Vorsten en de VOC, 1620-1720* (Leiden 2004) 113-138.
- Talens, J., *Een feodale samenleving in koloniaal vaarwater: staatsvorming, koloniale expansie en economische onderontwikkeling in Banten, West-Java, 1600-1750* (Hilversum 1999).
- Talens, J., 'Ritual Power; The Installation of a King in Banten, West Java, in 1691', *Bijdragen Tot de Taal-, Land- En Volkenkunde* 149:2 (1993) 333-355.
- Tjandrasasmita, U., 'The development of Kota Banten Lama; Its relation to the "Silk Route"', *International seminar harbour cities along the silk roads* (1991) 1-23.

- Ueda, K., S.C. Wibisono, N. Harkantiningsih en C.S. Lim, 'Paths to Power in the Early Stage of Colonialism: An Archaeological Study of the Sultanate of Banten, Java, Indonesia, the Seventeenth to Early Nineteenth Century', *Asian Perspectives* 55:1 (2016) 89-119.
- Van Bruinessen, M.M., 'Shari`a Court, Tarekat and Pesantren: Religious Institutions in the Banten Sultanate', *Archipel* 50 (1995) 165-199.
- Van Goor, J., *Jan Pieterszoon Coen, 1587-1629, Koopman-Koning in Azië* (tweede druk; Amsterdam 2020).
- Van Goor, J., *Indische avonturen: opmerkelijke ontmoetingen met een andere wereld* (Den Haag 2000).
- Wessing, R., 'Pangeran Dakar's Error: A Narration of the Events Leading to the Fall of the Sultanate of Bantén', *Journal of Southeast Asian Studies* 45:3 (2014) 427-443.
- Williams, M.C., *Communism, Religion, and Revolt in Banten* (Athens 1990).
- Wink, A., 'Sovereignty and Universal Dominion in South Asia', *The Indian Economic and Social History Review* 21:3 (1984) 265-292.
- Wolters, O.W., *History, Culture, and Region in Southeast Asian Perspectives* (Ithaca 2018).

Niet-gedrukte bronnen

- Van der Ent, T.A., *Burgeroorlog op Banten: Een onderzoek naar de scheidslijnen van de interne conflicten in het vorstendom Banten, 1580-1682* (BA scriptie Geschiedenis, Universiteit Leiden, Leiden 2022).